

BİR HÜSN-İ HAT SERGİSİ

BURSA ULUCAMİ

ZAFER İHTİYAR

ZAFER İHTİYAR

1978 yılında Kırklareli'nin Karahamza Köyü'nde doğdu. Ortaokul ve lise öğrenimini Bursa'da tamamladı. 1999 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. Bursa'da 10 sene kadar dershane öğretmenliği yaptıktan sonra 2008 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde göreve başladı. Hâlen Bursa'da bir lisede öğretmenliğe devam etmektedir.

1993 yılından itibaren Ulu Cami hakkında bilgi edinmeye başlayan yazar, 1999 yılından sonra bu konudaki araştırmalarına hız verdi. Ulu Cami'deki hatları okuyup manalarını kaydetmeye, onları sıralayıp tayin ettiği belli bir güzergâh üzere ziyaretçilerine anlatmaya başladı. Yaklaşık 10 yıldır çok sayıda gezi grubuna rehberlik yapmak suretiyle bugüne kadar on binlerce insana Ulu Cami'yi ve Bursa'yı tanıtma imkânı buldu.

Kaynak Yayınları'ndan 2005 yılında "Bir Hüsn-i Hat Sergisi Bursa Ulu Cami" adıyla büyük boy bir prestij eseri çıkan yazarın, Bursa üzerine kaleme alınmış gezi kitapları da bulunmaktadır. Çeşitli dergilerde makale ve araştırmaları yayımlanan yazar, ayrıca muhtelif konularda konferanslar da vermektedir.

Bursa ve Tarih ile ilgili çalışmalarına devam etmekte olan yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

BİR HÜSN-İ HAT SERGİSİ

BURSA ULUCAMİ

ZAFER İHTİYAR

KAYNAK

BİR HÜSN-İ HAT SERGİSİ
BURSA ULU CAMİ

Copyright © Kaynak Yayınları
Bu eserin bütün yayın hakları Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş'ye aittir. Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Bu kitap, Şerif Yılmaz tarafından hazırlanıp Kaynak Kitapları tarafından "Bir Hüsn-i Hat Sergisi Bursa Ulu Cami" adıyla yayımlanan büyük boy (24 cm x 30 cm) kitabın 136 sayfalık küçük boy Arabic Arabic 2005 Sayfası 160 metasından faydalanmak suretiyle hazırlanmıştır. Ulu Cami'nin restorasyonunun ardından fotoğraf çekimi yeniden yapılmıştır. Bahsedilen eski fotoğraflar dışında yer kullanılmıştır.

Yazar
Zafer İHTİYAR

Genel Yayın Yönetmeni
Dr. Reşit HAYLAMAZ

Editör
Sami ÜNAL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Grafik Tasarım
Nihat İNCE
Şaban KALYONCU - Bekir YILDIZ

Kapak Tasarım
İhsan DEMİRHAN

Fotoğraf
Harun Gülsün

ISBN
978-605-5510-43-5

Yayın Numarası
303

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan A.Ş
TS EN ISO 9001:2008
Ser No: 300-01
Samç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Ocak 2012

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Kaynak Yayınları
Bulgurlu Mah. Bağcılar Cad. No:1
Üsküdar/İSTANBUL 34696
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.kaynakyayinlari.com.tr

facebook.com/kitapkaynagi

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 9

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÇESİ. MİMARİSİ VE ÇEVRESİ BAKIMINDAN ULU CAMİ 13

TARİHÇE 13

ULU CAMİ'NİN UĞRADIĞI TAHRİBAT 21

ULU CAMİ'NİN MİMARİSİ 22

ULU CAMİ'NİN ÇEVRESİ 40

İKİNCİ BÖLÜM

BİR HÜSN-İ HAT SERGİSİ BURSA ULU CAMİ 62

KÂBE KAPISININ ÖRTÜSÜ VE BEŞİNCİ MAKAM 97

MUHTEŞEM MİNBER 102

MİHRAP VE YAZILARI 111

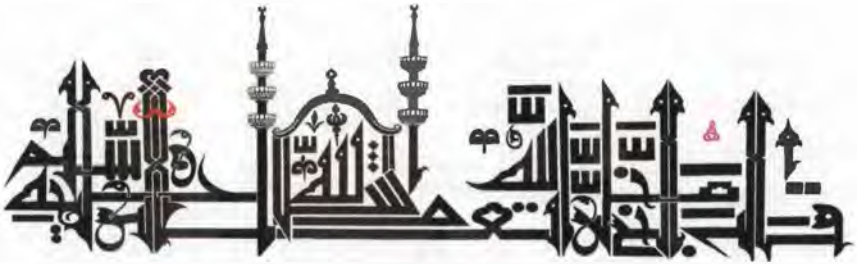
MÜEZZİN MAHFİLİ 126

ULU CAMİ'DEKİ ESMÂÜ'L- HÜSNÂ YAZILARI 147

HÜNKÂR MAHFİLİ VE BİR PADİŞAH YAZISI 186

ULU CAMİ KÜTÜPHANESİ 190

KAYNAKLAR 238

TAKRİZ

Dün olduğu kadar, günümüzde de bir milletin dünyadaki yerini belirleyen temel unsurlardan birisi ürettiği sanat ve kültür eserleridir. Ayrıca bunlar, bir toplumun millet olabilmesi, köklerini tarihe salabilmesi ve en önemlisi de insanın manevî olarak kendisini gerçekleştirebilmesi için vazgeçilmez niteliktedir.

Hiçbir medeniyet, sanat ve kültür eserleri olmaksızın var olamaz. Bu sebeple her millet, bir taraftan sahip olduğu tarihî eserlerini muhafaza etmeye, diğer taraftan onların verdiği ruh istikametinde yeniden üretmeğe büyük bir önem atfeder.

Zengin bir tarihî mirasa sahip olan ülkemizde de aynı yönde adımlar atılıyor olsa da hâlâ yeterince tanınmayan binlerce sanat ve kültür eseri bulunmaktadır. Gelecek nesillerin bu alanda yeni çalışmalar yapabilmesi, söz konusu tarihî mirasımıza büyük bir âşinalık kazanmasıyla mümkündür. Aksi takdirde bu mirasın sürekliliğini sağlamak imkânsız hâle gelir ve bu milletin varoluşu sıkıntıya girer. Bu açıdan yapılacak her çalışma geleceğe daha umutla bakabilmemize imkân verecektir.

Bursa Ulu Camii'ndeki hat eserlerini fotoğraflar eşliğinde tanıtan popüler nitelikteki bu eser, böyle bir adımı teşkil ediyor. Duvarlarda sabit veya levhalar hâlinde bulunan bu hat eserleri hem bir devre şahitlik etmekte hem de bir milletin inanç dünyasına ışık tutmaktadır. Sultan II. Mahmud, M. Şefik ve Abdulfettah gibi pek çok değerli hattatın yazılarından ibaret olan bu hat koleksiyonunun çoğunluğunun 1855'de meydana gelen büyük bir depremden sonra yapılan tamir sırasında yazılması dikkat çekicidir. O tarihten itibaren binlerce insanın üzerinde kim bilir bunlar ne tesirler icra etmiştir. Kim bilir her birinin ne hikâyesi vardır. İçlerinden bazısı ise ne yazık ki bu eserdeki fotoğrafları çeken objektife yansıma

imkânı bulamamıştır. Çünkü bu kadar değerli olan söz konusu eserlerden bir kısmı artık yoktur. Bu son derece üzüntü vericidir. Elinizdeki çalışma, bu açıdan da büyük önem arz etmektedir. Zira, Ulu Cami'de bugün mevcut olan yazılar tespit edilerek fotoğraflarla gösterilmiştir. Son zamanlarda ülkemizdeki yayın hayatının önemli eserler kazanmasında büyük bir emeği olan Kaynak Yayınları'nın değerli temsilcilerini ve söz konusu eseri hazırlayan Zafer İhtiyar'ı böyle bir eserin ortaya çıkmasında gösterdikleri çabalarından dolayı kutluyorum.

Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

GİRİŞ

Bursa denilince tarihi eser olarak ilk akla gelen Ulu Cami'dir. Asıl adı Cami-i Kebir olan bu ulu mabet, Bursa'ya gelen her ziyaretçinin mutlaka gördüğü ve hayranlıkla gezdiği bir mekândır.

Ben de daha lise yıllarında Ulu Cami'ye her girdiğimde bu ulu mabedi ayrı bir hayranlıkla izliyor, onun hakkında bilgi edinmeye çalışıyordum. O zamanlar epeyce yaşlı bir zat olan Hüseyin Avni Amca ile tanışmıştım. O Ulu Cami'deki yazıları okuyup manalarını bilen bir kaç kişiden biriydi. Diyebilirim ki, bana Ulu Cami yazılarını okuma, manalarını çözme aşk ve şevkini o zat verdi. Maalesef kendisinden çok fazla istifade edemedim. Zira, yeterince kendisiyle görüşemeden Allah'ın rahmetine kavuştu.

Üniversite yıllarında, İzmir'den Bursa'ya her gelişimde muhakkak Ulu Cami'ye gidiyor ve bazen sabahtan akşama kadar oradan hiç çıkmadan geniş pencere içinde oturup ders çalışıyor ve kitap okuyordum. Bu sırada çok değişik şahsiyetlerle tanışıyor, Ulu Cami hakkında malûmat edinmeye de devam ediyordum.

Üniversiteyi bitirdikten sonra Ulu Cami'ye daha çok gitmeye ve onunla daha bir yakınlaşmaya özen göstermiştim. Bu vesile ile daha önce azar azar topladığım bilgileri arttırma yoluna gitmiş ve özellikle camideki yazıları birer birer okuyup manalarını bilenlere danışarak çözmeye çalışmıştım. Bu konuda en çok, Ulu Cami'de bazı namazlardan sonra etrafına toplanan kimselere bir şeyler anlatmaya çalışan bir zattan faydalandığımı söyleyebilirim. Bu zat bir esnaf olmakla birlikte, medrese tahsilinden dolayı Arapça kelimelerin manasını verebilen Ahmet Bağcı Bey'dir. Kendisiyle her görüştüğümde, Ulu Cami'deki yazıları okuyup manasını kaydetmeye çalıştım.

Ulu Cami'yi daha iyi tanımamda faydalı olan eser ise Kâzım Baykal'ın "Bursa'da Ulu Cami" adlı eseridir. Kâzım Baykal Bey, (1905-1993) Bursa'nın eski eserlerinin tanıtılmasında çok emeği geçen bir zattır. Onun kitabı, Ulu Cami hakkındaki tek eserdi. Kâzım Bey, eserinde camideki bütün yazıların okunuşunu ve camideki yerini vermişti. Fakat bu yazıların manaları neydi? Hangileri ayet, hangileri hadis ve hangileri kelâm-ı kibardı? Bu yazılar neyi anlatıyordu? Bu tür soruların cevaplarını o eserde göremeyince, bunun bir eksiklik olduğunu düşünerek bu eksikliği doldurmak üzere elinizdeki eseri hazırlamaya karar verdim.

Elinizdeki eser, Ulu Cami'yi etraflıca tanıtmaya çalışan bir çalışmadır. Eserde üslûp olarak, onu tanımak isteyen bir topluluğa, camiyi gezerek anlatıyor havasını vermeye çalıştık. Bunda, değişik yerlerden gelen ve çeşitli kesimlerden oluşmuş ziyaretçi gruplarına rehberlik yapıp, camiyi gezdirerek defalarca anlatmış olmamız etkili olmuştur diyebilirim.

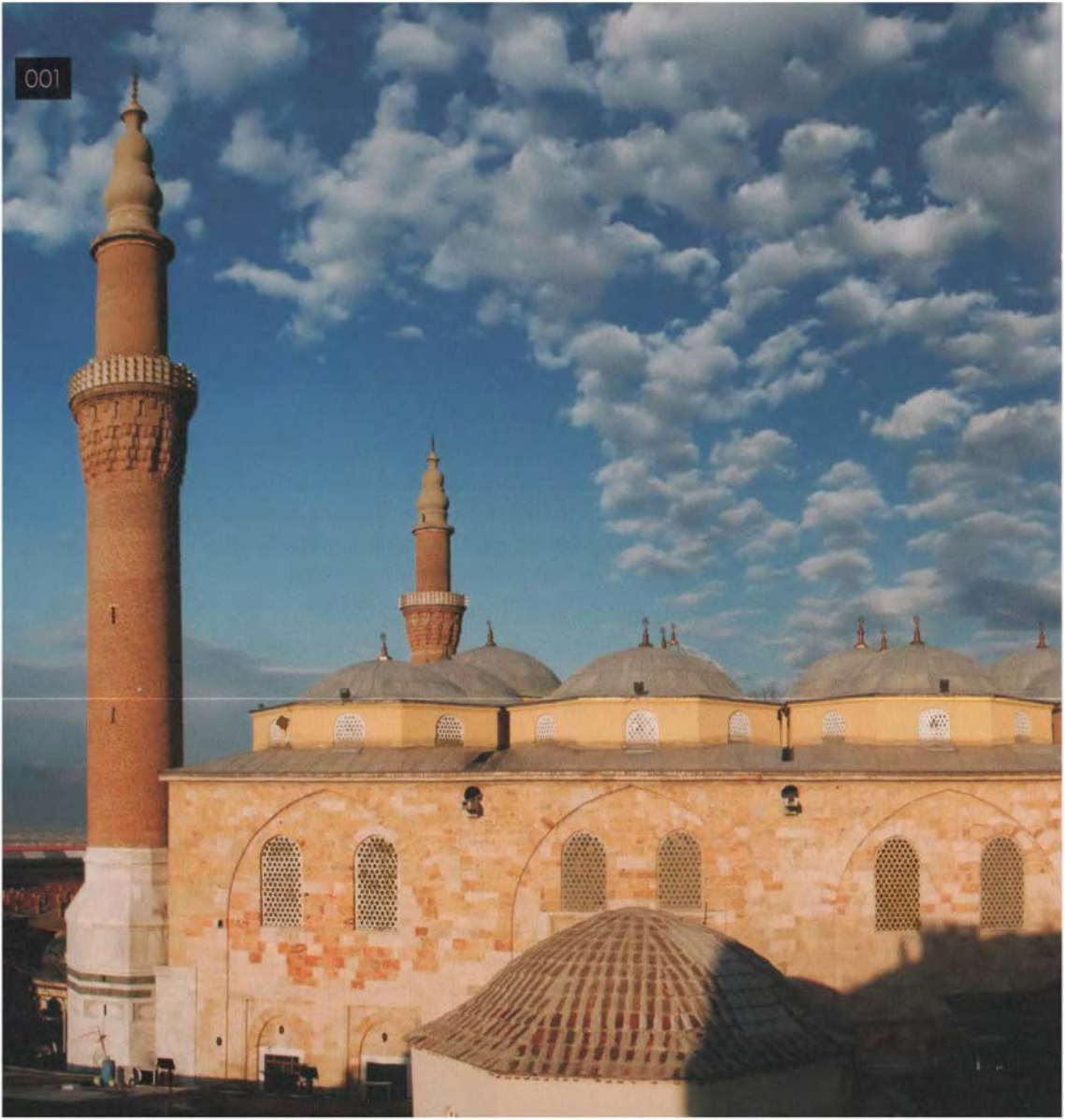
Gruplara Ulu Cami'yi anlattıktan sonra, dinleyenlerden: "Yıllardır Ulu Cami'ye gelir gideriz ama caminin bu kadar kuşatıcı ve bilgi yüklü olduğunu hiç düşünmemiştik." diyenlere çokça şahit olmuşumdur. Cami ile ilgili anlatılanların, dinleyenler tarafından fazlasıyla hüsn-i kabul görmesi ve bu bilgilerin bir eserde toplanmasına yönelik temenniler, bu eserin hazırlanmasında önemli bir teşvik unsuru olmuştur.

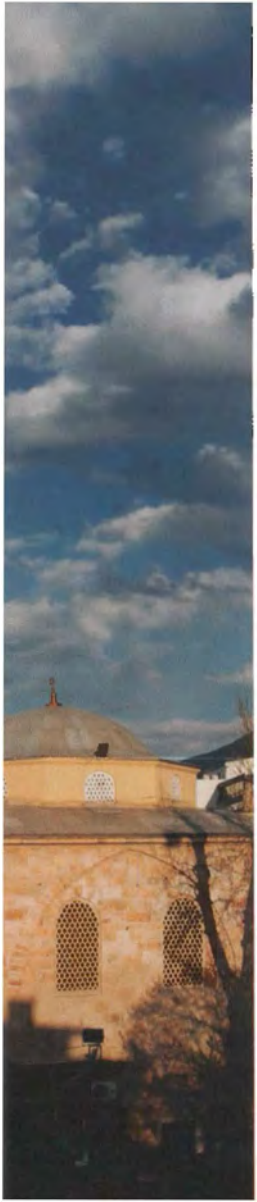
Ulu Cami, yerli ve yabancı binlerce ziyaretçinin gezdiği bir yerdir. Yabancı ziyaretçiler -rehberle gezdikleri için- eksik de olsa bir şeyler öğreniyorlar. Ancak yerli ziyaretçiler kendi mabetlerinde yabancılardan daha yabancı, biraz şaşkın ve biraz da garip duruyorlar gibi gelmiştir hep bana. Çünkü, umumiyetle, Ulu Cami'deki muhteşem tablo ve duvar yazılarına sanki bir tabloya bakar gibi bakılıyor ve onlar sadece seyrediliyordu. Hâlbuki bu yazılar Ulu Cami'nin en önemli özelliklerinden birisidir. Burası muhteşem bir "hüsn-i hat sergisi"dir.

İşte bu çalışmada, insanımızın ulu mabede karşı yabancılığını biraz olsun hafifletme ve bu mabedi, bütün mana ve muhteviyatıyla olmasa bile, halkımıza daha iyi tanıtma gayreti, temel çıkış noktamız olmuştur. Umarım eserimiz yeterince doyurucu ve faydalı olur.

Eserin hazırlanmasında, bana yardımcı olan hocam Hafız Hasan Hüseyin Dinçel Bey'e, Ahmet Bağcı Bey'e, eseri okuyup görüşlerini belirten Prof. Dr. Mustafa Kara Bey'e, Talha Uğurluel'e, Alaaddin Dikmen ve Mahmut Sucu Beylere, hatların türünün tespitinde emeği geçen değerli hattat Dr. Süleyman Berk Bey'e, resimlerin çekimini büyük bir özveri ile gerçekleştiren Harun Gülsün Bey'e, Dr. Muhammed Refiî Kileci Bey'e, Ulu Cami'nin tanıtılmasında çok gayret gösteren ve eseri hazırlamam için beni sürekli teşvik eden Mustafa Güleryüz Bey'e, manevî desteği büyük olan değerli eşim Nursel İhtiyar'a, kitabın editörlüğünü ve grafik tasarımını büyük bir özveriyle gerçekleştiren Sami Ünal ve Nihat İnce Beyler başta olmak üzere Kaynak Yayınları'nın tüm değerli çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Zafer İHTİYAR

001

BİRİNCİ BÖLÜM

Tarihi, Mimarisi ve Çevresi Bakımından

ULU CAMİ

TARİHÇE

Çok süratli, atılgan ve cesaretli bir kişiliğe sahip olduğu için "Yıldırım" lâkabıyla anılan Bayezid Han, 1389 yılında babası Murad Hüdavendigâr I. Kosova Savaşı'nda şehit düşünce, onun yerine Osmanlı Devleti'nin dördüncü padişahı olarak başa geçmiş ve 1402 Ankara Savaşı'na kadar devletin başında kalmıştır.

Yıldırım Bayezid, Anadolu Türkmen beyliklerini birer birer Osmanlı'ya bağlayarak Anadolu'da Türk birliğini tesis etmeye çalışırken, diğer yandan da İstanbul kuşatmalarını gerçekleştiriyor, bu arada Balkanların fethine de önem veriyordu.

Büyük bir askerî dehaya sahip olan Yıldırım Bayezid Han'ın Balkanlardaki faaliyetleri, bütün Avrupa ülkelerini, Haçlı ittifakına yöneltmiş ve Türkleri Balkanlardan atmak isteyen Haçlı Ordusu ile 1396 yılında Niğbolu Savaşı yapılmıştı.

Bu savaş öncesi Yıldırım Bayezid, Allah'a dua edip niyazda bulunmuş, zafer müyesser olursa yirmi cami yaptıracağı vaadinde bulunmuştu.

Niğbolu Savaşında, müttefik Haçlı ordusunu Allah'ın inayetiyle mağlup eden Yıldırım Bayezid Han, bu savaşta çok büyük ganimet elde etmişti. Elde ettiği bu ganimetlerle zaferin şükrünü ifa niyetiyle ve adağını da yerine getirmek üzere yirmi cami yaptırmak istemişti.

Niğbolu Savaşı'nda müttefik Haçlı ordusunu Allah'ın inayetiyle mağlup eden Yıldırım Bayezid Han, bu savaşta çok büyük ganimet elde etmişti. Elde ettiği bu ganimetlerle zaferin şükrünü ifa niyetiyle ve adağını da yerine getirmek üzere yirmi cami yaptırmak istemişti.

Yıldırım Bayezid Han bu niyetini damadı olan Seyyid Emir Sultan Hazretleri'ne açtı. Emir Sultan "Hünkârım, yirmi cami yerine, müminlerin toplanmasına vesile olacak Cuma namazlarının kılınacağı yirmi kubbeli bir cami yaptırsanız..." deyince, padişah bu teklifi uygun gördü.

Kaynaklarda belirtildiğine göre; caminin nereye yapılacağı araştırmaları devam ederken, Emir Sultan bir rüya görür. Rüyasında bir zat -Peygamber Efendimiz (s.a.s) olduğu rivayet edilir- caminin yerini parmağı ile çizer. Emir Sultan rüyadan sonra işaret edilen yere gidip bakar ve orada daha önce olmayan otların bittiğini görür. Bunun üzerine caminin yeri tespit edilmiştir.

Emir Sultan'ın, caminin nasıl ve nerede olacağını belirlemesi üzerine, "beşinci makam" olarak nitelendirilen, "Cami-i Kebir-i bî-nazîr" "Benzeri olmayan büyük caminin" inşasına başlanır. (resim: 001)

Caminin yerinde, (şu an ki camekânlı kubbenin bulunduğu kısımda) yaşlı bir kadına ait bir evin bulunduğu, rivayetlerde çok değişik biçimlerde anlatılmıştır. Bu hâdise doğru olmalıdır. Zira cami içindeki şadırvan o hâdise ile irtibatlıdır.

Rivayetlere göre; kadın bütün ısrarlara rağmen evini vermek istememiş, onun için sonradan alınan bu yere, kadının rızası olmadığından namaz kılınmasın düşüncesiyle bugünkü şadırvan yaptırılmıştır.

Ulu Cami'nin inşası sırasında bir işçi, elinde taşıdığı taşı sürekli getirip götürür ve bir türlü duvara koyamaz. Durumu fark eden ustabaşı, bunun nedenini sorar. İşçi, "Boy abdesti almam gerekiyor. Bu hâlde, cami duvarına taş koyamam." der. Durum padişaha iletilir ve caminin yanına hemen bir hamam inşasına başlanır.

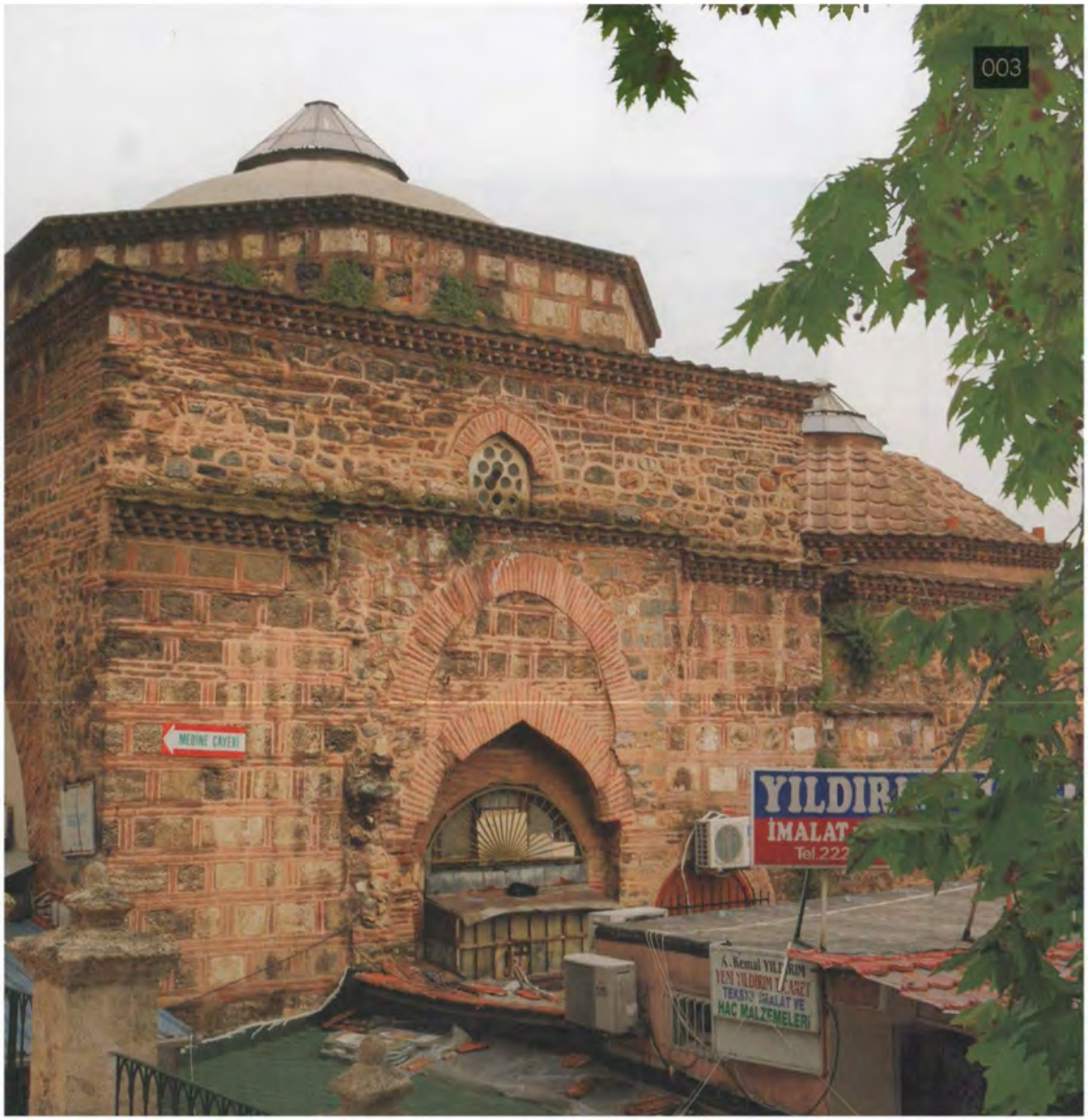
Ulu Cami'nin İnşası

Anadolu'daki bütün Ulu Cami'lerin en büyüğü ve en görkemlisi olan Bursa Ulu Cami'nin yapılış tarihi hakkında farklı görüşler vardır. Fakat üzerinde ittifak edilen konu, Niğbolu zaferinden sonra yapılmış olmasıdır. Caminin yapımına başlama tarihi olarak kaynaklar, h.799/1397 yılını verirler.

Ulu Cami'nin İnşaası ve Şengül Hamamı

Emir Sultan'ın aldığı manevî işaret üzerine yer tespiti yapıldıktan sonra, Yıldırım Han'ın emriyle hemen inşaata başlanır. İnşaatta çalışan usta ve işçiler gayet halis bir niyetle ve gayretle inşaatı yapmaya çalışırlar. Bu arada inşaat devam ederken bir işçi aldığı taşı götüreceği yere kadar götürüp tekrar geri getirerek yerine koyar. Bu böyle birkaç defa tekrar edince ustasının dikkatini çeker ve sebebini sorar. Meğer işçi boy abdesti ihtiyacından dolayı böyle yapmaktadır. İşçi gusül abdesti alınmadan taşınan bir taşın cami duvarına konmasını uygun görmeyecek kadar hassasiyet göstermiştir. Durum padişaha iletilir. Cami inşaatına ara verilerek derhâl caminin kuzey kısmına bir hamam yaptırılır. Bu hamamın ismi Şengül Hamamı'dır. Bugün bu hamamın yerinde Gümüşçüler Çarşısı vardır. (resim: 003)

MEDİNE ÇAYEVİ
İMALAT
A. Kemal YILDIRIM
YENİ YILDIRIM TİCARET
TEKSTİL İMALAT VE
HAC MALZEMELERİ

Ulu Cami'nin, "Murad Han oğlu Yıldırım Han'ın emriyle, 802 senesinde" tamamlandığını ifade eden tarihi kitabe

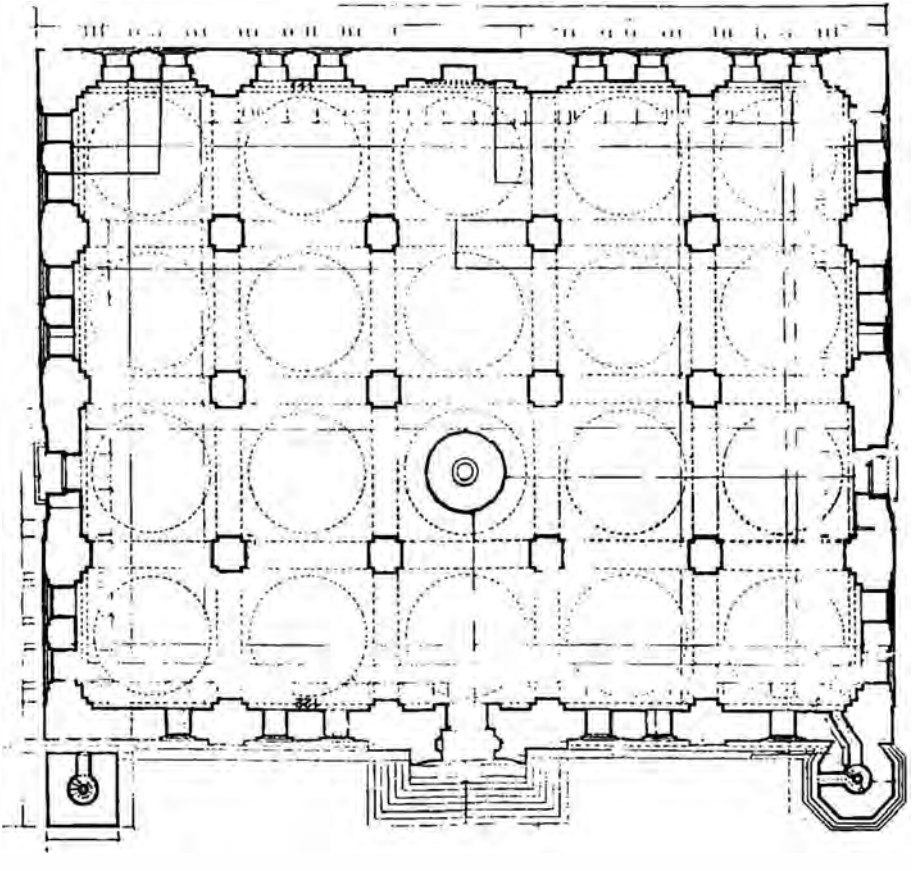

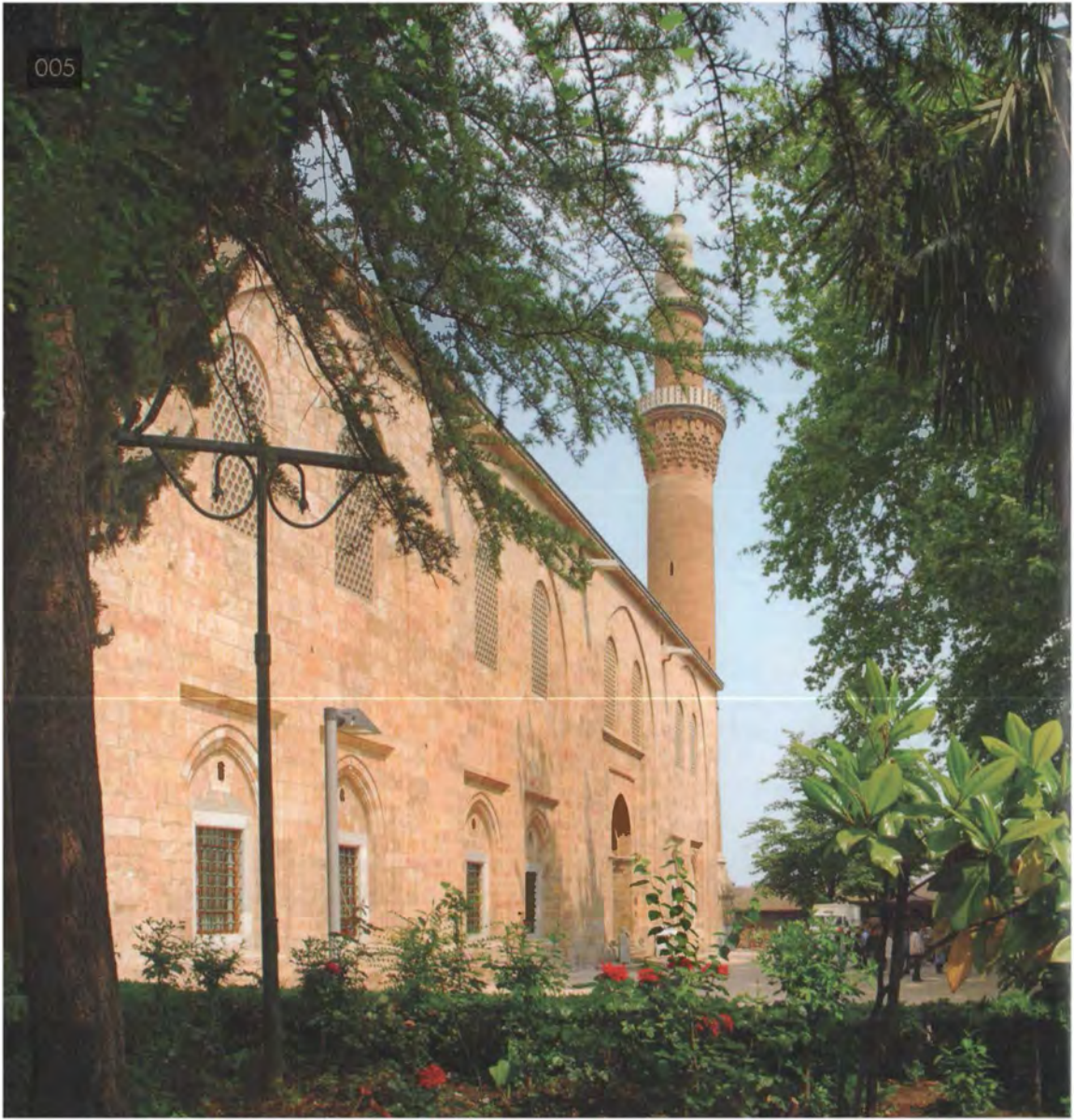
Ulu Cami'nin Mimarı

Osmanlı'nın ilk büyük yapılarından biri olan Ulu Cami gibi muntazam bir eserin mimarı, kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen isimler de tereddütle karşılanmaktadır. Bazı kaynaklar Yeşil Cami'yi yapan Hacı İvaz'ı gösterirken, diğer bazıları Ali Neccar ismi üzerinde dururlar. Şurası bir gerçek ki; Ulu Cami, mimarlık yönü itibariyle belki mükemmel sayılmayabilir ama manevi yönü itibariyle önemli bir eserdir.

Cami inşasının bitiş tarihi üzerinde ihtilaf yoktur. Bu tarihi, caminin muhteşem minberinin taç kapısına yazılmış, kabartma yazıdan öğreniyoruz. Bu yazıda caminin "Murad Han oğlu Yıldırım Han'ın emriyle 802 senesinde" tamamlandığı ifade edilmektedir. Buradaki tarih, hicrî takvime göredir. Bu tarih milâdî takvime göre 1399 yılıdır. (resim: 004)

Ulu Cami'nin Planı

ULU CAMİ'NİN UĞRADIĞI TAHRİBAT

Ulu Cami'nin, 1402 Ankara Savaşı sonrasında Emir Timur'un Moğol asıllı askerleri tarafından ot ambarı ve ahır olarak kullanıldığı anlatılır. Karamanoğlu II. Mehmed'in 1411'de Bursa'yı işgali sırasında Ulu Cami bir tahribata daha sahne olmuştur. Ayrıca Ulu Cami 1855 depreminde çok büyük hasar görmüştür

Ulu Cami, ibadete açıldıktan kısa bir süre sonra, maalesef kötü bir durumla karşılaşacaktır. 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid Han, Emir Timur'a yenilince, Osmanlı Devleti dağılma tehlikesi geçirdiği gibi, ülke toprakları maddî ve manevî bakımdan büyük tahribat görür. Devletlerarası savaşın beraberinde getirdiği yıkım, üzücü bir şekilde bu ulu mabede de tesir eder. Ulu Cami'nin, bir müddet Timur'un Moğol komutanları tarafından ot ambarı ve ahır olarak kullanıldığı ve Bursa'yı terk etmeden evvel de, askerlerin camiyi yakarak tahrip ettikleri anlatılır. Bunun bir delili olarak Kâzım Baykal, eserinde, 1855 depremini gören ihtiyarların anlattıklarına dayanarak zelzele sonrası yıkılan kubbe enkazının kaldırılması sırasında kubbe sıvalarının altında yoğun bir is tabakasının mevcudiyetinden bahsetmektedir.

Karamanoğlu II. Mehmed'in 1411'de Bursa'yı işgali sırasında Ulu Cami bir tahribata daha sahne olmuştur. Karamanoğlu, Yıldırım Bayezid'e büyük bir kin ve nefret duyduğundan akla hayale sığmayacak kötülükler yapmıştır. Orhan Camii'ni yaktırdığı, Yıldırım Bayezid'in kabrine türlü hakaretler yaptığı yetmiyormuş gibi Ulu Cami'nin dış kısmını tavana kadar yığdırdığı odunları ateşe vererek yaktırır. Bu yangın izlerini örtmek için Çelebi Mehmed döneminden 1950'lere kadar kalın bir beyaz sıva tabakasının ardına gizlenen Ulu Cami, 1958 büyük çarşı yangınında kuzey avlusunun da yanmasından sonra 1959-1961 onarımında sıvası kaldırılarak aslî hâline döndürülür. Hâlâ taşlarda yangının eseri olan isleri görmek mümkündür.

Ulu Cami ayrıca bu istilâların haricinde deprem, yangın ve lodos gibi felâketlerden de çok zarar görmüştür. Özellikle 1855 depreminde iki kubbesi hariç bütün kubbeleri çökmüştür. 1889 yangınında minarelerin külâhları yanmış ve bunun üzerine bugünkü boğumlu kâgir külâhları yapılmıştır. Ayrıca cami, çeşitli tarihlerde şiddetli lodos nedeniyle de zarar görmüştür.

Yirmi kubbe ile örtülü bu Cami-i Kebir'in alanı dıştan dışa 55 metreye 69 metre, içten içe ise 49,96 metreye 63,36 metredir. Bunu yüz ölçüme çevirdiğimizde dıştan dışa 3795 metrekare, içten içe ise ayak sahalarıyla birlikte 3165,5 metrekaredir.

DÜNDEN BUGÜNE ULU CAMİ'NİN TAMİRATI

Ulu Cami ile alâkalı kaynaklardan ilk tamiratın 1494 milâdî yılında yapıldığı ve 10.000 akçe para sarf edildiği anlaşılıyor. Bu tarihten günümüze kadar 1503, 1551, 1563, 1572, 1668, 1670, 1724, 1815, 1855 ve 1961 yıllarında büyük çapta tamirat yapılmıştır. Yapılan bu onarımlar sonucu Ulu Cami bugünkü görünüme kavuşmuştur.

Özellikle 1855 depremi sonrası büyük bir tamirata ihtiyaç duyan cami için dönemin sultanı Abdülmecid Han hazineden para aktarmış, görevliler yollamıştır. Bu tamirat, dönemin Bursa valisi Namık Paşa'nın da bizzat sırtında enkazı dışarı çıkararak halkı teşvik etmesiyle üç yılda tamamlanabilmiştir.

Bu deprem sonrası padişah tarafından görevlendirilen büyük hattatlar M. Şefik Bey ile Abdülfettah Efendi camideki yazıları tamir edip yeni yazılar da ilâve ederek bugünkü muhteşem hat koleksiyonunu ortaya çıkarmışlardır. Fakat sonraki dönemlerde özellikle boya ile yapılan süslemeler, zevksiz bir batı özentisinin ürünü olarak cami içindeki uyumu kısmen bozmuştur.

1959-61 yılları arasında yapılan restorasyonla caminin dış sıvaları sökülmüş, bugünkü vaziyete getirilmiştir. Kubbelerden yağmur sularının içeriye sızması ve hem yazıları hem de iç sıvaları bozması nedeniyle 2002 yılında kubbelerin kurşunları yenilenmiştir.

ULU CAMİ'NİN MİMARİSİ

Caminin Kapladığı Alan

Ulu Cami, yirmi cami yerine yapıldığından kapladığı alan da büyüktür. Yirmi kubbe ile örtülü bu Cami-i Kebîr'in alanı, dıştan dışa 55 metreye 69 metre, içten

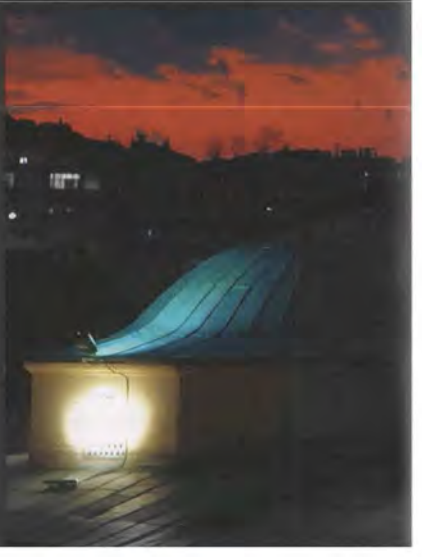
içe ise 49,96 metreye 63,36 metredir. Bunu yüz ölçüme çevirdiğimizde dıştan dışa 3795 metrekare, içten içe ise ayak sahalarıyla birlikte 3165,5 metrekaredir. Caminin cemaat kapasitesi, 7-8 bin civarındadır. Bu yönüyle Türkiye'nin en çok cemaat alan camilerinden biridir.

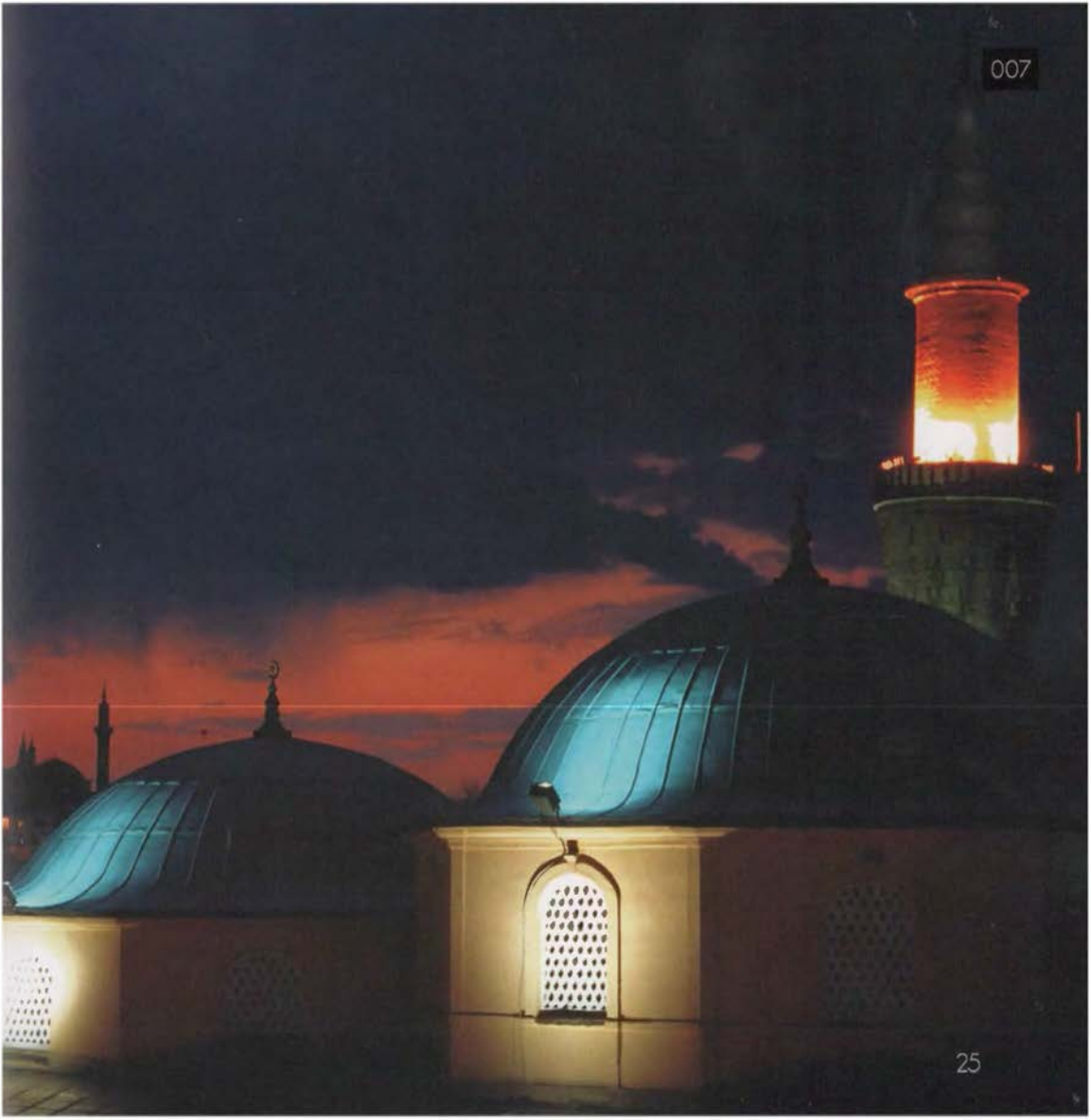
Kubbeleri

Ulu Cami'nin yirmi kubbesi vardır. Saf istikametinde beşer ve derinliğine dörder olmak üzere toplam yirmi kubbe; içeride on iki fil ayak (filpaye) kenarlarda on sekiz direk olmak üzere toplam otuz ayak üzerine oturtulmuştur.

Ulu Cami, çok kubbeli camilerin en klâsik ve abidevî olanıdır. Kubbeler dışarıdan sekizgen kasnaklıdır. Çapları eşit olmakla beraber yükseklikleri farklıdır. Mihrap ile kuzey kapısı ekseni üzerindeki kubbeler diğerlerinden yüksektir. Ancak, kubbeler arasındaki yükseklik farkı fazla olmayıp, iç mekândan farkedilmez. (resim: 007)

1855 depreminde caminin 18 kubbesi çökmüştür. Çökmeyenlerden biri mihrabın üstündeki kubbedir. Bu sayede muhteşem minber de korunmuştur. Çökmeyen diğer kubbe ise şu an hanımların namaz kıldığı yerin üstüne denk gelen batı minaresine bitişik olan kubbedir. Bunların ilk inşaat hâlini koruduklarına delil ise kubbe kasnakları hizasında bulunan devrinin orijinal tromplar (köşe tonozları) dır. Bu kubbelerde dört köşeden kubbe yuvarlağına

007

geçişte, köşelerdeki şekillere dikkat edilirse, bu iki kubbenin diğerlerinden farklı olduğu anlaşılır. Bunlardan hariç bir de şadırvanın üstündeki camekanlı kubbenin köşelikleri orijinaldir. Mihrap üstündeki pandantifte; (kubbe ile kenar arasındaki üçgen köşelikte) Mevlevî sikkesine benzer, alt ucu sarkmalı bir çökertme, şadırvan üstündekinde; üçer sarkma köşelik, kuzeybatı köşesindeki kubbede kısmen pandantifi de taşan kürevî köşelik mevcuttur.

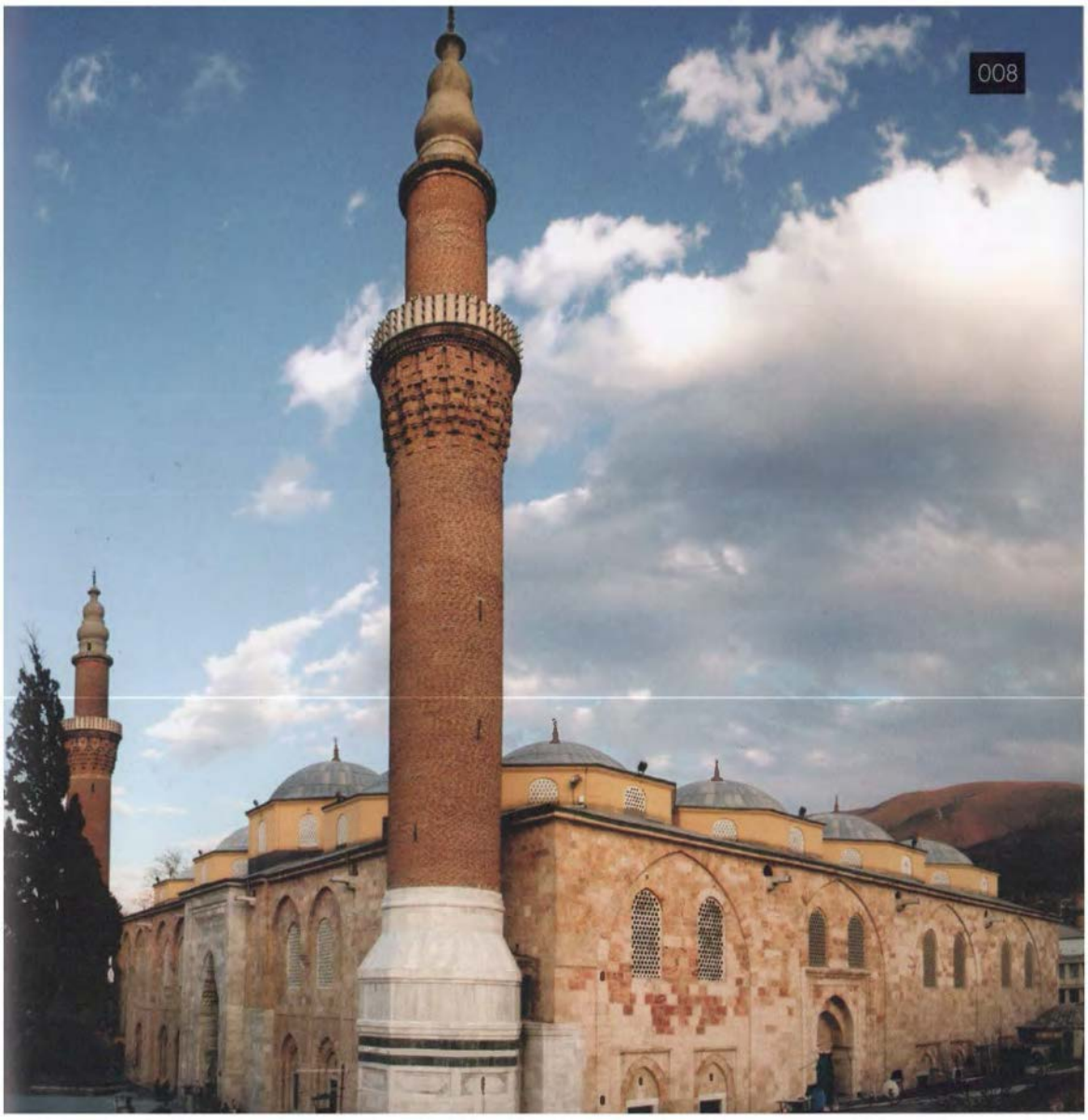
Duvarları

Caminin duvarları çok kalındır. Kalınlık en az iki metre olup bazı yerlerde kalınlık daha da artar. Her dört cephenin muhtelif yerlerinde kalınlıklar değişmektedir. Yanlarda kalınlık fazla olup, kemer için yapılan dişler hariç 2,40 metre, kıble duvarında daha ince 2,20 metredir. Yan kapılarda bu kalınlık batıda 3,10 doğuda 2,80 metredir.

Bugün görülen cephe taşlarının büyük bir kısmında, eski yanmış taşların dış kısımları döktürülerek yerlerine yeni köfekî taşları konmuş ve harçla sıvanmıştır. Dışarıdan duvarlara baktığınızda, asırların izini taşıyan 600 senelik taşları değil, ocaktan yeni çıkmış harcı görürsünüz. Bununla beraber 1950'li yıllarda caminin bu cephelerinin yenilenmesi o kadar sadakatle yapılmış ki, renk, ahenk ve genel görünüş bakımından, hiçbir uyumsuzluk görülmüyor. Ekrem Hakkı Ayverdi bu yenileme hadisesine şahit olduğunu ve güney cephesini değiştiren İsmail Sönmez Bey'in bu işi yaparken taşları âdeta okşadığını ifade ediyor.

Üç dönümden fazla bir arazi üzerinde yükselen bu büyük binayı, yeknesak görüntüden kurtarmak için cepheler, plastrlar (gömme ayak) ve sağır sivri kemerlerle taksim edilerek, gölge ve hareket temin edilmiş, bunların ortasına ikişer pencere yerleştirilmiştir.

Kalın taş duvarları, caminin yazın serin kışın da sıcak olmasını sağlar.

006

Minareleri

Ulu Cami'nin kuzey köşelerinde birer şerefeli iki tane yüksek minaresi vardır. Ulu Cami'nin ihtişamına denk bu minareler, Bursa'nın hemen her yerinden görülebilir. Ancak son yıllarda özellikle Ulu Cami'nin çevre semtlerine inşa edilen yüksek binalar maalesef Bursa'nın bu tarihî silüetini ve Ulu Cami'nin uzaktan görünen o kuşatıcı duruş ve görüntüsünü bozmuştur.

Ulu Cami'nin kuzey köşelerinde birer şerefeli iki tane yüksek minaresi vardır. Ulu Cami'nin ihtişamına denk bu minareler Bursa'nın hemen her yerinden görülebilir.

Minareler, cami yapısı gibi harçsız olduğu hâlde günümüze kadar gelebilmiştir. Camiye bitişik olan batı minaresinin kaidesi tamamen mermer olup, gövdesi tuğladandır. Şerefeleri altı sıra skalaktitten (iç bir kısımdan üstte bulunan çıkıntıya geçerken kullanılan basamaklar) oluşur. (resim: 008)

Batıdaki minareyi Yıldırım Bayezid Han, cami ile birlikte yaptırmıştır. Bu minarenin özelliği dışarıdan ve içeriden iki ayrı merdiven ile minareye çıkılabilir olmasıdır. Bu çift yol belki de Mimar Sinan'ın Selimiye Camii'nin minarelerinde uyguladığı üç yollu merdivene ilham olmuştur. Bu minarenin ortasından açılmış bir kapı vardır. Bu kapıdan sonra gelen merdiven ile kubbelerin üstüne çıkılabilmektedir. Günümüzde müezzinlerin ezan okuduğu minare de bu minaredir.

Batı minaresinin içinde vaktiyle suyu doğrudan Pınarbaşı'ndan gelen bir çeşme varmış. Bu çeşmenin suyu minaredeki tamiratlarda, temizlik ve abdest alma ihtiyaçlarında kullanılırmış. Bu çeşmenin yeri, minarenin içinde halen durmaktadır.

Doğu minaresini Fetret Devri'nden (1413) sonra Çelebi Mehmed yaptırmıştır. Bazı kaynaklar bu minarenin 1513 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırıldığını ifade ediyorsa da Çelebi Mehmed'in yaptırdığına dair rivayetler daha kuvvetlidir. (resim: 009)

Ulu Cami'nin ihtişamını yansıtan kuzey giriş kapısı

Kapıları

Ulu Cami'nin üç cephesinde 1960 öncesi dört kapısı bulunuyordu. Fakat 1740 yılında Hünkâr mahfiline açılan güneydoğu köşesindeki kapı, 1950'li yıllarda pencereye dönüştürülerek kapatılmıştır. Dışarıdan caminin doğu cephesinin güney köşesindeki pencereliğe dikkat edilirse, burasının daha önce bir kapı yeri olduğu anlaşılır. Caminin kuzey, doğu ve batıda olmak üzere üç büyük kapısı vardır.

Batı ve kuzey girişlerinin tahta kapıları yakın zamanda yapılmıştır. Doğu kapısı ise cami ile aynı döneme ait olup büyük bir kıymete sahiptir. Çift kanatlı bu büyük kapının kanatları üzerinde oymalı ve geçmeli şekiller vardır. Bu kapı abanoz ağacındandır. Üslûbu minberle aynıdır.

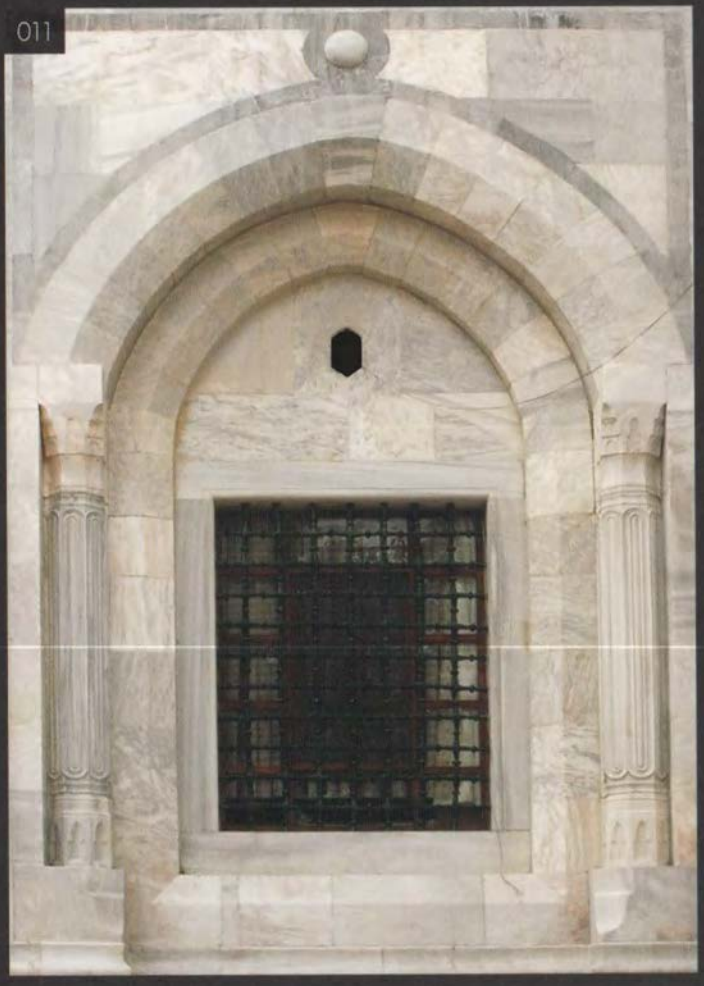
Caminin kuzey girişi mermer kaplıdır. Bu kapıda mermere yazılmış çok güzel kûfi ve celî sülüs hatlar, 1958 yılında çıkan büyük yangında çok fazla harap olduğu için hiçbir sanatkâr bunları yapmayı taahhüt edememiş, bundan dolayı giriş kapısı 1960'larda sadece mermerle kaplanmıştır. (resim: 010)

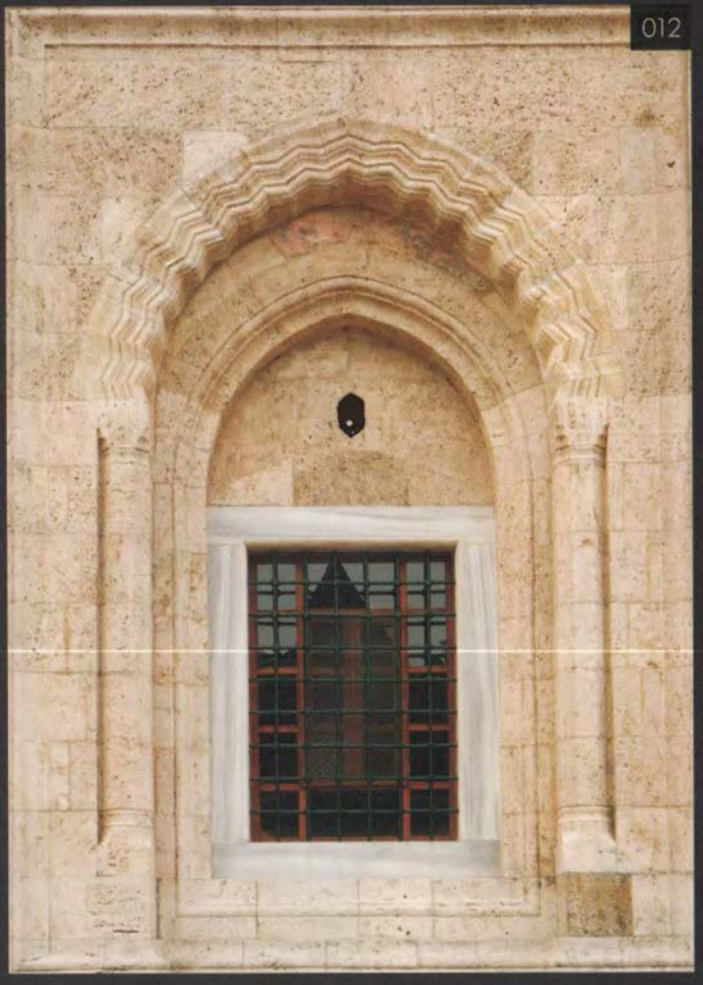
Pencereleri ve Aydınlatılması

Yirmi kubbeli bu ulu mabetin aydınlatılması elbette önem arz eder. Camiye aydınlık, daha çok şadırvan üstündeki camekânlı kubbeden temin edilmektedir. Ayrıca her kubbe kasnağında açılan sekizer küçük pencere de (152 adet) büyük oranda içerinin aydınlığına katkı sağlar. Cephelerde doğu tarafında on dört, güneyde on, batı tarafında on dört, kuzeyde ise on üç büyük pencere, iç mekânın aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. (resim: 011 ve 012)

011

012

Camideki yazıları süslemek adına yağlı boya ile duvara yapılmış 'perde' tasvirleri, Tanzimat sonrası tezyinatımızdaki batı tesirinin zuhuru niteliğindedir. Bu süslemeler 1855 depremi sonrası restorasyonda yapılmıştır.

Şekil ve ölçü bakımından pencereler her cephede farklı olup bu pencerelerin söveleri (pencere kanatlarının takıldığı çerçeve) düz mermerdendir. Pencere alınlıklarında nefeslik denilen küçük açıklıklar bulunmaktadır. Güney duvarındaki altı sıra pencereler, yola baktığı için 1950'li yıllarda örülerek kapatılmıştır.

Caminin aydınlatılması, önceleri çok sayıda kandil yakılarak sağlanmıştır. Yakın zamana kadar caminin kıble duvarı hizasında birçok şamdanın mevcudiyeti bilinmektedir. Fakat şimdi mihrap yanında iki, minberin sağında bir tane olmak üzere sadece üç adet şamdan kalmıştır. (resim: 013)

Aydınlatma işlevi günümüzde büyük daire biçimindeki demir avizelere yerleştirilmiş ampullerle yapılmaktadır.

Tezyinatı

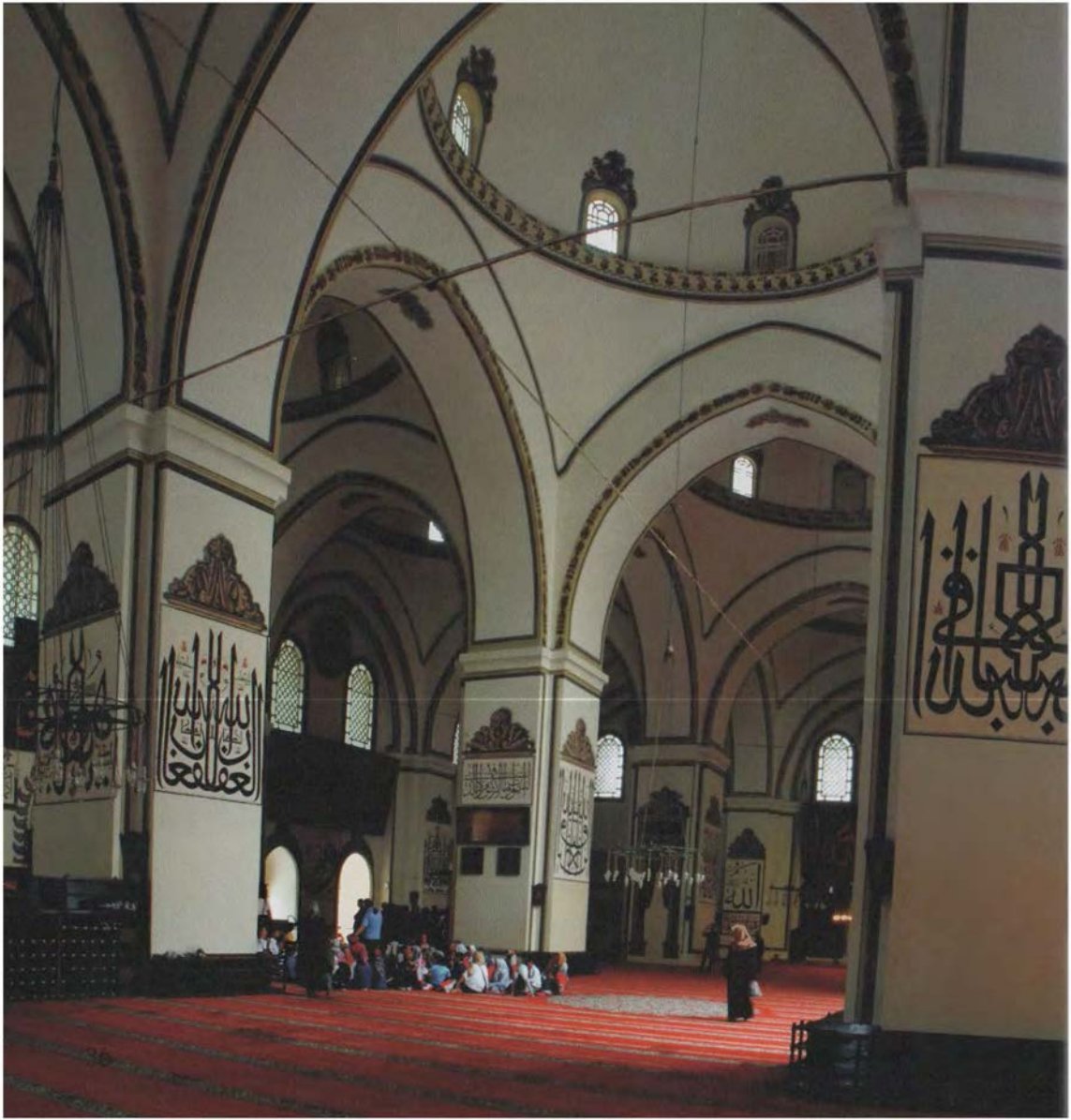
Ulu Cami'nin en önemli tezyinatı (süslemeleri) çeşitli hat örnekleridir. Duvar ve levhalara yazılmış yazılarla burası âdeta bir "Hat Sanatı Sergisi" hâline getirilmiştir. (resim: 014)

Camideki yazıları süslemek adına yağlı boya ile duvara yapılmış 'perde' tasvirleri, Tanzimat sonrası tezyinatımızdaki batı tesirinin zuhuru niteliğindedir. Bu süslemeler 1855 depremi sonrası restorasyonda yapılmıştır. Bu restorasyonda Mısırlı Yani Kalfa, Panayot Usta, sıvacı Mardiros gibi ustaların Ulu Cami'de çalıştıklarını Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "Osmanlı Mimarisi'nin İlk Devri" adlı eserinden öğreniyoruz.

Türk baroku olarak nitelendirilen süslemeler, Türklerin süsleme sanatında yüzyıllar boyunca kullandıkları motifleri, batıdan aldıkları motiflerle birleştirerek kendilerine özgü bir bezeme üslûbu hâline getirmelerinin adıdır.

الله
محمد

Ulu Cami kuzey kapısı

Bursa Ulu Cami'deki Türk Barok bezemelerini, aynı başlıkla ***Bursa'da Yaşam*** adlı bir dergide yayınlanan Eser Çalıkuşu'nun bir makalesinden alıntılarla aktaralım:

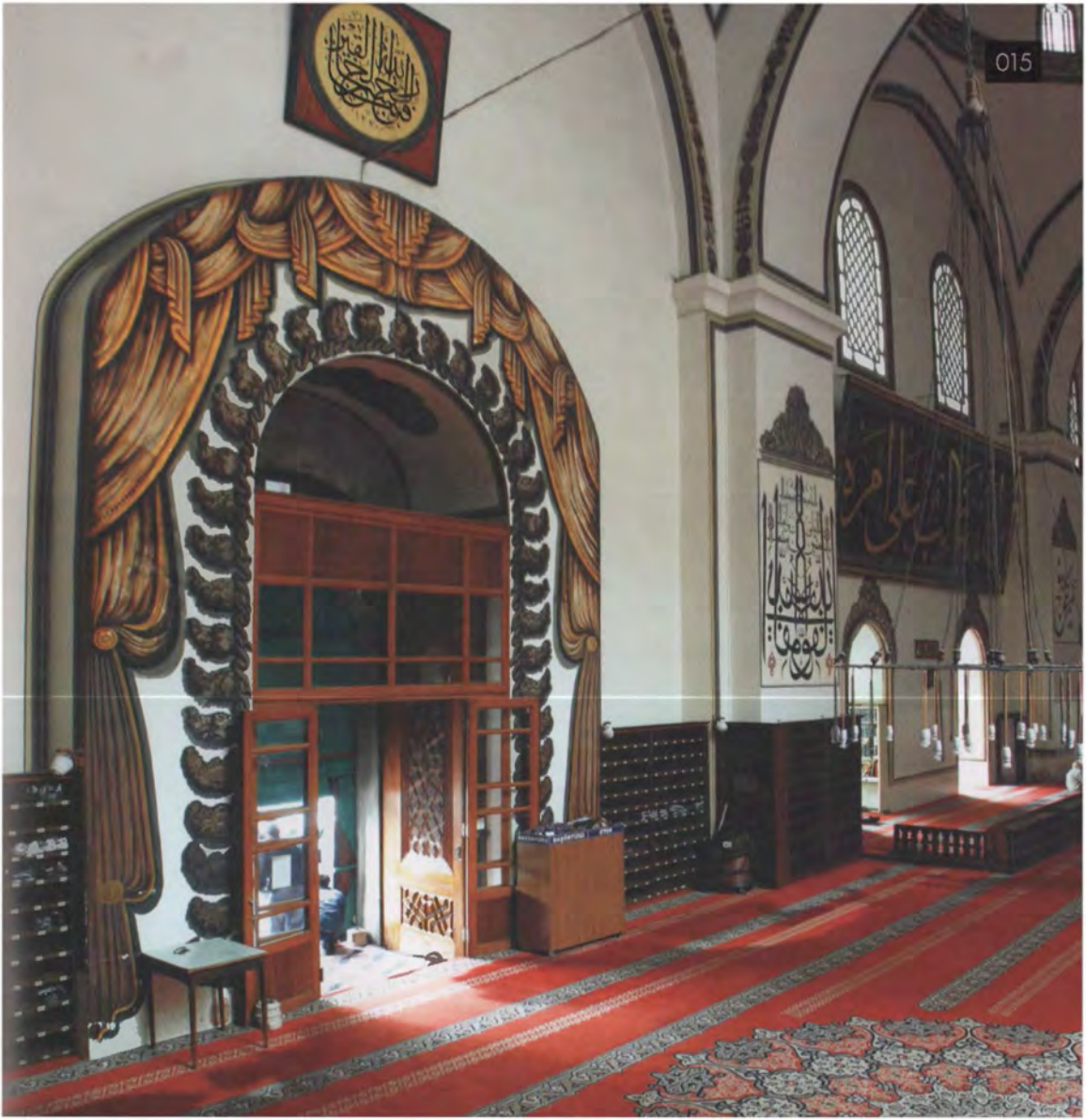
"Caminin yirmi kubbesi, birbirine benzer kuruluşta gibi gözükse de herbiri diğerinden farklı bezemelerle süslüdür.

Mihrap tarafında yer alan dört payeden üç tanesinin yüzeyi üzerinde korint (Eski Yunan mimarisinde bir sütun) başlıklı sütunların ve yuvarlak kemerin taşıdığı bir yazı bezemesi ile püsküllü perde motifi, verdiği derinlik etkisiyle sanki bizi mihraba yönlendiren mimarî bir öğe gibi durmaktadır. Yazı bezemesinin üzerinde kaideli bir vazo, sadak ve akantus (yaban enginarı) yapraklarından oluşan bezemeler arma şeklindeki görünümüyle kompozisyonu tamamlar." (resim: 013)

Bu süslemeler hakkında Mustafa Armağan "Bursa Şehrengizi" adlı eserinde şöyle demektedir: "Gelişigüzel sütunların, kapıların, levhaların çevresine çiziktirilmiş bu sırıtan süslemeler, gerçi caminin içindeki o dost düşman herkesin üzerinde ittifak ettiği manevî havayı ortadan kaldıramamıştır ama caminin asaletinden çok şeyleri alıp götürdüğü de inkâr edilemeyecek kadar açıktır."

Tanzimat sonrasına ait bu süslemeler hakkında John Ash isimli bir İngiliz şairinin şu ifadeleri de Mustafa Armağan'ın yukarıdaki görüşünü destekler mahiyettedir: "Üç nefis kapısının hangisinden girerseniz girin, üzerinizde kütlevî bir tesir bırakan sütunlar sizi âdeta çarpar. Sütunlar üzerinde dev harflerle vücuda getirilmiş hat eserleri ve Barok bir opera sahnesinden fırlayıp gelmiş izlenimi veren tuhaf perde ve çiçek desenlerini görürsünüz."

Bu süslemeler belki iyi bir niyetle, yazıları daha belirgin hâle getirmek amacıyla yapılmış olabilir ama bu ulu mabede bir opera sahnesindeki süslemelerin reva görülmesi hoş olmamıştır. (resim: 015)

Ulu Cami çevresindeki bu tek mezarda, burada daha önce musalla taşlarının biraz ileri sinde var olan 1935 yılında yıkılan Esediye Medresesi'nin kurucusu Arslan Bey'in torunu Hacı İvaz yatmaktadır.

ULU CAMİ'NİN ÇEVRESİ

Ulu Cami ve aynı adla anılan mahalle XV. yüzyıldan beri kentin merkezi konumundadır. Caminin kuzeyinde çeşitli çarşılar, doğusunda Koza Han İpekçiler Çarşısı, Orhan Camii ile yaklaşık 200-250 yıllık çınarlar ve Koza Han'ın önüne yapılmış büyük bir havuz vardır. Güneyinde Bursa'nın en işlek ve önemli caddesi bulunmaktadır. Batısında da yine çeşitli dükkân ve işyerleri vardır.

Ulu Cami Yanında Bir Mezar

Caminin güneydoğu köşesinde musalla taşlarının ilerisinde bir mezar vardır. (resim: 016) Ulu Cami çevresindeki bu tek mezarda, burada daha önce musalla taşlarının biraz ilerisinde var olan 1935 yılında yıkılan Esediye Medresesi'nin kurucusu Arslan Bey'in torunu Hacı İvaz yatmaktadır.

Mezar taşında şunlar yazılıdır:

Baş ucundaki taşın iç yüzünde: "Hacı İvaz bin Hacı Bekir bin Aslan Tâbe serâhüma ve ceale'l cennete me'vâhüma" Manası: "Arslan oğlu Hacı Bekir oğlu Hacı İvaz'ın mezarları temiz-pak, mekanları me'va cenneti olsun."

Ayak ucundaki taşın iç yüzünde: "Min tarihil-hicriyye el-Mustafaviyye fi evâili zilhicce sene selâse ve erbain ve semânemie"

Bu ifadede h. 843/1440 tarihi veriliyor.

Caminin Doğu Avlusu

Hacı İvaz'a ait mezarın hemen önüne gelen yerde 1979 yılında yapılan üç musalla taşı bulunmaktadır. Bu musalla taşlarından nice cenazeler kaldırılmıştır. Bir kişinin cenaze namazının Ulu Cami'de kılınması şeref addedilir. Çünkü camide her zaman seçkin ve kalabalık bir cemaat bulmak mümkündür.

Caminin doğu avlusunda musalla taşlarıyla beraber yaptırılmış 66 adet musluk vardır. Muslukların yeri ile su giderleri ve önündeki oturaklar mermerdir.

Kaynaklarda belirtildiğine göre burada daha önce yine bir medrese varmış. Bu medreseyi ise Sultan Çelebi Mehmed'in torunu Hundi Hatun yaptırmıştır. Günümüzde medreseden hiçbir iz yoktur.

Caminin kuzeydoğu köşesinde XIV. yüzyılda yapılmış tarihi Emir Hanı vardır. İki katlı olan bu hanın üst katında günümüzde kitap satan dükkânlar bulunmaktadır.

Kuzey Avludaki Çeşme ve Şadırvanlar

Avluda iki büyük şadırvan vardır. Üzeri camekânla örtülü, Pınarbaşı suyu akmakta olan bu şadırvanlarda, herhangi bir yazı yoktur. 1958 yangınından önce şimdiki şadırvanların yerinde kubbeleri kurşun tabaka ile kaplı iki güzel şadırvan bulunuyordu. Yangında bu şadırvanlar yandığı için şimdiki sade şadırvanlar yapılmıştır. Yangından önceki şadırvanların yapılış tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte h. 1155/1742 tarihinde tamir edildiklerine dair bir belge mevcut olduğundan çok eskiden kalma oldukları söylenebilir.

Bu iki büyük şadırvanın ortasında küçük, fakat gayet zarif mermer işçiliğinin güzel bir örneği olan çeşme vardır. Bu çeşme de 1958 yangınında yanmıştır. Fakat çeşmeyi yaptıran Ahmet Münir Paşa'nın varisleri çeşmeyi tekrar aslına

019

Vali Münir Paşa tarafından
1895 yılında yaptırılmış mer-
mer işçiliğinin güzel bir örneği
olan çeşme.

uygun tamir ettirmişlerdir. Kubbesinin altındaki sütunlar arasındaki kısımlar üzerine, üç tarafına hattat İbrahim Hakkı tarafından (ö. 1902) celî sülüs ve celî talik hat ile mermere mahkûk yazılmış olan kitabeler, bu çeşmenin II. Abdülhamid zamanında h.1313/1895 tarihinde Vali Münir Paşa tarafından yaptırıldığını göstermektedir. (resim: 019)

Çeşmenin batı yüzünde, celî sülüs yazı ile: "Hüdavendigâr vilayeti valisi Ahmed Münir Paşa'nın hayratıdır." yazılmıştır.

Güney yüzünde talik yazı ile: ***"Hazreti Abdülhamid'e celb için hayr-ı duâ / Ulu Cami havlusunda tarhına ettim kıyâm / Hasbeten lillah Münir bu çeşmenin tarihini / Geldiler kırklar dediler (kâne miskiyyü'l-hitâm). 1313"***

Doğu yüzünde ise talik yazı ile bu çeşmeyi yaptıran hayır sahibinin, bu çeşmenin kalıcı olması için Bursa mahkemesine bunu onaylattığına dair bir yazı vardır:

"Bu çeşme suyunun dâimü'l-cereyân olması arzusuyla sahib-i hayır tarafından ittihaz kılınan tedbir-i lede'l-iktiza müracaat olunmak üzere Bursa Mahkeme-i şer'iyyesine tescil ettirilmiştir."

Sahaflhane Çarşısı ve Ulu Cami Muvakkithanesi

1958 yangını öncesinde Ulu Cami'nin kuzey avlusundan, şimdiki kapalı çarşıya kadar olan mesafede bir sahaflar çarşısı vardı. Bu çarşıda her türlü dini kitap, kırtasiye malzemeleri, her türlü matbu malzeme satılırdı. Aynı zamanda bu çarşıda mücellitler, yani kitap ciltleyenler bulunurdu. 24 Ağustos 1958'de çıkan yangın bir mücellithanede tutkal kaynatılırken gaz ocağının devrilmesi sonucu başlamıştır. Bu büyük çarşı yangınında o gün 1400 civarında dükkân yanmıştır. Sahaflar çarşısında çok kıymetli kitaplar kül olmuştur.

Caminin güneybatı köşesindeki bu çinili çeşme, Hüdavendigâr valisi Ahmed Münir Paşa tarafından inşa edilmiş olup Bursa Belediyesi tarafından yeniden yaptırılmıştır.
İlk İnşası Hicri 1321 İkinci İnşası Miladi 1994

Bu yangın öncesi Ulu Cami'nin kuzey avlusunda sahaflar çarşısına bitişik bir muvakkithane de vardı. Burada bazı araç-gereçlerle, astronomi ile ilgili çalışmalar, özellikle namaz vakitlerinin belirlenmesi, mübarek gün ve gecelerin tespiti çalışmaları yapılırdı. Bu çalışmaların dışında, Ramazan ayında ve mübarek gecelerde iki minare arasına asılacak olan mahyaların resimleri, projeleri, yağ kandillerinin, harfler hâline getirilmesi ve dizilmesi de bu binada yapılırdı.

Caminin Batı Tarafı

Ulu Cami'nin batı tarafındaki cadde, eskiden Mecidiye Caddesi olarak bilinirdi. Şimdi bu cadde Ulu Cami Caddesi ismiyle anılıyor. Kaynaklar bu caddede Ulu Cami'nin batı kapısı karşısında Yıldırım Bayezid'in vakfı "Vaiziye" veya "Mahkeme Medresesi"nin varlığından bahsetmektedir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde müftülük binası olarak kullanılmış bir binadan da bahsedilir. Fakat 1958 yangını sonrasında, Bursa çarşısı ile beraber buraları yeni baştan inşa edilmiştir. Günümüzde ise buralarda şahıslara ve vakıflara ait çeşitli dükkânlar vardır.

Çinili Çeşme

Caminin güneybatı köşesinde, çinili bir çeşme vardır. (resim: 020) H. 1321/1903'de yapılmış, Kütahya çinileriyle süslü bu çeşme, 1950 yılında kaldırılmıştır. 1994 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından aslına uygun olarak tekrar yaptırılmıştır. Şu andaki çeşmenin, ilk yapılış ve tekrar yapılış tarihleri hakkında batı yüzündeki Osmanlıca yazıda şöyle denilmektedir:

"Hüdavendigâr valisi Ahmed Münir Paşa tarafından inşa edilmiş olup Bursa Belediyesi tarafından yeniden yaptırılmıştır.

İlk İnşası İkinci İnşası
Hicri 1321 Miladi 1994"

020

Ulu Cami'nin en önemli özelliklerinden biri burada muhteşem bir hat koleksiyonunun bulunmasıdır. Çok değerli hattatların kaleminden çıkmış bu yazılar, Ulu Cami'ye ayrı bir değer kazandırmıştır.

Bu yazıların en üstüne ise bir ayet yazılmıştır: "Vecealnâ mine'l-mâi külle şey'in" "Biz herşeyi sudan yarattık."[1]

Çeşmenin güney ve kuzey yüzünde ise birer tuğra vardır ki, ikisinde de şu yazar: "Fa'lem ennehû lâ ilâhe illallah[2] Muhammedü'r-Resulullah aleyhisselam" "Bil ki, muhakkak Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed aleyhisselâm Allah'ın Resûlü'dür." Bu çeşmenin ilk açılışı 1903 yılının bir cuma günü yapılır. Çeşmenin içine üç büyük kazan konularak, bunların birine limonata, birine süt, birine de ayran doldurulur ve o gün Cuma namazından çıkışta halk, çeşmenin üç kurnasından akıtılan bu içeceklerden içer. O günü gören kimseler, olayı çok tatlı bir hatıra olarak anlatmaktadır.

Bu çinili çeşmenin tam karşısında Ulu Cami'nin yapıldığı dönemin karakterini yansıtan iki büyük kubbeli ve dokuz bölmeli tuvaletler varmış. Bu tuvaletlerin yeri hâlen mevcuttur ve bugün burada bir lokanta bulunmaktadır. Bu çeşmenin ve caminin güneyinde, bugünkü PTT'nin yerinde Mısrî Dergâhı'nın bulunduğu kaynaklarda kayıtlıdır.

HAT SANATI HAKKINDA BİLGİ

Ulu Cami'nin en önemli özelliklerinden biri, burada muhteşem bir hat koleksiyonunun bulunmasıdır. Çok değerli hattatların kaleminden çıkmış bu yazılar, Ulu Cami'ye ayrı bir değer kazandırmıştır. Klâsik sanatlarımızdan biri olan fakat ne yazık ki yeterince bilinmeyen hat sanatı ile ilgili bir hatırayı, Hattat Mahmud Bedreddin Yazır'dan dinleyelim:

"Birinci Cihan Harbinde askerlik münasebetiyle tanıştığım, Macar, ressam ve subay bir arkadaşım vardı. Ara sıra İstanbul camilerini, müze ve kütüphanelerini birlikte gezer, sanat eserlerini ziyaret ve tetkik ederdik. Bir gün Sultanahmet Camii'ndeki Melek Paşazade Ali Haydar Bey merhumun ta'lik celi'si "El-kâsibu

1) Enbiya suresi, 30. ayet

2) Buraya kadar olan kısmı Muhammed suresi, 19. ayette geçmektedir.

habibullah" levhası önünde bulunuyorduk. Arkadaşım ona dikkatle baktıktan sonra dönerek: 'Dostum! Bu sizin yazılarda bir hâl var, çok dikkat ediyorum, ilk bakıştaki sade renk geometrik sessizlik, baktıkça harekete geliyor, canlanıyor, cilveleniyor. Önce bir tatlı bakış, arkasından yavaş yavaş içe süzülen canlı bir akış, sessiz bir ahenk içinde ruhu oynatan metafizik bir musikî var. Lâkin ondaki ahengi kulaklarımız duymuyor, içlerimiz dinliyor, dinledikçe bir başka âleme yükseliyor. Bakarken ne oluyor anlamıyorum, içimi içine çeken sihirli bir çehre, bir güzellik denizi, lâtif titreşimlerle gönlümü ferahlatan bir hava ve derken bir melek sesi ve nefesi kadar gizli bir okşayış ve sarılış içinde kalıyorum, o ben; ben, o oluyoruz gibi bir şeyler oluyor, sizde de böyle şeyler olur mu?' demişti.."

İslâm tarihinde resmin yerini almış olan hat sanatı, yerli yabancı birçok kimsenin takdirini kazanmış ve çoklarını kendine hayran etmiştir. Ünlü ressam Picasso, bir gün usta bir hattatın yazısı karşısında "İşte gerçek resim bu!" demiştir. Yine büyük ressam Van Gogh'a, "Siz resimde istediğinizi yapabildiniz mi? Gönlünüzden geçeni resimde dile getirebildiniz mi, anlatabildiniz mi?" diye sorulan bir soruya "Anlatamadım." cevabını vermiş, "Peki bu hangi sanatla olur?" denmesi karşısında ise "Kaligrafide (hat sanatı) olur." demiştir.

Yabancılara lisan-ı hâliyle bu kadar ilham veren ve hayranlık uyandıran bu güzel sanatımızı acaba bizler yeterince tanıyor muyuz?

Hat sanatı, İslâm âlemi tarafından benimsenip kullanılan ve en ziyade Osmanlı Türkleri'nin elinde gelişerek sanat vasfı kazanan Arapça harflerin değişik biçimlere girmesi ile oluşan yazı çeşitleridir.

Dünya tarihinde yazının okuma-yazma aracı olma ötesinde başlı başına bir sanat dalı olarak estetik boyutta kullanımı hat sanatıyla olmuştur. Hat sanatı önceleri daha ziyade kitap yazımında kullanılmaktaydı. Yüzyıllar boyu manevî duyguların, ince ve zarif bir ifadeyle mushaflar, en'amlar, cüzler, delâil ve daha

nice yazma kitaplarda hat sanatıyla şekillendiğini görüyoruz. Hat sanatı daha sonraları mimarî eserlerde kullanılmaya başlanmış, mahiyet belirleyici vasfıyla nadide eserlerimizi taçlandırmıştır.

Hat sanatı, İslâm medeniyetinin çok önemli bir parçasıdır. İnancın gereği olarak Allah kelâmına duyulan saygı, Kur'ân'ın gelişigüzel okunmasına mâni olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'i en iyi şekilde okuyabilme çabaları "tecvid ilmi"nin ve birçok Kur'ânî ilimlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Aynı inanç ve saygı ile Kur'ân-ı Mucizü'l-Beyan'ı en güzel yazma gayretleri de hat sanatımızı ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak tezhip, ebru, cilt sanatları doğmuş, hatta kâğıtçılık, mürekkepçilik bile bir sanat kolu hâline gelmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, okuyup yazmaya büyük önem verir. Nitekim, Cenab-ı Hakk'ın insanlığa ilk hitabı "oku" emridir. Bunun gibi yazı vasıtası olan kalem de okumak kadar üstün görülmüş ve methedilmiştir.

"Yaratan Rabbinin adıyla oku. İnsanı yapışkan bir hücreden yaratan. Oku, Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretendir." (Alâk, 1-5) İlk nazil olan bu ayetlerle Allah (c.c.) okumaya, yazmaya ve onun vasıtası olan kaleme nazarlarımızı çekiyor. Zira Allah'ın birliği inancını yayacak olan en kuvvetli vasıtalar bunlardır.

Kur'ân'da kalemin önemini vurgulayan "Kalem" adlı bir sure vardır. Bu surenin ilk ayetinde de "Nûn. Ve'l-kalemi ve mâ yesturûn" "Nûn. Kalem ve ehl-i kalemin yazdıklarına andolsun." denmektedir. Bu sureye Cenab-ı Hakk'ın "Nun" harfiyle başlamasında pek çok sırlar gizlidir. Bu harfi bazıları, şekli dolayısıyla "yazı hokkası ve üzerindeki divite" benzetmişlerdir. Hokkadan maksat da içindeki mürekkeptir. Ondan sonra Cenab-ı Hak, "kalem" ve "yazı" üzerine yemin etmektedir. Bilindiği gibi yemin, mühim ve kutsî şeyler üzerine edilir. Allah'ın yemin etmesinin nedeni, yemin edilen şeye dikkati çekmek, gönüllerdeki şüphe

ve tereddüdü gidermek, yemin edilen şeyin kendisiyle, yemin edilmeye lâyık mühim ve mukaddes bir şey olduğunu bildirmektir. Bu itibarla kalem ve yazı, tarih boyunca İslâm toplumlarında kutsal sayılmıştır.

Yazılı herhangi bir şeye hürmet etmek, üstüne basmamak, oturmamak, ayak altına atmamak dinî hassasiyetin bir gereği olarak görülmüştür. "Bir esere saygısızlık, sahibine hürmetsizliktir." diye düşünen Müslümanlar, yazılara ve yazılmış şeylere değer vermişler hatta mürekkebe, kâğıda, kaleme ve kalem kırıntılarına karşı bile saygısızlığı dinî edebe aykırı bulmuşlardır. Bu düşünceyle hattatlar, açıktan sonra kalem yongalarını çöpe atmaz saklarlardı. Abdestsiz kalem tutmazlardı. Yazılı bir kâğıdı ayak altında bulundurmazlardı.

Yukarıdaki iki surede geçen ayetler, Kur'ân'ın güzel yazı yoluyla da tespit ve yayılmasında büyük rol oynamıştır. Her Müslüman, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerini güzel bir yazı ile yazmak ister. İşte yazıya ve kaleme bu gözle bakan hattatlar, tarih boyunca bu uğurda çok büyük gayretlerin sonucu olarak muhteşem yazı koleksiyonları oluşturmuşlardır. Özellikle Osmanlıların hat sanatına katkılarının çok büyük olması, "Kur'ân; Mekke'de nazil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı." ifadesinin söylenmesine neden olmuştur.

Türklerin, X. asırda İslâmiyet'i kabulü ile tanıştıkları 'Hüsn-i Hat', o vakte kadar İslâm âleminin bir kısmında zaten müstakil bir sanat hâline gelmişti. Selçuklulardan itibaren hat sanatında Anadolu'da diğer İslâm devletlerindeki seviyeye ulaşılmıştı. Osmanlı'nın kuruluşundan sonra da Türklerin hat sanatına katkıları artarak devam etmiştir. Ancak, hat sanatına Türk kimliğinin kazandırılması İstanbul'un fethini takip eden yıllarda mümkün olmuştur. Hat dehamız Şeyh Hamdullah (1429-1520), o devirde en yaygın hat nevileri sayılan ve 'aklâm-ı sitte' yani 'altı kalem' diye ifade edilen 'sülüs, nesih, muhakkak, reyhâni, rıkaa',tevkî' yazılarını bir değerlendirmeye tabi tutarak öncekilerden farklı bir estetiğe kavuşturmuştur.

Kur'ân-ı Mucizü'l Beyan'ı güzel yazma gayretleri "hat sanatı"mızı ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak tezhip, ebru, cilt sanatları doğmuş, hatta kâğıtçılık, mürekkepçilik bile bir sanat kolu hâline gelmiştir. Osmanlıların hat sanatına katkılarının çok büyük olması, "Kur'ân Mekke'de nazil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı." ifadesini söyletmiştir.

Bu arada eski zevkin temsilcisi sıfatıyla sanat meydanına çıkan Ahmed Karahisarî (1469?-1556) de güçlü terkip kudreti sayesinde hayranlık uyandırmıştır. Bir sonraki yüzyılın nihayetinde bu yazı çeşitlerine Hafız Osman'ın (1642-1698) getirdiği taze soluğun tesiri ise asırlarca devam etmiştir.

Mimarîde, musikîde, süsleme sanatlarında görülen bozulma ve yer yer yozlaşma, bu sanatımızda olmamış aksine XIX. yüzyılda hat sanatımız zirveye çıkmıştır. Bu yüzyılda Mustafa Rakım (1757-1826) ve Mehmet Esad Yesarî (?-1798) ekollerini devam ettirip geliştiren Yesarizade Mustafa İzzet (?-1849), Kazasker Mustafa İzzet (1801-1876), Mehmet Şevki (1819-1887), Sami Efendi (1836-1912), Abdulfettah (1814-1896), Mehmet Şefik Bey (?-1880) gibi pek çok değerli hattatımız bu sanattaki mümtaz yeri korumamızı sağlamışlardır.

Cumhuriyet sonrasında Lâtin harflerinin kabul edilmesi de bu sanatımızın gelişmesini engellememiştir. İsmail Hakkı Altunbezer (?-1946), Halim Özyazıcı (1898-1964), Necmeddin Okyay (1885-1976) ve Üstad Hamid Aytaç (1891-1982) gibi çok değerli hattatlarımız dünya çapında büyük eserlere imza atmışlardır. Günümüzde de geleneksel sanatlarımıza, özellikle hat ve tezhip sanatına ilgi her geçen gün artmaktadır.

Yazı Çeşitleri

Hat sanatında harfler zamanla pek çok değişikliğe uğramış ve çeşitlenmiştir. Ancak bu değişiklikler harflerin başka olmasından değil resmedilme şekilleri bakımındandır. Bu çeşitleri şöylece sıralayabiliriz:

Kûfî Yazı

Harfleri hem düz, hem köşelidir. Hz. Ali (r.a.) döneminde Kûfe şehrinde geliştiği için bu adı almıştır. Hem el ile, hem de cetvel ile yazılabilir. Osmanlı Türkleri

küfiye başlangıçta fazla iltifat etmemişlerdir. Fakat 19. yüzyılda bu yazı çeşidi yeniden canlanır gibi olmuştur. Ulu Cami'de bu yazı çok kullanılmıştır. (resim: 021)

Sülüs Yazı

Harflerin altıda dördü musattah (düzümsü), altıda ikisi de müdevverdir (yuvarlağımsıdır). Sülüsün lügat manası üçte bir demektir. Niçin bu adı aldığı hususunda çeşitli görüşler varsa da akla en uygun olanı, harflerinin üçte iki kısmında düzlük, üçte bir kısmında meyil hâkim olduğu görüşüdür. Ortalama kalem kalınlığı 2-3 mm. dir. Kalem kalınlığı 3 mm'yi aşınca yazı celîleş-meye başlar. Kalem kalınlığı, serçe parmağı kalınlığına ulaşınca yazı celî adını alır. Ulu Cami'de en çok bu yazı çeşidi kullanılmıştır. (resim: 022)

Nesih Yazı

Sülüs'e tâbi olup kalınlığı üçte biri kadardır. Her ne kadar sülüs'ün üçte ikisinin 'nesh' edilmiş hâlidir denilse de tam olarak sülüs değil, fakat onu andıran bir hususiyeti haizdir. Genellikle Kur'ân-ı Kerim ve geniş hacimli kitapların yazılmasında, kolay okunabilirliği sebebiyle 'nesih' yazı kullanılır. (resim: 023)

Muhakkak Yazı

Bir buçuk hissesi düz, bâki yuvarlağımsıdır. Bu yazının kalem kalınlığı da sülüs kalemi kadardır. Bu yazının şekil itibariyle kûfi yazıdan geliştirilen ilk yazı

olduğu anlaşılıyor. Zira bu yazıda dik harflerin boyları ile sin, şın, sad, dad ve fe gibi çanaklı tabir edilen harflerin sola doğru uzayan kısımları sülüs yazıya nispetle daha uzun olduğu gibi dönüş noktaları veya yerleri de sertçe bir görünüm arz etmektedir. Bu yazının celi biçimi Ulu Cami'de minberin taç kapı alınlığında ve minber kulesindeki bir hadiste kullanılmıştır. Ulu Cami'deki büyük 'besmele-i şerif' levhası ise celi muhakkak yazıların en güzel örneğidir. (resim: 024)

Reyhanî Yazı

Muhakkak kaleminin üçte bir kalınlığındadır. Sülüs yazıya nispetle nesih ne ise, muhakkak yazıya nispetle reyhanî yazı odur. Harf şekillerinin hepsi değilse bile hemen hemen tamamına yakını reyhan çiçeğine benzetildiğinden bu adı aldığı ileri sürülmektedir. Bu yazı ile Kur'ân ve dualar yazılır. Ulu Cami'nin şimdi eksik olan bazı levhalarında bu yazı çeşidi varmış.

Ta'lik Yazı

Her harfi yuvarlağımsı olup düz harfi yoktur. Bu kalemin kalınlığı da sülüs kalemi kadar olup 'meşk kalemi' adıyla maruftur. İran'da icad edilmiş bir yazı çeşididir. Fakat Türkler bu yazı çeşidini geliştirerek en güzel şekle dönüştürmüşlerdir. Yenilenmiş ve geliştirilmiş hâline nestalik denir. Celî şeklinde olarak da yazılmıştır. Ulu Cami'de bu yazının örneği çoktur. En güzeli ise şu anda bayanların namaz kıldığı yerin kuzey duvar payesinde kalan "Nurun alâ nur" yazısıdır. (resim: 025)

Dîvanî Yazı

Dîvan, Osmanlı Devleti'nde devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı meclistir. Burada alınan kararların yazıldığı yazı çeşidine 'dîvan yazısı' denir. Osmanlılar devlet yazışmalarındaki sahtekârlığı önlemek için zor okunan ve kelime arasına ilâve yapılamayacak şekilde girift yazılan 'dîvanî' ve 'celî dîvanî' diye iki çeşidi bulunan bu yazıyı bulup geliştirmişlerdir. Bu yazı çeşidinin en güzel örnekleri XIX. ve XX. yüzyılda verilmiştir. Ulu Cami'de hattat M. Şefik Bey'in kaleminden bu yazının en güzel örneklerinden biri olarak Hz. İbrahim ve melekler arasında geçen bir olayı resmeden büyük bir levha mevcuttur. (resim: 026, 046)

Tuğra

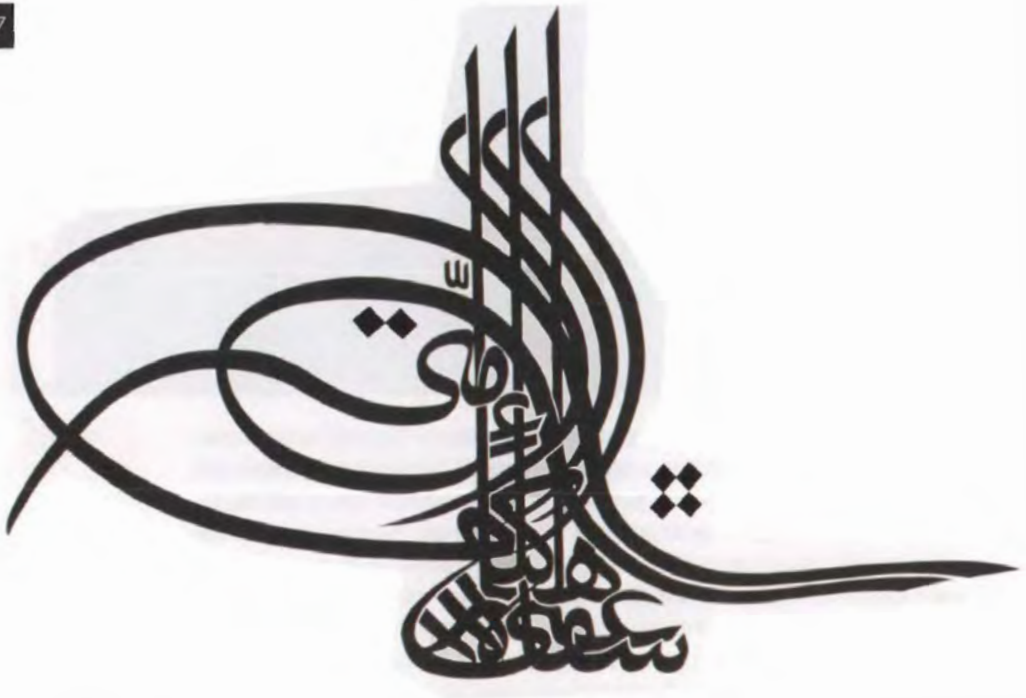
Divan-ı Hümayun'da hazırlanan belgelerde en çok göze çarpan husus olan 'tuğra', Osmanlı padişahlarının simgesi ve bir tür imzasıdır. Kelime itibariyle Oğuz

Türkçesinde "Hakan'ın imzası ve buyruğu" anlamındaki "Tuğrağ" kelimesinden gelir. Türklerin geliştirdiği bir yazı biçimidir. Önceleri ferman, berat, vakfiye gibi yazılı evrakın baş kısmına konan tuğranın zamanla kullanım alanı yaygınlaşmış, mühürler, paralar, pullar ve kitabelerde de kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı padişahlarının -baba adıyla beraber- ismini ve "el-muzaffer daima" dileğini taşıyan tuğraları her padişahla beraber değiştirilir ve yeni padişah tahttan ayrılana kadar da devam ederdi. Ayrıca bu yazı biçimiyle ayet, hadis ve güzel sözler de yazılagelmiştir. Ulu Cami'nin güneybatı köşesindeki tuğra da; "Şefâati li ehli'l-kebâiri min ümmetî" "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenleredir" hadis-i şerifi yazılmıştır. (resim: 027)

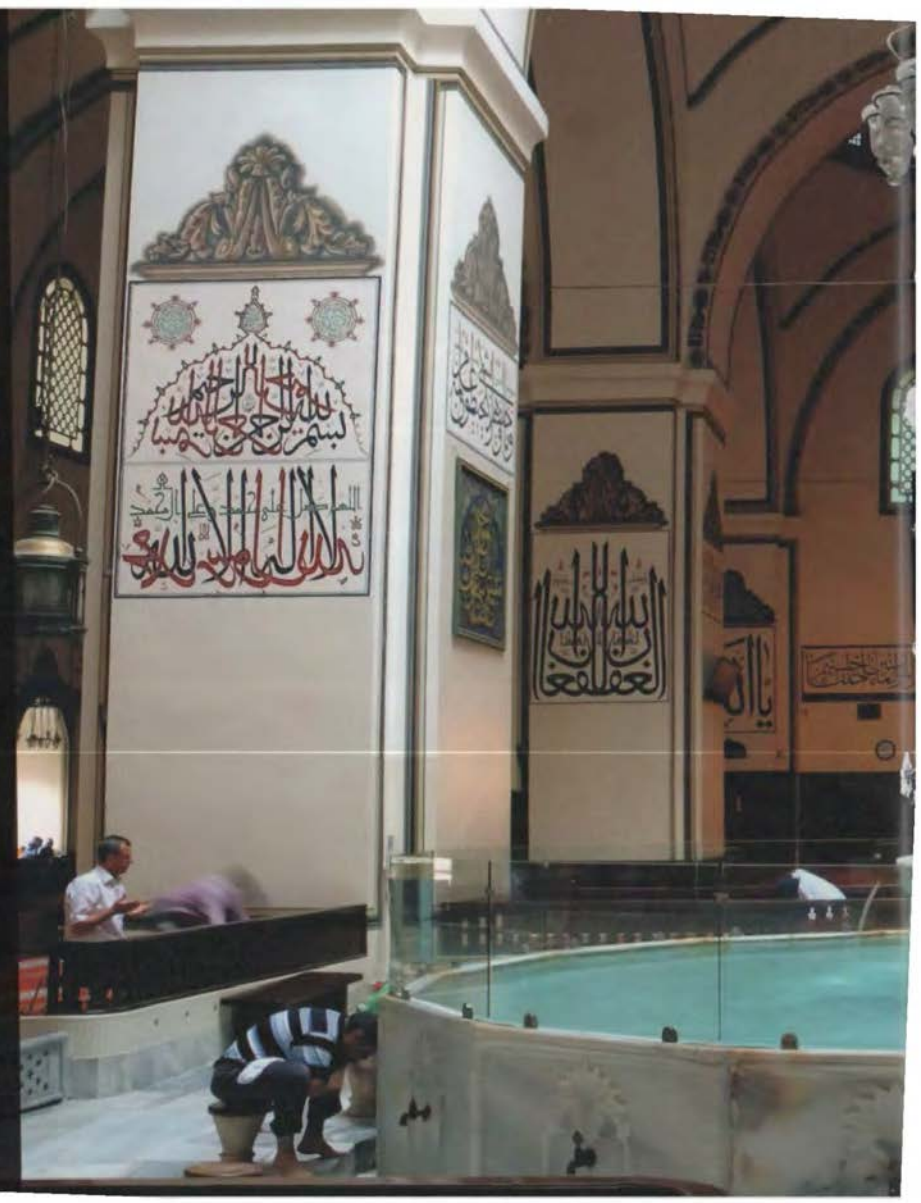
Hat sanatının Siyakat, Tevkî, Rik'a gibi daha pek çok çeşidi vardır. Biz burada sadece Ulu Cami'de örnekleri bulunan yazı çeşitlerinden bahsetmiş olduk.

027

Ulu Cami'nin güneybatı köşesindeki tuğra yazısında; "Şefâati li ehlil kebâiri min ümmetî" "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenleredir." hadis-i şerifi yazılmıştır.

028

Cami-i Kebir'de dikkati çeken ilk husus mekân büyüklüğü ve ihtişamdır. Caminin ortasında camekânlı kubbenin altında kocaman bir şadırvan göze çarpıyor. Bu şadırvanın yerinde yaşlı bir kadına ait evin bulunduğunu, kadının bu yeri vermeye razı olmamasından dolayı buraya daha sonra bu büyük şadırvanın yaptırıldığını daha önce belirtmiş idik.

ŞADIRVANDAN
BAYANLARIN
ABDEST ALMASI
UYGUN DEĞİLDİR
LÜTFEN HAVLULARINIZLA
EL, YÜZ VE AYAKLARINIZ
KURULADIKTAN SONRA
KİRLİ SEPETİNE ATINIZ

Celi sülüs harflerle ve siyah boya ile "Kal-Allahü'l Melik'üs Settar" ve yukarısına küçük harflerle ve kırmızı celi sülüs yazı ile: "Cennâtin tecri min tahtihe'l-enhâr" yazılmış. Meâli: "Melik ve Settar olan Allah buyurdu ki; "Orada altından ırmaklar akan cennetler vardır."

İKİNCİ BÖLÜM

Bir Hüsn-i Hat Sergisi

BURSA ULU CAMİ

Cami-i Kebir'de dikkati çeken ilk husus mekânın büyüklüğü ve ihtişamdır. Caminin ortasında, camekânlı kubbenin altında büyük bir şadırvan göze çarpar.

Havuzun ortasında üç kademeli fıskiyenin otuz üç yerinden akan su, otuz üçlük bir tespihi hatırlattığı gibi, fıskiyeden dökülen suyun çıkardığı ses, özellikle havuzun yanındaki mahfil sofalarında ibadet eden, Kur'ân okuyan, namaz vaktini bekleyen insanların ayrı bir manevî haz almasını sağlar. (resim: 029)

Bu fıskiyenin en yukarısında bir kaynaktan fışkıran su önce küçük bir mermer kademeye düşüyor, buradan on altı gözenekten aşağıdaki daha büyük mermer kademeye, daha sonra sekiz kanaldan daha büyük bir üçüncü kademeye ve oradan da yine sekiz kanaldan olmak üzere en sonunda on altı köşeli çok büyük havuza lâtif bir sesle dökülüyor. En alttaki havuz; dünyayı, onun üstündeki; ay ve felekler âlemini, daha üstündeki, âlem-i melekût ve ceberûtu ve en üstteki bir kaynak, her şeyin kaynağı olan Bir'i yani Allah'ı temsil ediyor gibidir. Âdeta varlık zincirinin hülasası yapılmıştır.[3]

İçinden Irmaklar Akan Cennetler

Su sesi, insanı en çok dinlendiren sestir. Bizler, bir açık hava gezintisine gideceğimizde özellikle su kenarlarını tercih ederiz. Allah (c.c.) cenneti bize tarif ederken bu durumu nazara vererek birçok ayetinde altından ırmaklar akan cennetlerden bahsediyor. İşte bu suyun şırıl şırıl akışı, içinden ırmaklar akan cenneti de

3) Armağan, Mustafa, Bursa Şehrengizi, s. 90

4) Bakara, 25; Âl i İmran, 15, 136; Nisa, 57; Tevbe, 72; Ra'd, 35; İbrahim, 23; Nahl, 31; Kehf, 31; Tahâ, 76; Hac, 23; Hadid, 12; Saf, 12; Tegâbün, 9; Talak, 11; Tahrim, 8; Burûc, 11; Beyyine, 8. ayetler.

hatırlatıyor. Bununla ilgili bir yazıyı havuzun güneydoğu köşesindeki direğin batı yüzünde görüyoruz: Celî sülüs harflerle ve siyah renk ile "Kâlellahü'l-Melikü's-Settar" ve yukarısına yine celi sülüs yazı ve kırmızı renk ile: "Cennâtin tecrî min tahtihe'l-enhar" yazılmış. (resim: 030) Meâli: "Melik ve Settâr olan Allah buyurdu ki: Orada altından ırmaklar akan cennetler vardır."[4]

Ulu Cami'nin en önemli özelliklerinden biri burasının aynı zamanda muhteşem bir 'hat sanatı teşhirgâhı' olmasıdır. Zira burada dünyaca meşhur hattatların kaleminden çıkmış seksen yedisi sabit, kırk beşi levha hâlinde toplam yüz otuz iki yazı bulunmaktadır. "Bursa'da Ulu Cami" kitabının yazarı Kazım Baykal Bey 1948 yılında yazdığı eserinde camide seksen yedi sabit, yüz beş levha hâlinde, yüz doksan iki yazıdan bahsediyor. Fakat maalesef altmış kadar levha şu an Ulu Cami'de yok. Bir kısmı halkın rivayetine göre çalınmış. Büyük bir kısmı ise çalınma tehlikesi yüzünden Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından toplattırılarak İstanbul'a götürülmüştür. İstanbul'da Vakıflar Müzesi'nde muhafaza edildiği bilgisi mevcut. Bu eksik levhalarda çok önemli ve güzel yazılar

031

"Sabreden zafere erer." manasına gelen bu hadis-i şerif, Hanefi Mezhebi imamlarından İmam-ı Muhammed'in yüzüğünde yazılıymış.

olduğu rivayet edilir. Kâzım Baykal Bey kitabında, kırk üç hattatın yazısından bahsediyor. Şimdi eksik levhalar yüzünden camideki yazıların hattatlarının sayısı yirmi kadardır.

Şu an camide bulunan yüz otuz iki yazıda başta Fatiha, İhlas ve Nas sureleri olmak üzere üç adet sure, üç ayrı tarzda Ayet'el Kürsi, kırk yedi farklı ayet, on dört hadis-i şerif, Esma'ül Hüsnadaki isimler, Allah (c.c.), Muhammed (s.a.s.) ve İslâm büyüklerinin isimleri, yirmi beşten fazla dua ve tesbih sözü ile birkaç beyit ve iki güzel şiir bulunmaktadır. Bu yazılar Ulu Cami'ye gelen bir insanı her yönden bilgilendirmektedir. Bu yazıları ve manalarını şadırvanın güneybatısındaki direkten başlayarak verelim.

Yazıların camideki yeri kitabın en arkasında yer alan planda gösterilmiştir. İkinci bölümdeki resim numarası ile plandaki numara aynıdır.

Sabreden Zafere Erer

Direğin kuzey yüzünde orta büyüklükteki bir levhada bir hadis-i şerif yazılı: "Men sabera zafera" "Sabreden zafere erer."[5] diyor Resul-i Ekrem (s.a.s.). Bu levhayı hattat Şevket, celî sülüs yazı ile 1904 yılında (h.1321) yazmıştır. (resim: 031)

Sabır ile ilgili hadisin altındaki küçük levhada, sarı kâğıt üzerine anahtar şeklinde istiflenmiş bir besmele-i şerif yazısı vardır. Levhanın sağ üst köşesinde "Lâ ilâhe illallahü'l-melikü'l-hakku'l-mübîn" sol köşede de o tesbihin devamı olarak "Muhammedür-resulullahi sadıkü'l-va'di'l-emîn" yazılı. Altta yazılmış ifadede "Hâdimü'l-fukarâ el-hâc Kemal Akdeniz: 1408" yazıyor. Bu levha caminin en yeni levhasıdır. Verilen tarih milâdî olarak 1988 yılını gösterir.

İmam-ı Azam'ın Tesbihatı

Küçük levhanın yanında yedi satır hâlinde nesih yazı ile Ömer Lütfi tarafından h.1348/1929 yılında yazılmış "Tesbihat-ı Münciye" "Kurtuluş tesbihatı" denilen ve levhanın altındaki nottan anlaşıldığına göre İmâm-ı Âzam Ebu Hanife Hazretleri'nin "Her kim sabah ve akşam bunu okursa ceza gününde Allah'ın azabından kurtulur." diye rivayet ettiği bir tesbihat vardır.

Bu tesbihat bazen sabah namazlarından sonra Ulu Cami imamları tarafından okunmaktadır.

Mülk Suresinin İlk Ayeti

Tesbihat-ı münciye levhasının yanında Mülk suresinin ilk ayeti olan "Tebâreke'l-lezî bi-yedihi'l-mülk ve hüve alâ külli şey'in kadîr." "Hükümranlık ve

5) Levamiü'l-Ukûl, Râmuz Şerhi, cilt 3, s. 579

hakimiyet elinde bulunan o yüce Allah mukaddestir, hayrı ve bereketi sınırsızdır." ifadesi yazılı bir levha vardır. Vav harfi büyükçe tutularak yazılmış bu levhayı Ömer Lütfi h.1355/1937 yılında yazmıştır.

Yukarıdaki levhaların tam karşısında şadırvanın kuzeybatı köşesindeki direğin güney yüzünde Mülk suresinin aynı ayeti değişik biçimlerde yazılıdır. Basit bir çerçeve içinde, harflerin birbiri içinde yazılması suretiyle fevkalâde bir sanat arz eden bu büyükçe levhayı (170X230 cm) Mehmet Şerif isminde bir hattat h.1285/1868 yılında yazmıştır ki; bu zat imzasında belirttiğine göre Enderûn-ı Hümâyun hademelerindenmiş. Yani saray okulunun hizmetkârı imiş.

Ayete'l-Kürsi

Yukarıda anlattığımız sabırla ilgili levhanın bulunduğu direğin üst kısmında duvar yazısı olarak Bakara Suresinin 255. ayeti olan "Ayet'el Kürsi" celî sülüs ile yazılmaya başlanmış ve havuzun kenarlarında doğu ve batı yönünde yedi direğe paylaştırılmıştır. Ayet, günümüzde hanımların namaz kıldığı yerin güneydoğu köşesinde kalan direğin güney yüzünde bitirilmiştir. (resim:032-038)

Allah'ın hükümranlığının son derece açık ve özet bir anlatımını ihtiva eden Ayet'el Kürsi'nin meali şöyledir:

Allah o ilâhtır ki, kendisinden başka ilâh yoktur.

Hayy'dır, Kayyum'dur kendisini ne bir uyuklama, ne uyku tutamaz.

Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur.

O'nun izni olmadan kim şefaat edebilir?

Yarattığı mahlûkların önünde ve ardında ne var, hepsini bilir.

Yaratılmışlar ise O'nun dilediğinden başka, ilminden hiçbir şey kavrayamazlar.

O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır.

Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na ağır gelmez.

O öyle ulu, öyle büyüktür.

Fatiha Suresi

Fâtiha suresi de Ayet'el-Kürsi yazılarının üstüne gelecek şekilde küçük harflerle ve kûfi yazı ile direklere paylaştırılmış durumda. Yalnız Fatiha suresi ve Ayet'el Kürsi yazılarının yazıldığı direklerin altıncısında bitirilmiş, (resim: 032-037) Kur'ân'ın feyizli ve bereketli bir hülâsası ve İslâm ibadetinin esası olan bu özlü sûrenin meali şöyledir:

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla

Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır.

O Rahman'dır, Rahim'dir.

Din gününün, hesap gününün tek Hâkimidir.

Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.

Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet.

Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet. Gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil. (Âmin)

Fatiha sonunda söylenen "Âmin" sözcüğü "öyle olsun, kabul eyle" manasına gelir ve bu duanın söylenmesi sünnettir.

Eûzûbillahiminеşşeytanirracim
Allahü lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyûm

032

033

Bismillâhirrahmanirrahim.
Elhamdü lillahi rabbil-âlemin
Lâ te'huzühû sinetün velâ nevm.
Lehü ma fi

Er-rahmâni'r-rahîm. Mâliki yevmi'd-dîn
..s-Semâvâti vemâ fi'l-ard. Men ze'llezî

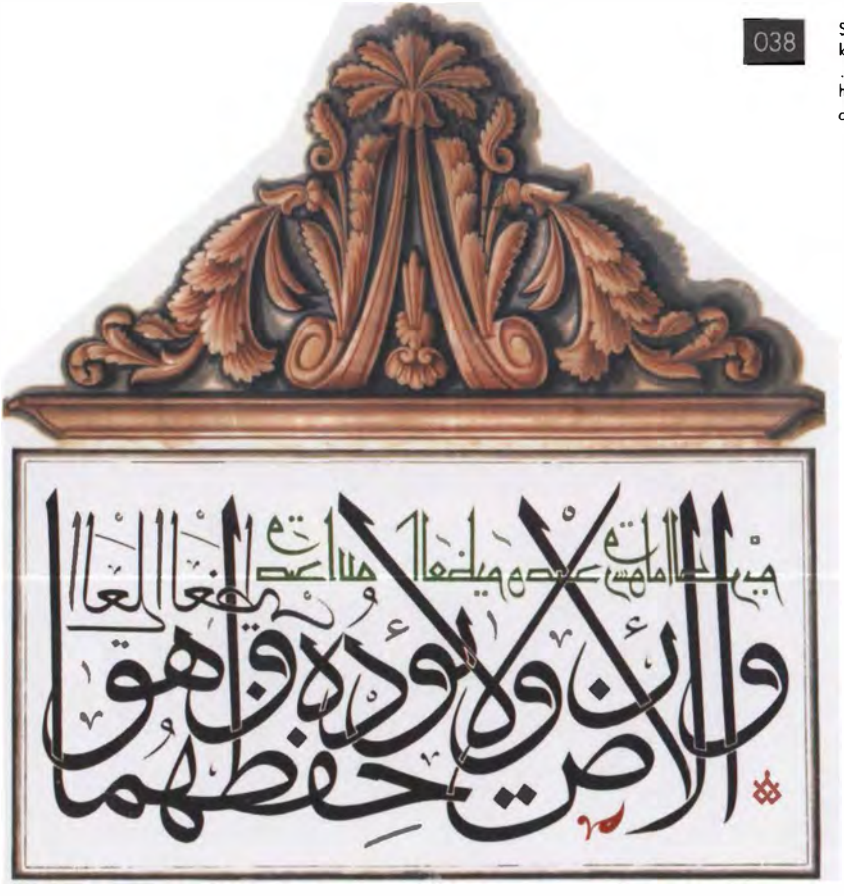
İyyâke na'büdü ve iyyâke nesta'în.
İhdina's-sırâta'l-müstakîm.
Yeşfa'u indehû illâ bi-iznih.
Ya'lemü ma beyne eydiyhim

Sırâta'l-lezîne enamte aleyhim.
Ve ma halfehüm velâ yuhîtûne
bi-şey'in min-ilmihî

Gayri'l-mağdûbi aleyhim
vela'd-dâllîn. Âmin.
İllâ bi-mâ şâe vesi'a
kürsiyyühü's-semâvâti

038

Sadaka'l-lâhü'l-azım. Ve sadaka resûlühü'l-Kerîm.
..ve'l-arda. Velâ yeûdühû hıfzuhümâ vehüve'l-aliyyü'l-azîm.

039

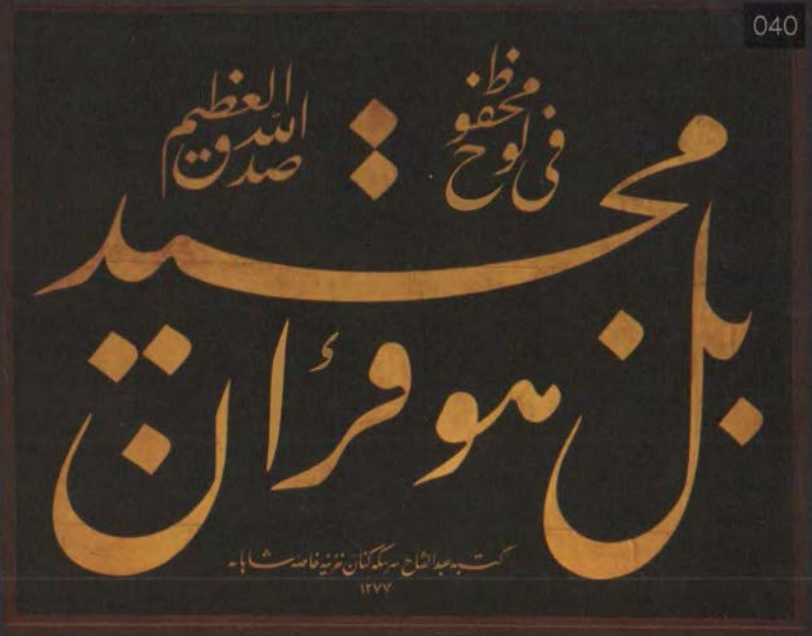

Batı kapısı üzerindeki levhada: "Va'l-lahü min-verâihim muhît" "Allah ilmi ve kudretiyle onları, çepeçevre kuşatır." ayeti yazılıdır. (Bürûc, 20. ayet)

Doğu ve Batı Kapıları Üstündeki Levhalar

Üç kapılı Ulu Cami'nin batı ve doğu kapıları üzerindeki iki büyük levhada Bürûc suresinin son üç ayeti birbirini tamamlar şekilde ve celî talik tarzda yazılmış batı kapısı üzerindeki levhada:"Va'l-lâhü min-verâihim muhît" "Allah ilmi ve kudretiyle onları çepeçevre kuşatır."[6] (resim: 039)

6) Bürûc suresi, 20. ayet

040

Doğu kapısı üzerinde ise "Bel hüve Kur'ânun Mecîd. Fî levhin mahfûz. Sadakallahül-azim" "Kur'ân onların iddia ettikleri gibi beşer sözü değildir. O, Levh-i Mahfuz'da olan pek şerefli bir Kur'ân'dır." (Bürûc, 21-22. ayet)

Doğu kapısı üzerinde ise "Bel hüve Kur'ânun Mecîd. Fî levhin mahfûz. Sadakallahü'l-azîm" [7] Bu ayetin sonunda "Allah muhakkak doğru söyledi" manasında "Sadakallahü'l-azîm" yazıyor. (resim: 040)

Bu levhaları celî talik yazı ile büyük hattat Abdülfettah h. 1277 /1861 yılında yazmıştır. İmza yerinde isminden sonra "Ser sikkekünân" ifadesi ile darphanede "para basanların başı" olduğunu ifade etmiştir.

7) Bürûc suresi, 21-22. ayet

041

Hattat Ömer Lutfi tarafından celi ta'lik yazı ile h. 1322/ 1904 yılında yazılmış Bürûc suresinin son üç ayeli.

Caminin batı kapısından girişte soldaki ilk direğin kıble tarafındaki küçük levhada (90X110 cm) doğu-batı kapıları üstündeki levhalarda yazılı Bürûc suresinin son üç ayeti toplu hâlde hattat Ömer Lütfi tarafından celî talik yazı ile h.1322/1904 yılında yazılmış bulunmaktadır. (resim: 041)

Sahabenin Allah Resulü'ne (s.a.s.) Hitabı

Batı kapısından girişte solda, Mustafa Şerif tarafından h.1280/1863 tarihinde celî ta'lik ile yazılmış levhada sahabenin Allah resulüne (s.a.s.) hitabını okuyoruz: "Fedâke ebî ve ümmî yâ Resûlallah" "Anam ve babam sana feda olsun ya Resulallah" (resim: 042)

Sahabenin Allah Resulü'ne (s.a.s.) hitabını okuyoruz: "Fedâke ebi ve ümmi yâ Resulallah" "Anam ve babam sana feda olsun ya Resulallah!"

İstişare ile ilgili bir ayet: "Ve şavirhum fi'l-emr" "İşleri onlarla müşavere et."
(Al-i İmran suresi, 159. ayet)

İstişare İle İlgili Bir Ayet

Batı kapısının sağ yanında nakışlı ve ceviz ağacından bir çerçeve içinde, siyah zemin üzerine, sağ alt ve sol üst köşelerine çiçek tezyinatı yapılmış ve ortada sarı boya ile çok güzel bir celî talik yazı ile yazılmış bir ayet: "Ve şavirhum fi'l-emr" "İşleri onlarla müşavere et."[8] (resim: 043)

İstişarenin önemini anlatan bu ayetin emrine, Yüce Nebi (s.a.s.), bir peygamber olmasına rağmen her zaman uymuş ve bizlere en güzel örneği sunmuştur.

8) Âl-i İmran suresi, 159. ayet

Elendimiz'in (s.a.s.) "Dilde hafif, terazide ağır" dediği sözünü okuyoruz: "Sübhânallahi ve bi-hamdihî Sübhânallahi'l-Azim." "Allah'ım sen her türlü noksanlıklardan münezzehsin ve hamd sana mahsustur. Yine noksaniyetten uzaksın ki en büyük olan sensin."

Bir Tesbih Sözü

İstişare ile ilgili ayetin sol yanındaki duvar payesi üzerinde oymalı güzel bir çerçeve içinde sülüs yazı harflerle tahtadan oyulmuş ve kadife zemin üzerine Hakkak Hamdi tarafından h.1321 /1903 yılında hâkkedilmiş olan yazıda; Efendimiz'in (s.a.s.) "Dilde hafif, terazide ağır" dediği sözü okuyoruz: "Sübhânallahi ve bi-hamdihi Sübhânallahi'l-Azîm." "Allah'ım sen her türlü noksanlıklardan münezzehsin ve hamd sana mahsustur. Yine noksaniyetten uzaksın ki en büyük olan sensin."[9] (resim: 044)

9) Sahîhi Buhâri, Tecrid-i Sarih Tercümesi Muhtasarı, DİB Yayınları, cilt 12, s. 429

Allah Resulü (sav) bir gün sahabeye hitaben "Size söylemesi kolay, dilde hafif, fakat yarın mizanda, terazide ağır gelecek sevabı çok büyük bir sözü haber vereyim mi?" deyince; o, sevap kazanmaya çok istekli, her gün yeni yeni vesilelerle Allah'ın rızasını kazanmaya uğraşan, her sabah bugün nasıl bir amel işlesem de Allah'ı hoşnut etsem diyen sahabe; "Haber ver ya Resulallah" demiş, bunun üzerine Efendimiz de (s.a.s.) yukarıdaki tesbih sözünü öğreterek günde yüz defa tekrar etmeyi tavsiye buyurmuştur.

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
بسم الله الرحمن الرحيم
سورة الناس مكية آياتها
إله الناس
ملك الناس
قل أعوذ برب الناس
من شر الوسواس الخناس
الذي يوسوس في صدور الناس

Çiçek İstifinde Nas Suresi

Sekiz tane celi sülüs ile yazılmış "sin" harfinin oluşturduğu bir çiçek şekli içine, kûfi yazı ile Kur'ân'ın son suresi olan Nas suresi yazılmış.

Yukarıdaki tesbih sözünün üstünde duvar yazısı olarak sekiz tane celi sülüs ile yazılmış "sin" harfinin oluşturduğu bir çiçek kompozisyonu içine, kûfi yazı ile Kur'ân'ın son suresi olan Nas suresi yazılmış. (resim: 045)

Yazının ortasında dairevî su yolunun içinde üç satır yazı vardır ki; bunlar "eûzü besmele" ve buraya yazılanın, Mekkî olan ve altı ayetten oluşan Nas suresi olduğunu ifade eden yazılardır.

Bu sure Felâk suresi ile beraber "muavvizeteyn" "iki koruyucu" olarak ifade edilmiştir.

Hz. İbrahim (a.s.) ve Meleklerle İlgili Bir Büyük Levha

Batı duvarındaki büyük (760X300 cm) güzel bir çerçeve içinde etrafı su yolu ile çevrilmiş siyah zemin üzerine divanî yazı ile yazılmış bu çok kıymetli levhada, Hz. İbrahim (a.s.) ile meleklerin görüşmesi ve konuşması hadisesi âdeta resmedilmiştir. (resim: 26, 46)

Dîvanî yazı, okunması zor bir yazı türü olduğu için bu levha da zor okunmaktadır. Levhadaki yazılar bir hadiseyi anlatır. Şöyle ki:

Melekler hayret makamında kendi aralarında konuşuyorlar: "Neden Allahü Tealâ Hz. İbrahim'e (a.s.) Halilim, dostum diye hitap ediyor? Kaldı ki, Hz. İbrahim (a.s.) dünya malı çok olan bir kul." diyorlar. Allah (c.c.) bunun manasını anlamaları için, meleklerin kendi içlerinden takva ve ibadette seçkin olan ikisini; Cebrail (a.s.) ve Mikail (a.s.)'ı seçtirerek insan kılığında Hz. İbrahim'e (a.s.) yolluyor. Hz. İbrahim (a.s.), Allah'ın sevgisini kazanmış ve "Allah İbrahim'i dost edinmişti." [10] ayetinde ifade edildiği üzere Halilim, dostum hitabına mazhar olmuş, malı ve mülkü çok olan fakat cömertliği ile bilinen büyük peygamberlerden biridir.

10) Nisâ suresi,125. ayet

046

Hz. İbrahim (a.s.) ile meleklerin görüşmesi ve konuşması hadisesini ifade eden levha.

Ahırda hayvanların bakımı ile meşgulken birdenbire tanımadığı, melek olduklarını bilmediği iki insan zuhur edince Allah'a bir sığınmada bulunuyor ve "Tehassantü bi zi'l- mülki ve'l-melekûti va'tasamtü bi zi'l-izzeti ve'l-azameti ve'l-kibriyâi ve'l-ceberûti ve tevekkeltü ale'l-hayyi'l-lezî lâ yenâmu velâ yemût." "Mülk ve melekûtun sahibi olan Allah'a sığındım. İzzet, azamet, kibriya ve ceberut sahibine tutundum,

11) İmam-ı Gazali, Alemlerin Sırrı, s. 66

sarıldım. O ölmeyen zat-ı Hayy'a dayandım." diyor. Cebrâil (as) Allah'ı tesbih ve takdis eden "Sübbûhun Kuddûsün rabbünâ ve rabbü'l-melâiketi ve'r-ruh." "O Sübbûh'tur, Kuddüs'tür; hiçbir noksanı olmayan ve bütün eksikliklerden uzak ve temiz olan Allah'tır. Bizim Rabbimiz ve meleklerin ve Ruh'un (Cebrail) Rabbidir." ifadesini söyleyince; bu sözlere dikkat kesilen Hazret-i İbrahim (a.s.): "Söylediğiniz sözler ne güzel. Onları bana öğretir misiniz? Karşılığında malımın yarısını size vereyim." der. Sonra o sözleri bir daha tekrarlatır ve malımın hepsi sizin olsun ve üçüncü defa tekrarlatıp her şeyim sizin olsun deyince; melekler Hz. İbrahim'in (a.s.) büyüklüğünü ve niçin melekleri de geçebilecek seviyede olduğunu ve niye "Halilim" hitabına mazhar kılındığını, Allah'ı tesbih eden birkaç ifade için her şeyini feda etmesinden anlarlar ve Mikail (a.s.): "Allahü Rabbî lâ şerike leh." "Allah rabbimdir ve hiçbir ortağı yoktur." diyerek Hazret-i İbrahim'e (a.s.) melek olduklarını bildirip oradan ayrılırlar.[11] Meleklerin gelişini ve göğe yükselişini remzeden bu tabloda, Hz. İbrahim, Hz. Cebrail ve Hz. Mikail'e (aleyhimüsselam) ait olan cümleler sırasıyla ve bitişik olarak verilmiştir. (resim: 046)

047

Levhanın sol alt köşesinde "Ketebehû Şefik" ifadesi vardır. (resim: 047) Bu hattatın imzasıdır. "Bunu Şefik yazdı." anlamına gelir.

Yazının altında tarih olarak 1275 yazılmıştır. Bu tarih hicrî tarihtir ve milâdî 1859 tarihine tekabül etmektedir. Ulu Cami'deki levhaların pek çoğu gibi bu levha da 1855 depreminden sonrasına aittir.

Levhanın sol alt köşesinde "Ketebehû Şefik" ifadesi vardır. Bu hattatın imzasıdır. "Bunu Şefik yazdı." anlamına gelir. (resim: 046, 047)

Şems Suresinin İlk Altı Ayeti:

Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgili levhanın altında celî sülüs ile yazılmış sekiz tane vav harfinin uçları diğerlerinin başlarına yaklaştırılmak suretiyle bir çiçek motifi oluşturulmuş ve her "vav" harfinin içine kûfi yazılarla Şems suresi'nin ilk altı ayeti yazılmıştır. (resim: 048)

049

Mehmed Rüşdi tarafından h.1313/1895 yılında yazılmış; "Yâ Hazret-i İmâm-ı Azam Numan bin Sabit" yazısıyla büyük mezhep imamı Ebu Hanife Hazretleri hatırlatılıyor.

Bu ayetlerin meali şöyledir: "Yemin olsun, güneşe ve onun aydınlığına, onu izlediği zaman Ay'a, dünyayı açığa çıkaran gündüze, onu bürüyüp saran geceye, göğe ve onu bina edene, yere ve onu yayıp döşeyene...".

İmam-ı Azam Ebû Hanife

Küçük bir levhadaki, siyah zemin üzerine celî sülüs yazı ile zerendud (altın varakla), Mehmed Rüşdi tarafından h.1313/1895 yılında yazılmış; "Yâ Hazret-i İmam-ı Azam Numan bin Sabit" yazısıyla büyük mezhep imamı, Ebû Hanife Hazretleri hatırlatılıyor. (resim: 049)

050

Camideki Yazı Çeşitleri ve Müsenna Yazı

Hat sanatının kûfi, sülüs, celî sülüs, nesih, ta'lik, celî ta'lik, divanî, celî muhakkak ve bize has olan tuğra yazısı olmak üzere dokuz çeşidinin uygulandığı bu Cami-i Kebir'de bir de yazıların müsenna olarak yani hem sağdan sola, hem soldan sağa doğru çift taraflı ve karşılıklı şekilde yazılmış olduğu görülür.

İmam-ı Azam'la ilgili levhanın üstünde duvar payesine müsenna olarak Allah'ın güzel isimlerinden biri olan "ya Müteâl" ifadesi, "İzzet ve şeref bakımından en yüce olan" manasında celî sülüs ile yazılmış. Yukarısına "Kul lenâ yevmel-cezâ" ifadesi müsenna olarak ve kûfi yazı ile yazılmıştır. Yazının tam ortasında ve biraz yukarısında ise daha küçük ve müsennâ olarak "teâli" ifadesi vardır. Bu ifadelerin manasını şöyle verebiliriz: "İzzet ve şeref bakımından en yüce olan Allah; ceza gününde bize: "Gel" de! (resim: 050)

Özellikle direklerde Allah'ın (c.c.) güzel isimlerinin veya tesbih sözlerinin yer aldığı müsenna yazılar çok kullanılmıştır. Meselâ, İmam-ı Azam levhasının karşısındaki direkte büyükçe celî sülüs ile "Sübhânallah" yazısı karşılıklı olarak

yazılmış. Nun harflerinin içine kûfi "ve'l-hamdülillâh" ifadesi yine müsenna olarak yazılmış. En yukarısında tesbihin devamı olan "ve lâ ilâhe illa'llahü va'llahu ekber, ve-lâ havle ve-lâ kuvvete illâ billâhi'l aliyyi'l-azîm" ifadesi yine kûfi yazı tarzında yazılmıştır. (resim: 051)

Yazının tamamı namazlardan sonra tesbihata başlamadan evvel okuduğumuz Peygamberimizin (s.a.s.) tavsiye buyurduğu "Sübhânallahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhü vallahü ekber, ve-lâ havle ve-lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l azîm"[12] sözüdür. Meali şöyledir: "Allah'ı tesbih ve tenzih ederim, gerçek övgü Allah'a mahsustur, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah en büyüktür. Güç ve kuvvet, ancak yüce ve büyük Allah iledir."

12) Suyûti, Câmiu's-Sağîr, Zikir bahsi, Ebu Musa'dan rivayet eden Taberani.

052

Tuğra ve Şefaat Hadisi

Lâkabı; Cezayirli, asıl adı Hasan bin Mustafa olan bir hattatın, h.1192/1778 tarihinde duvara yazmış olduğu büyük tuğrada (650 x 650 cm) şefaatle ilgili bir hadis-i şerif vardır. (resim: 052)

Bu sözünde Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor: "Şefaati li ehli'l-kebâiri min ümmeti" "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah sahiplerinedir."[13]

Tuğra'nın alt kısmındaki yazı tuğrayı yazan hattatın yazısıdır: "Eser-i hâme-i pür hata, Kâtibzâde Hasan bin Mustafa / El-Mulakkab bi Cezâiri, Eş-şehîr bi zîneti"

13) Keşfül-Hafa, cill 2, s. 14, Hadis No: 1557, Buhari, Tarih-i Kebir, 7. cill, s. 126, Bursevi, Kitâbu'n-Netice, s. 431

Bu ifade "Ey Muhtar (seçici) olan Allah'ım! Bizi hayırlı kullarının arasına kat." manasına gelen bir duadır.

Anlamı: "Şöhreti zîneti, lâkabı Cezayirli, hataları çok Katibzade Hasan bin Mustafa tarafından yazıldığı" ifade ediliyor.

Ya Muhtar olan Allah

Tuğra'nın altında "Ya Muhtar" ifadesi celî sülüs yazı ile müsenna olarak büyükçe yazılmış. Üst tarafına da kûfi yazı ile "Elhıknâ bi-ibâdike'l-hıyâr" denilmiş. (resim: 053)

Celî Muhakkak Besmele-i Şerif

Oldukça büyük bir levhaya (300x600 cm) celî muhakkak hattıyla yazılmış besmele-i şerif, dünyaca meşhur hattatlarımızdan Abdulfettah'a (1814-1896) aittir. Siyah zemin üzerine yazılmış besmelenin sonunda bir de "ve bihî" diye bir ifade var. Manası "her şey onunla başlar" demektir. (resim: 054)

Levhanın solunda büyük bir imza yazısı vardır. Yazıda şu ifadeler vardır: "Nemakahû el-Hâc Abdulfettah fî ahdi's-Sultan el-Gâzi Abdülmecid Han. Sene 1275". Yani "Bu levhayı Gazi Sultan Abdülmecid Han devrinde Hacı Abdulfettah yazdı. Sene 1275" demektir. Levhanın tarihi h.1275/ 1859 yılıdır. (resim: 055)

Abdülfettah Efendi 1855 depremi sonrası padişah Abdülmecid tarafından Ulu Cami'deki yazıları düzeltmek ve yenilerini yazmakla görevlendirilen hattatlardan biridir.

054

Oldukça büyük bir levhaya (300x600 cm) celî muhakkak hattıyla yazılmış besmele-i şerif, dünyaca meşhur hattatlarımızdan Abdullettah (1814-1896) tarafından yazılmıştır. Siyah bez üzerine yazılmış besmelenin sonunda bir de "ve bihi" diye bir ifade var. Bu ifade "Her şey onunla başlar." demektir.

055

Besmele-i Şerif'i yazan hattat Abdülfettah Efendi'nin imzası: "Nemakahû el-Hac Abdulfettah fi ahdi's-Sultan el-Gazi Abdülmecid Han. Sene 1275." Anlamı: "Bu levhayı Gazi Sultan Abdülmecid Han devrinde Hacı Abdulfettah yazdı. Sene1275"

Besmele levhasının altında yine müsenna "Ya Fa'âl'ün limâ yürîd" "Ey dilediği, istediği her şeyi yapan Allah." manasına gelen bir ayet yer alır. (Bürûc suresi, 16. ayet) (resim: 056)

Allah (c.c.) - Muhammed (a.s.)
Ebubekir (r.a.) - Ömer (r.a.) - Osman (r.a.) Ali (r.a.)
Hasan (r.a.) - Hüseyin (r.a.)

057

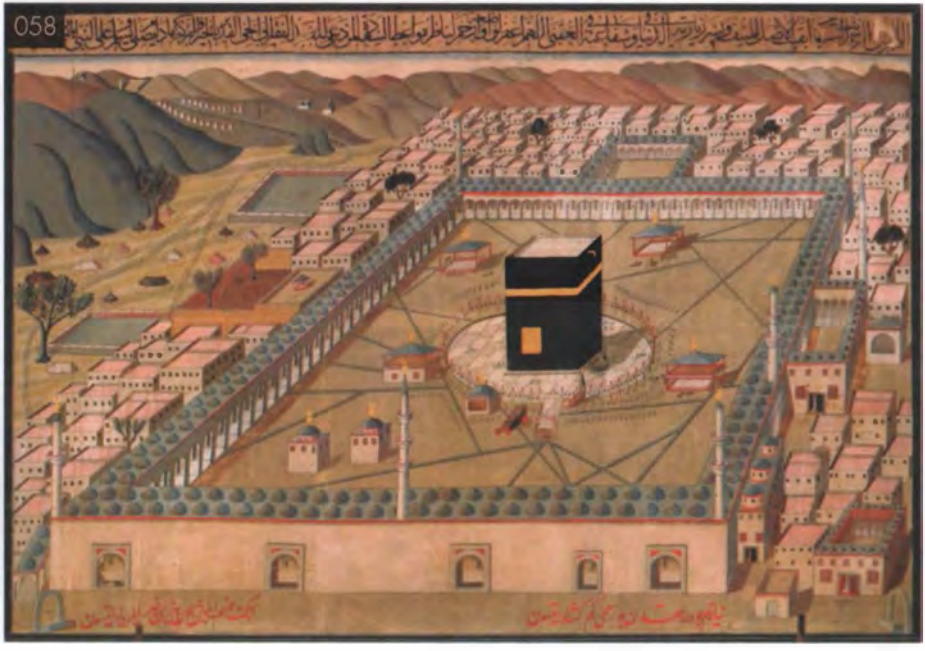
"Besmele-i şerif"in üstündeki yuvarlak levhada Hz. Ebubekir (r.a.)'in ismi "Sıddîk" lakabıyla birlikte yazılmış

Hz. Ebubekir (r.a.) ve Diğer Büyüklerin Levhaları

Besmele-i şerif levhasının üstündeki yuvarlak bir levhada, Hz. Ebubekir'in (r.a.) ismi "Sıddîk" lâkabıyla birlikte yazılmıştır. (resim: 057)

Sıddîk, çok tasdik eden, doğrulayan demektir. Bu lakabın Hz. Ebubekir'e (r.a.) Allah resulü tarafından miraç hadisesi sonrasında verildiği rivayet edilir.

Bu levha ve diğer "Allah (c.c.), Muhammed (a.s.) ve Hulefa-i raşidin ile Hz. Hasan ve Hüseyin (r.anhüm)" isimlerinin yazılı olduğu büyük yuvarlak (çapı 230 cm) levhalar Hattat Abdulfettah Efendiye aittir.

Yeryüzünün ilk mabedi, müminlerin kıblegâhı Kâbe'nin çok eski bir resmine değişik yönlerden bakıldığında Kâbe, bakan kişiye dönük görünmektedir.

Kâbe Tablosu

Yeryüzünün ilk mabedi, müminlerin kıblegâhı Kabe'nin, Osmanlı dönemine ait bir resmine değişik yönlerden bakıldığında kâbe, bakan kişiye dönük görünmektedir. (resim: 058)

Bu durum "Fevelli vecheke şatra'l-mescidi'l-haram" "Nerede olursan ol yüzünü mescid-i harama döndür"[14] ayetini hatırlatmaktadır.

Resmin üstünde sülüs hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmış bir satır yazı vardır. Yazı şudur: "Allahümme (...) er-resm'üş-şerif kemâ ebkayte'l-asle'l-münif

14) Bakara suresi, 149. ayet.

ve yessir ziyaretehû fi'd-dünyâ ve şefâatehû fi'l-ukba Allahümmağfir livadi'ihî verham li-nâzirihî ve a'tis-saâdete limen deâ li'l abdi'l-fakîr ile'l-hayyi'l-kadîr bi'l-hayri ve'l-bereketi mâ dâme yusalla ve yüsellem ale'n-nebiyyi'l-muhtar (...)"

Manası: "Allah'ım, bu resm-i şerifi aslı gibi faydalı ve kalıcı eyle. Dünyada iken ziyaretlerini kolaylaştır. Ahirette ise bize şefaatlerini nasip eyle. Allahım, bu resmi buraya koyanı bağışla, bu resme bakana merhamet eyle ve bu resmi yapan fakire dua edenlere saadetler ihsan eyle. Seçkin Nebi (a.s.) üzerine salât ve selâm getirilmeye devam ettiği müddetçe de hayır ve bereketi üzerlerinden eksik etme."

Resmin altında kırmızı boya ve ta'lik yazı ile sağ ve solda Osmanlıca birer satır yazı daha vardır:

Sağdakinde: Niyazım budur haktan bu resmi kim küşad etsin.

Soldakinde: Anın fehmeyliyen hemen bizi hayrile yad etsin.

Tablonun üzerinde imza ve tarih olmadığından ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte Osmanlının son dönemine ait olduğu sanılmaktadır.

Vav Harfinin Manası

Kâbe resminin altında bir "Allah (celle celâlühü)" yazısı bulunmaktadır. (resim: 059)

Allah lâfzının altında ise halkın birçok menkıbeye dayandırarak mistik bir mana verdiği, hatta

Kâbe resminin altında "Allah (celle celâlühû)" yazısı bulunmaktadır. (resim: 059)

059

Allah lafzının altında ise halkın birçok menkıbeye dayandırarak mistik bir mana verdiği, hatta bazılarının özellikle orada namaz kılmaya özen gösterdiği güzel celî sülüs ile yeşil bir vav harfi vardır.

bazılarının özellikle orada namaz kılmaya özen gösterdiği güzel celî sülüs ile yeşil bir vav harfi vardır. (resim: 060)

Bu "vav"la ilgili rivayetlerde halkın bu harfe değer vermesinin sebebi olarak Hızır (a.s.) ile ilgili menkıbeler anlatılmaktadır. Rivayete göre Hızır (a.s.) bazı vakitlerde bu harfin önünde namaz kılarmış. Cami tanıtımının en sonunda vereceğimiz Üftâde Hazretlerinin Ulu Cami'yi medheden ifadesinde geçtiği üzere "Ulu Cami büyük zatların toplantı yeridir." Bu büyükler arasında Hızır (a.s.) da olmalıdır.

Vav harfi Allah'ın yemin ifadelerinde kullandığı bir harf olduğu gibi vahdeti, vahidiyeti, vahdaniyeti yani Allah'ın birliğini temsil etmesi yönüyle hat sanatında bir sembol olarak çokca kullanılmıştır.

Bu harfin ne zaman ve kim tarafından yazıldığını bilemiyoruz ama 1717 yılında Rukiye Hanım isminde bir hayırsever, nesih hatla büyük bir Kur'ân-ı Kerim'i, Ulu Cami'ye vakfederken, bu yeşil vav yakınında okunup sevabı kendi ve akrabası ruhuna gönderilmek üzere bağışlamıştır. Kaynaklardaki bu ifadeden harfin çok önceden beri mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Kâbe örtüsünün altında celî sülüs yazı ile müsenna olarak yazılmış bir çift "Hû" lafzını görüyoruz. Bu ifade "O" demektir ki Allah'ı ifade eder. (resim: 061)

KÂBE KAPISININ ÖRTÜSÜ VE BEŞİNCİ MAKAM

Kâbe kapısının örtüsü burada ayrı bir önem arz eder. (resim: 062)

Rivayetlere göre bu örtü Yavuz Sultan Selim döneminde (1517) Ulu Cami'ye hediye edilmiştir. Bu, Ulu Cami'ye büyük değer verildiğinin bir göstergesidir. İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri gibi önemli âlim ve mutasavvıflar tarafından Ulu Cami'ye beşinci makam denilmiştir. Dua ve ibadetlerin en çok kabul edildiği beş makam sırasıyla şöyledir:

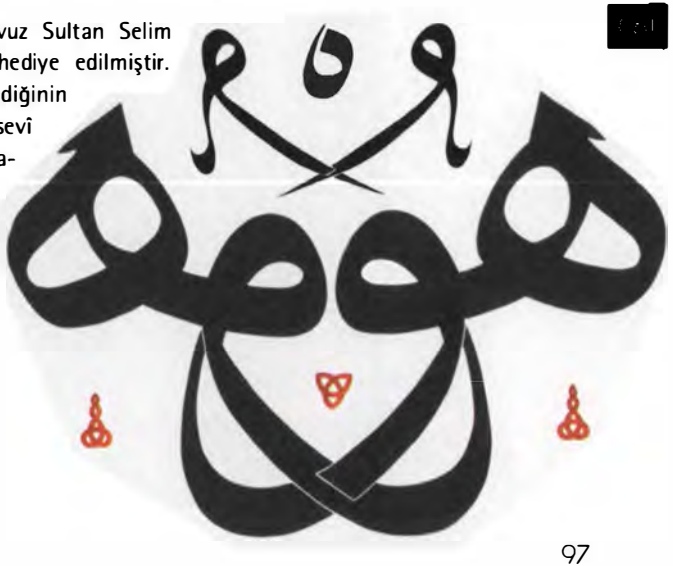
1- Kâbe (Mekke)

2- Mescit-i Nebevî (Medine)

3- Mescit-i Aksa (Kudüs)

4- Mescit-i Emeviye (Şam)

5- Ulu Cami (Bursa)

İsmail Hakkı Bursevî meşhur Muhammediye'nin şerhi olan "Ferâhu'r-Rûh" adlı eserinde "Bu cami-i şerifin fazileti konusunda, Bursa'da bütün asırlarda yaşamış olan ehlullah hazerâtının hepsi, Bursa'ya gelen ve camiye giren diğer ehlullah hazeratı ittifak etmişlerdir."[15] diyerek Cami-i Kebir hakkında bir de Arapça şiir yazmıştır.

Bu şiirin Türkçesi şöyledir:

İçinde Allah'ın nurunun feyzi olan Cami

İçinde Allah'ın sırrının remzi olan mabet

İçinde ruhların ziyası bulunan ateş koru

Canlara ve cisimlere bir nefes

Kalpleri hasta olanlara deva vardır onda

Ey muhtaç kişi hastalıklarını tedavi et

Yirmi kubbesi var onun

Üzerinde nice nakışlar bulunan bir minberi var

Mihrabı sanki nurdan bir heykel

Beyt-i Ma'mur gibi Allah imar etti

Onun direği İslâm'ın aynı direği

Tahiyye ve selâm onun üzerine olsun.

Kâbe örtüsünün altında celî sülüs yazı ile müsenna olarak yazılmış bir çift "Hû" lafzını görüyoruz. Bu ifade "O" demektir ki Allah'ı ifade eder.

062

Kâbe'nin kapı örtüsü, Yavuz Sultan Selim döneminde (1517) hediye edilmiştir. Bu, Ulu Cami'ye büyük değer verildiğinin bir göstergesidir.

15) İsmail Hakkı Bursevi, Ferahu'r-Ruh, Muhammediye Şerhi, Cilt 3, s. 203-204, Haz. Mustafa Utku, Uludağ Yay., İst. 2002

063

"Va'bud rabbeke hatta ye'tiyeke'l-yakîn" "Sana ölüm gelip çatıncaya kadar da Rabbine ibadet et."
(Hicr suresi, 99. ayet)

Rabbe İbadet Ölünceye Kadardır

Örtünün sağ yanında yaldızlı zarif küçük bir çerçeve içinde, çiçekli su yolu ile çevrili celî sülüs yazı ile hattat İzzet Mustafa tarafından h. 1275 / 1859 yılında yazılmış Hicr Suresi'nin son ayeti bulunmaktadır: "Va'bud rabbeke hattâ ye'tiyeke'l-yakîn" "Sana ölüm gelip çatıncaya kadar da Rabbine ibadet et."[16] (resim: 063)

16) Hicr suresi, 99. ayet

Bu levhada ise Allah, Muhammed ve dört halifenin ismi ile beraber sağ altta küçük olarak Hasan, Hüseyin ile "Rıdvanullahi aleyhim ecmaîn." "Allah onların hepsinden razı olsun." ifadeleri yazılmış.

Allah, Muhammed ve Hulefa-i Raşidinin İsimleri

Kâbe örtüsünün sol yanındaki küçük levhada ise Allah, Muhammed ve dört halifenin ismi ile beraber sağ altta küçük olarak Hasan, Hüseyin ile sol üst köşede "Rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn." "Allah onların hepsinden razı olsun." ifadeleri yazılmış. (resim: 064)

"Muhammed", yazısının hemen üstüne sülüs yazı ile "aleyhisselâm" ve bu kelimenin etrafına O'nun (s.a.s.) çok sevdiği değerli dört halifesi ile torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri yazılı.

065

Muhammed (a.s.) ve Yârânı

Minberin sağ yanındaki direğin ortasında celî sülüs yazı ile "Muhammed", bunun hemen üstüne sülüs yazı ile "aleyhisselâm" ve bu kelimenin etrafına, O'nun (s.a.s.) çok sevdiği değerli dört halifesi ile torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri "rıdvanullahü aleyhim ecmain" "Allah'ın rıza ve rıdvanı onların hepsinin üzerine olsun" ifadesiyle yazılmıştır.

Bu yazıda en altta ayrıca "el-Hamzatü ve'l-Abbas" denilerek Peygamberimizin (s.a.s.) amcaları olan "Şehitlerin Efendisi" Hz. Hamza (r.a.) ile Hz. Abbas'ın (r.a.) isimleri ilâve edilmiştir. (resim: 065)

MUHTEŞEM MİNBER

Ulu Cami'nin en önemli şaheserlerinden biri muhteşem minberidir. (resim: 066)

Sert ceviz ağacından, (Abanoz ağacından olduğu söylenirse de, doğru değildir. Sadece çürümesin diye defalarca siyaha boyanmıştır.) hiç çivi ve yapıştırma malzemesi kullanılmadan geometrik parçalar birbirine geçirilerek yapılmıştır.

Ulu Cami'nin en önemli şaheserlerinden biri muhteşem minberidir. Sert ceviz ağacından, hiç çivi ve yapıştırma malzemesi kullanılmadan geometrik parçalar birbirine geçirilerek yapılmıştır.

Minber kulesinin batı yüzünde ceviz ağacına kabartma tekniğiyle, Emevi kûfisi ile yazılmış üç defa tekrar eden bir ifade vardır: "El-mülkü lillah" "Mülk Allah'ındır."

Küçük geçme panoları, geometrik örnekli korkuluk şebekeleri, kitâbe ve tâcının yapımında kündekâri tekniği (Birbirine geçme küçük parçalar) kullanılan bu muhteşem minber için Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Çiçek resimleriyle yazılarını, cihan ressamları toplansa yapamazlar, örneği yoktur." der. Bu minber İslâm sanatında, Selçuklu üslûbundan Osmanlı üslûbuna geçiş döneminin bir şaheseridir.

Minber kulesinin batı yüzünde ağacına kabartmaa tekniğiyle, kûfi yazı ile yazılmış üç defa tekrar eden bir ifade vardır: "El-mülkü lillah" "Mülk Allah'ındır." (resim: 067)

Minberin sağ yanında, kapısına yakın yerde, aşağıdan yukarı yan yazılmış oyma sülüs yazı ile minberi yapan usta, ismini "Amel-i el-Hac Mehmed

bin Abdilaziz bin ed-Dakiva" diye yazmış. Yani Hacı Abdülaziz oğlu Mehmed isminde bir sanatkâr bu muhteşem minberi yapmıştır. Bu usta hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Bazı kaynaklar bu ustanın Manisa'da Saruhanlı İshak Bey'in 1376 tarihli Ulu Cami minberini yaptığını ifade ediyor. Nereli olduğuna dair ise; bazıları Antepli olduğunu ifade ederken, bazıları ise Tebriz'in Devak köyünden olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca ismini yazdığı ifadenin son kelimesi hakkında da çok değişik okumalar yapılmış. Bu kelime; "El-Dukki", "El-Devaki", "El-Dakiva" diye farklı farklı okunmuştur. Bizce "Ed-Dakiva" doğruya daha yakındır.

Bir Dua

Minberin mihrap tarafına geçerken, müezzin mahfilinin köşesindeki direğin güney yüzünde celî sülüs müsenna olarak yazılmış bir dua göze çarpmaktadır: "Ya hafiyye'l-eltâf neccinâ mimmâ nehâf" "Ey gizli lütuflar sahibi bizi korktuklarımızdan kurtar." (resim: 068)

069

Minberin kusursuz ve hakikaten sanatkârâne bir işçilikle yapılmış taç kapısı üzerine ceviz ağacına oyma tekniğiyle, noktasız kalem-i muhakkak ile yazılmış yazıda minberin yapılış tarihi ve yaptıranı bildirilmektedir.

Minberin Taç Kapısı ve Caminin Yapılış Tarihi

Minberin kusursuz ve hakikaten sanatkârane bir işçilikle yapılmış taç kapısı (resim: 069) üzerine ceviz ağacına oyma tekniğiyle, kalem-i muhakkak ile yazılmış kitabede, minberin yapılış tarihi ve yaptıranı belirtilmektedir. "Mimma amile bi-resmi's-sultani'l-muazzam Bayezid bin Murad Han bi-tarihi isneyn ve semânemie". Yani "Bu eser Murad Han oğlu büyük Sultan Bayezid Han'ın emriyle 802 tarihinde yaptırılmıştır." deniliyor. Bu hicrî tarih, caminin milâdî olarak 1399 yılında yapıldığını gösteriyor.

Minbere İşlenmiş Güneş Sistemi

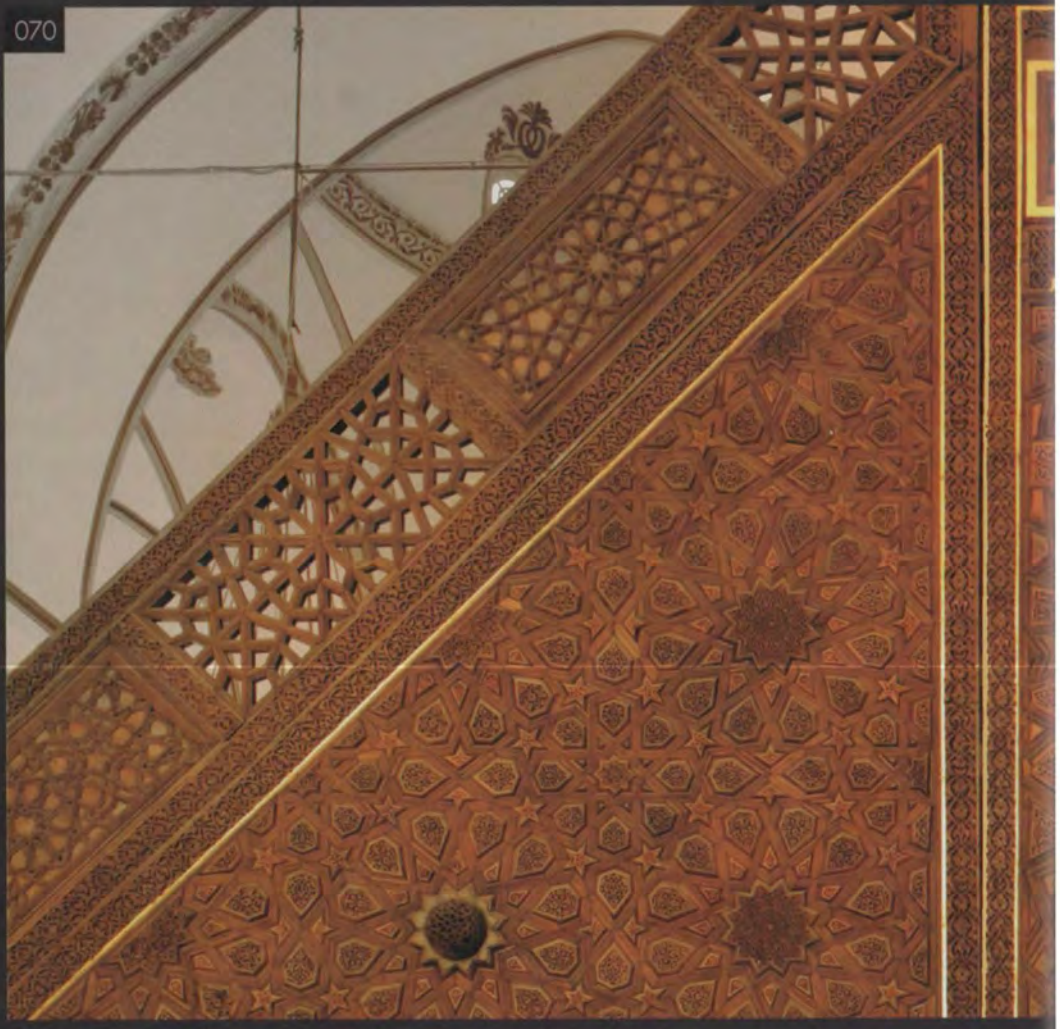
Minberin mihrap tarafında çeşitli kabartmalar bulunmaktadır. Halk arasındaki rivayetlere göre bu kabartmalar, güneş ve çevresindeki gezegenleri ifade ediyor. Büyükçe kabartma, güneşi; diğerleri de dokuz gezeni gösteriyor. Bu bilgi doğruysa, 1399 yılında güneş sistemini buraya resmetmek çok önemli bir ilmî seviyeyi gösterir. Zira dokuz gezeniyle güneş sistemi henüz bilinmiyordu. Son üç gezenin bulunuşu 200-300 yıllık bir hadisedir. Son gezegen Pluton 1930'larda tespit edilebilmiştir. Güneş sistemi kabartmaları bize ilim ile dinin birlikteliğinin önemini hatırlatmaktadır. (resim: 070)

Mescitteki Mü'min ile Münafığın Durumu

Minber kulesinin tepesinde, ceviz minbere, kabartma suretiyle yazılmış yazılar vardır.

Doğu tarafında bir satır sülüs yazı ile hadis olarak ifade edilmiş yazıda: Kale emin aleyhisselam "El-mü'minü fi'l-mescit ke's-semeki fi'l-mâ." yazıyor. Bu ifade mescitteki mü'minin durumunu resmediyor. Şöyle ki: "Mescitteki mümin, sudaki balık gibidir."[17] (resim: 071)

17) Sinaniye, Mevîze, s. 349

070

قال لا اله الا الله محمد رسول الله دخل الجنة
والمساقي المسجد الاطرش في الهفص

Balık için su nasıl hayat kaynağıysa, mescitler, mabetler de mü'min için hayat kaynağıdır.

Aynı yazı hizasında fakat minber merdivenlerinin üstüne rastlayan kule tepesinde yine sülüsle aynı hadisin devamı yazılmış: "Ve'l-münafiku fi'l-mescit ke't-tayri fi'l-kafes." (resim: 071)

Bu da münafığın mescitteki durumunu bildiriyor: "Mescitteki münafık ise kafesteki kuş gibidir." Kuş nasıl kafeste durmak istemezse münâfık olan kişi de mescitte durmak istemez. Bir an önce çıkayım diye çırpınır.

Bu yazının üstünde kalem-i muhakkak yazı ile yine ağaca kabartılarak yazılmış ve üzeri yaldızla işlenmiş bir satır hadis var: "Men kâle lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-resûlullah dehale'l-cenneh."[18] "Her kim Lâ ilâhe illâllah Muhammedü'r-resûlullah derse cennete girer."

Minberde İlk Cuma Hutbesi ve Somuncu Baba

Ulu Cami 1399 yılında bir Cuma günü açılır. Açılışta Padişah Yıldırım Bayezid, Emir Sultan, o zamanın Bursa kadısı, daha sonra Osmanlının ilk Şeyhülislâm'ı olacak olan Molla Fenari gibi birçok büyük zat hazır bulunmaktadır. Sultan Bayezid Han, ilk Cuma hutbesini okuma görevini, Emir Sultan'a verirken, O büyük zat: "Sultanım! Zamanın büyük âlimi ve mana büyüğü burada iken, bizim hutbe okumamız uygun değildir. Bu cami-i şerifin açılış hutbesini okumaya lâyık zat şu kimsedir." der. Emir Sultan'ın işaret buyurduğu zat, o zamana kadar halkın sıradan bir insan zannettiği ve ekmek pişirip, sattığı için Somuncu Baba diye lâkaplandırdığı Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri'dir. Somuncu Baba minbere çıkar ve Ulu Cami'de ilk Cuma hutbesini irat buyurur. Somuncu Baba, hutbede: "Bazı âlimlerin Fatiha suresinin tefsirinde müşkilâtı (anlayamadığı kısımlar) vardır. Onun için bu surenin tefsirini yapalım." buyurarak Fatiha suresi'ni yedi ayrı tarzda

18) Feyzü'l Kadir, cilt 6, s. 189

tefsir eder. Molla Fenari, bu hutbe hakkında; "Somuncu Baba, önce bizim Fatiha suresinin tefsirindeki müşkilimizi keramet göstererek halletti. Onun büyüklüğüne, bu yedi çeşit tefsir, âdil bir şahittir. Fatiha'nın birinci tefsirini cemaatin hepsi anladı, ikinci tefsiri bir kısmı anladı, üçüncü tefsirini anlayanlar çok az idi. Sonraki tefsirler o kadar derin bir ilimle verildi ki bizler anlamaktan aciz kaldık." diyerek tefsirin büyüklüğünü ortaya koyar. Bu tefsiri Molla Fenarî daha sonra kaleme alacak ve bir kitap hâline getirecektir. Halk Somuncu Baba'nın ne kadar büyük bir âlim olduğunu bu ilk hutbeden anlar. Rivayete göre namazdan sonra caminin üç kapısından da çıkanlar Somuncu Baba için "Bizim kapımızdan çıktı, gördük onu." derler.

Somuncu Baba Bursa'da biraz daha kaldıktan sonra "Ben artık burada bilindim, tanındım." diyerek bir sabah erkenden Bursa'yı terk etmeye karar verir. Bursa'nın doğusunda Ankara yolu üzerinde "Duaçınarı" denilen yerde Bursa'ya ve Bursa halkına dualar ederek Aksaray'a gider. Hacı Bayram-ı Veli'nin de mürşidi olan Somuncu Baba Aksaray'da veya Malatya'nın Darende ilçesinde medfundur.

Ulu Cami'nin minberinde nice büyük zatlar hutbe irad ettikleri gibi mihrabında da yine birçok büyük imam namaz kıldırmıştır.

Mihrap ve Yazıları

Ulu Cami'nin mihrabı, çok güzel işlemeli, çiçekleri altın varaklarla yapılmış, XIV.yüzyıl izlerini taşıyan sekiz sıraya düzenlenmiş stalaktitleri, dış yan köşelerde kum saati biçimli sütunceleri ile zengin görünümlü bir mihraptır. (resim: 072)

Mihrabın nakışlarını h. 979/ 1572 yılında Zeynî Çelebi isminde bir hayır sahibi 3000 akçeye Mehmed isminde birine yaptırmıştır. Son şekliyle yazılar, tezyinat, boya, yaldız tamamen XX. asır işidir. Mihrap hücresinin solunda bu son tamirin, h.1322/1904 yılında Mehmed Usta tarafından yapıldığı yazılıdır.

072

Ulu Camî'nin mihrabı, son derece güzel işlemeli, çiçekleri altın varaklarla yapılmış 14. yüzyıl izlerini taşıyan sekiz sıraya düzenlenmiş stalaktitleri, dış yan köşelerde kum saati biçimli sütunceleri ile zengin görünümlü bir mihraptır. (resim: 072)

En yukarıda büyükçe "Allah (c.c.)" ve altında, "Muhammed (s.a.s.)" ibareleri yazılmış. Muhammed (s.a.s.) lâfzının solunda "Kal-Allahü Teala" "Allah ü Teala buyurdu ki" denilerek beyaz boya ve küfi yazı ile üç satırlık miraç ile ilgili ayetler yazılmıştır. (resim: 073)

19) Necm suresi, 8-9. ayetler
20) İsra suresi, 1. ayet

Mihrabın kalem işi süslemeleri, Sultan Abdülmecid zamanında Bursa'ya sürgün edilen Ressam Tevfik Paşa tarafından yapılmıştır.

Allah (c.c.), Muhammed (s.a.s.) ve Miraç ile İlgili Ayetler

Mihrabın etrafında da derin manalı yazılar mevcuttur. En üstte celî sülüs hat ile "Allah (c.c.)" ve altında, "Muhammed (s.a.s.)" ibareleri yazılmış. Muhammed (s.a.s.) lâfzının solunda "Kal-Allahü Tealâ" "Allah ü Tealâ buyurdu ki" denilerek beyaz boya ve kûfi yazı ile üç satırlık miraç ile ilgili ayetler yazılmıştır: "Sümme denâ fetedellâ fekâne kaabe kavseyni ev ednâ". "Sonra o yaklaştı ve iyice sarktı. Öyle ki araları yayın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı" [19] Bu ayet gibi miraçla ilgili bir diğer ayet "Muhammed (s.a.s.)" lâfzının sağ alt köşesinde aynı tarz ve renkte yazılmış: "Sûbhânellezî esrâ bi abdihi leylen minel-mescidi'l-harâmi ile'l-mescidi'l-aksâ." "Bir gece, kulu Muhammed'i, Mescit-i Haram'dan, Mescit-i Aksa'ya götüren Allah bütün eksikliklerden uzaktır."[20] (resim: 073)

"Eşhedü en lâ ilâhe illallah"
"Ben şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur."

074

Kelime-i Şahadet

Mihrabın üst sağ ve sol yanlarındaki celî sülüs iki beyzi istifte bulunan ifadeler, kelime-i şahadettir. İslâm'a giriş şartı olan kelime-i şahadetin "Eşhedü en lâ ilâhe illallah." kısmı ile "Ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resuluh." kısmı

074

"Ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlüh."
"Ve yine ben şehadet ederim ki Muhammed (s.a.s.) O'nun kulu ve resulüdür."

sırasıyla sağ ve sol tarafta yazılmıştır. (resim: 074) Meali: "Ben şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve yine ben şehadet ederim ki Muhammed (s.a.s.) O'nun kulu ve resulüdür."

"Ya Mâlike'l-mülk Zü'l-Celâli ve'l-ikram." "Ey mülkün mâliki celâl ve ikram sahibi olan Allah."

Mülkün Maliki Allah'tır

Mihrap blokunun dış kenarını çevreleyen, sağ taraf ve dipten başlayıp tepeye çıktıktan sonra sola ve oradan tekrar aşağı ve dibe inen bordür yazıda onaltı defa tekrar edilen ve mülkün mâlikinin kim olduğunu ifade eden ve âdeta manevî bir sigorta hükmündeki;

"Ya Mâlike'l-mülk Zü'l-Celâli ve'l-ikram." (resim: 075) ifadesi bulunmaktadır.

Anlamı şöyledir:

"Ey mülkün mâliki celâl ve ikram sahibi olan Allah."

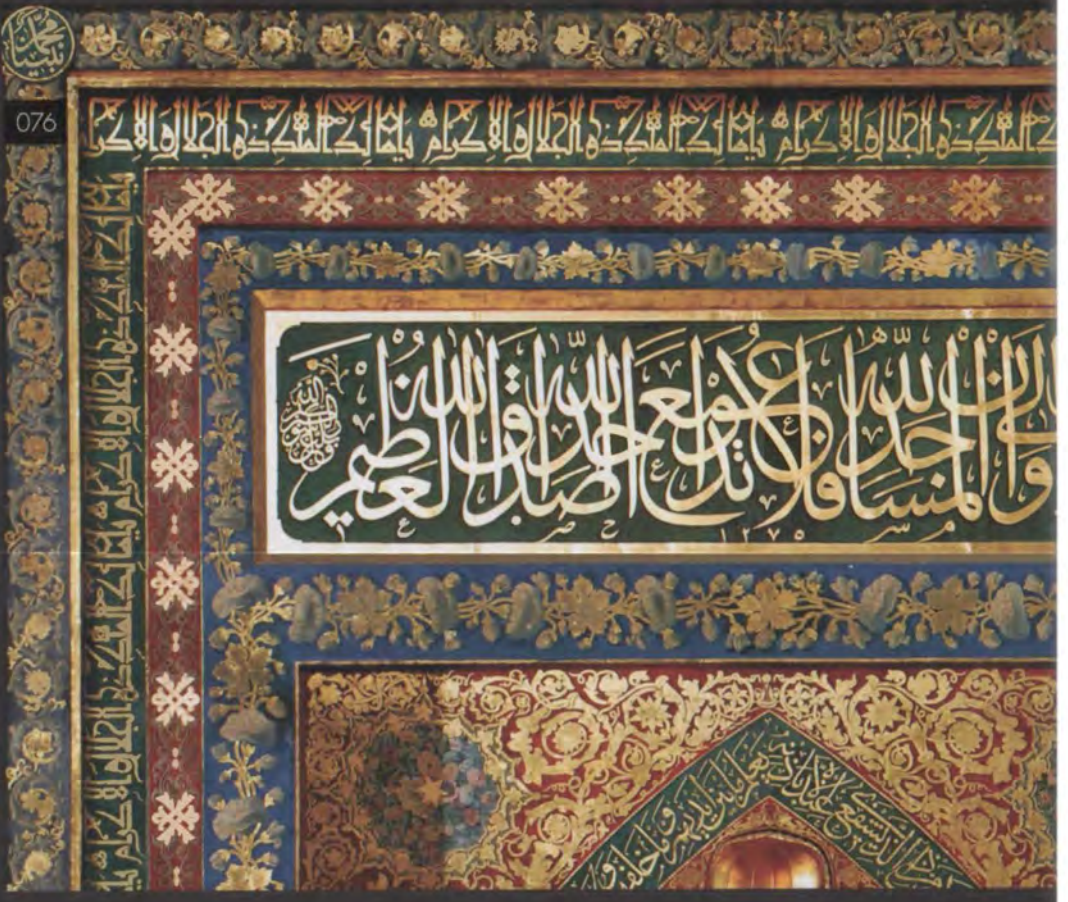
Mihrap blokunun tepesinde, tam köşelerde yer alan küçük yazılardan sağdakinde "Allah rabbüna" "Rabbimiz Allah" yazılıdır.

Soldakinde ise "Muhammed nebiyyuna" "Muhammed (s.a.s.) peygamberimiz" ifadeleri vardır.

075

Dua ve İbadet Yalnız O'nadır

Mihrap blokunun üst ortasında, celî sülüsle yazılmış bir ayet vardır: Kal-Allahü tealâ: Ve enne'l-mesâcide lillâhi felâ ted'û meallahi ehada. [21] Sadakallahülazîm ve bellağa resüllullahi'l-kerim. "Allahü Tealâ buyuruyor ki: Şüphesiz ki mescitler Allah'ındır. Öyleyse sakın Allah'tan başka hiçbir tanrıya dua ve ibadet etmeyin!"

Ayetten sonraki ifade "Allah muhakkak doğru söyledi ve kerim olan Allah'ın Resulü bize bunu tebliğ eyledi" manasına gelmektedir. (resim: 076)

Çok zarif ve varak altınla kaplı sekiz basamaklı büyük stalaktitlerin hemen yakınında ve dış tarafta sağdan başlayıp yukarı doğru bir kuşak gibi olan yazıda celî sülüs besmele ile başlayan Ayet'el Kürsi yazılmıştır.

Kal-Allahü Tealâ: Ve ennel mesacide lillahi felâ ted'û meallahi ehada. Sadakallahülazîm ve bellağa resülullah'il kerim. "Allahü Tealâ buyuruyor ki: Şüphesiz ki mesciler Allah'ındır. Öyleyse sakın Allah'tan başka hiçbir tanrıya dua ve ibadet etmeyin!" (Cin suresi 18. ayet)

21) Cin suresi, 18. ayet

Mihrabın içinde stalaktitlerin hemen altında kûfi yazı ile yazılmış sağ yüzde besmele, ortada İhlâs suresi, sol yüzde "Sadakallahül azim" ifadeleri vardır.
İhlâs suresinin altına da celi sülüsle aynı zamanda Bakara suresinin 201. ayeti olan "Rabbenâ âtinâ" duası yazılmış.

İhlâs Suresi ve Rabbena Âtinâ Duası

Mihrabın içinde stalaktitlerin hemen altında kûfi yazı ile yazılmış sağ yüzde besmele, ortada İhlâs Suresi, sol yüzde "Sadakallahül azim" ve bu kelimelerin altında tamir tarihi ile ustasının ismi yazılmış: "Mehmed usta 1322" (m. 1904) İhlâs suresinin meali şöyledir:

"Bismillahirrahmanirrahim.

De ki: O, Allah, tektir.

Allah Samed'dir.

Ne doğurdu, ne de doğuruldu.

Ne de herhangi bir şey O'na denk oldu."

İhlâs suresinin altına da celî sülüsle Bakara suresinin 201. ayeti olan "Rabbenâ âtinâ" duası yazılmıştır. Meali şöyledir:

"Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ve güzellik ver, ahirette de iyilik ve güzellikler ver ve bizi cehennem ateşinden koru" (resim: 077)

Mihrabın iç kısmında sağ yüzde "Elhamdü lillahi'l-lezî hedânâ li'l-İslâm", sol yüzde "Ve cealnâ min ümmeti Muhammed aleyhisselam" yazısıyla çokça şükredilmesi gereken bir husus hatırlatılır. O şükür ifadesinin manası ise şöyledir:

"Allah'a şükürler olsun. Bizi İslâm'a hidayet ettiği için" "ve bizi Muhammed aleyhisselâm ümmetinden kıldığı için" (resim: 078, 079)

قل هو الله أحد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا أحد
ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار

"Elhamdü lillahi'l-lezî hedânâ li'l-İslam"
"Allah'a şükürler olsun ki, bizi İslâm'a hidayet etti."

078

"Ve cealnâ min ümmeti Muhammed aleyhisselâm"
"Ve bizi Muhammed aleyhisselâm ümmetinden kıldı."

079

"Kul küllün ya'melü alâ şâkiletih. Fe-rabbüküm a'lemu bimen hüve ehdâ sebilâ" "De ki: Her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır. Kimin daha isabetli olduğunu ise asıl Rabbiniz bilir." (İsra suresi, 84. ayet)

Herkes Kendi Karakterine Göre Davranır

Mihrabın tam iç ortasında, büyük bir damla biçiminde müsenna ve girift istifle yazılmış celî sülüs bir yazı vardır ki o da şu ayettir: "Kul küllün ya'melü alâ şâkiletih. Ferabbüküm a'lemu bimen hüve ehdâ sebîlâ"[22] "De ki: Her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır. Kimin daha isabetli olduğunu ise asıl Rabbiniz bilir." (resim: 080)

Bu damla biçimindeki yazının üstünde evvelki yazıların ortasında kalmış bir yazı daha vardır ki, yine küfi müsenna bir çift besmeleden ibarettir. (resim: 080)

Mihrabın yanlarında iki büyük şamdan bulunmaktadır. (resim: 081)

Mevlid-i Şerif Yazarı Süleyman Çelebi

Ulu Cami'de nice büyük zatlar halkın önüne geçmiş ve namaz kıldırmışlardır. Bunlardan biri de Mevlid yazarı Süleyman Çelebi'dir. Yıldırım Bayezid'in divan imamlığını yaptıktan sonra Ulu Cami'nin ilk imamları arasına giren ve vefatına kadar (1422) bu vazifeyi devam ettiren Süleyman Çelebi'nin, günümüzde dahi birçok törende hâlâ okunan Mevlid'i yazmasına vesile olan yer de Ulu Cami'dir.

Bir gün, Ulu Cami'de bir vaiz Bakara suresinin 285. ayetinde geçen "Lâ nüferriku beyne ehadin min rüsulih" "O'nun resullerinden hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz." mealindeki ifadeye yanlış bir tefsir vererek "Peygamberler arasında fark yoktur. Biz İsa'yı Musa'dan, ve Hz Muhammed'i (s.a.s.) diğerlerinden üstün tutmayız." deyince cemaatten bir peygamber sevdalısı itiraz eder ve "Sen tefsir ilmine vâkıf değilsin, peygamberler arasında fark yok demekten maksat; peygamberlik yönüyle fark yok demektir. Eğer 'Hiç fark yoktur.'

demek olsaydı 'Tilke'r-rusulü faddalnâ ba'dahum alâ ba'd'[23] 'O elçilerden bazısını bazısından üstün kıldık.' ayeti bulunur muydu? Fazilet ve derece yönünden peygamberler arasında fark vardır ve en üstünü Efendimiz (s.a.s.)'dir." diyerek o vâizi susturur. Bu hâdise üzerine Süleyman Çelebi 1409 yılında bitirdiği ve yaklaşık 600 yıldır okuna gelen o güzel Mevlid-i Şerif'i yazar ve Efendimiz'in (s.a.s.) üstün vasıflarını çok tatlı bir dille anlatır.

Mevlidinde bu vak'aya uygun bir şekilde şunları söylemiştir:

Ölmeyüp İsa göğe bulduğu yol
Ümmetinden olmak için idi ol

Dahi hem Musâ elindeki asâ
Oldu O'nun izzetine ejderhâ

Çok temenni kıldılar Hak'dan bunlar
Tâ Muhammed ümmetinden olalar

Gerçi kim bunlar dahi mürsel durur
Lâkin Ahmed efdal ü ekmel durur

Zira ol efdalliğe elyak durur
Anı öyle bilmeyen ahmak durur

22) İsra suresi, 84. ayet
23) Bakara suresi, 253. ayet

Mihrap maksuresinin hemen önünde, sekiz direk sütun üzerine oturtulmuş, ceviz ağacından 1549 yılında yapılmış ve yapıldığı günden bu yana, sapasağlam ve güzel bir eser olarak duran müezzin mahfili vardır.

MÜEZZİN MAHFİLİ

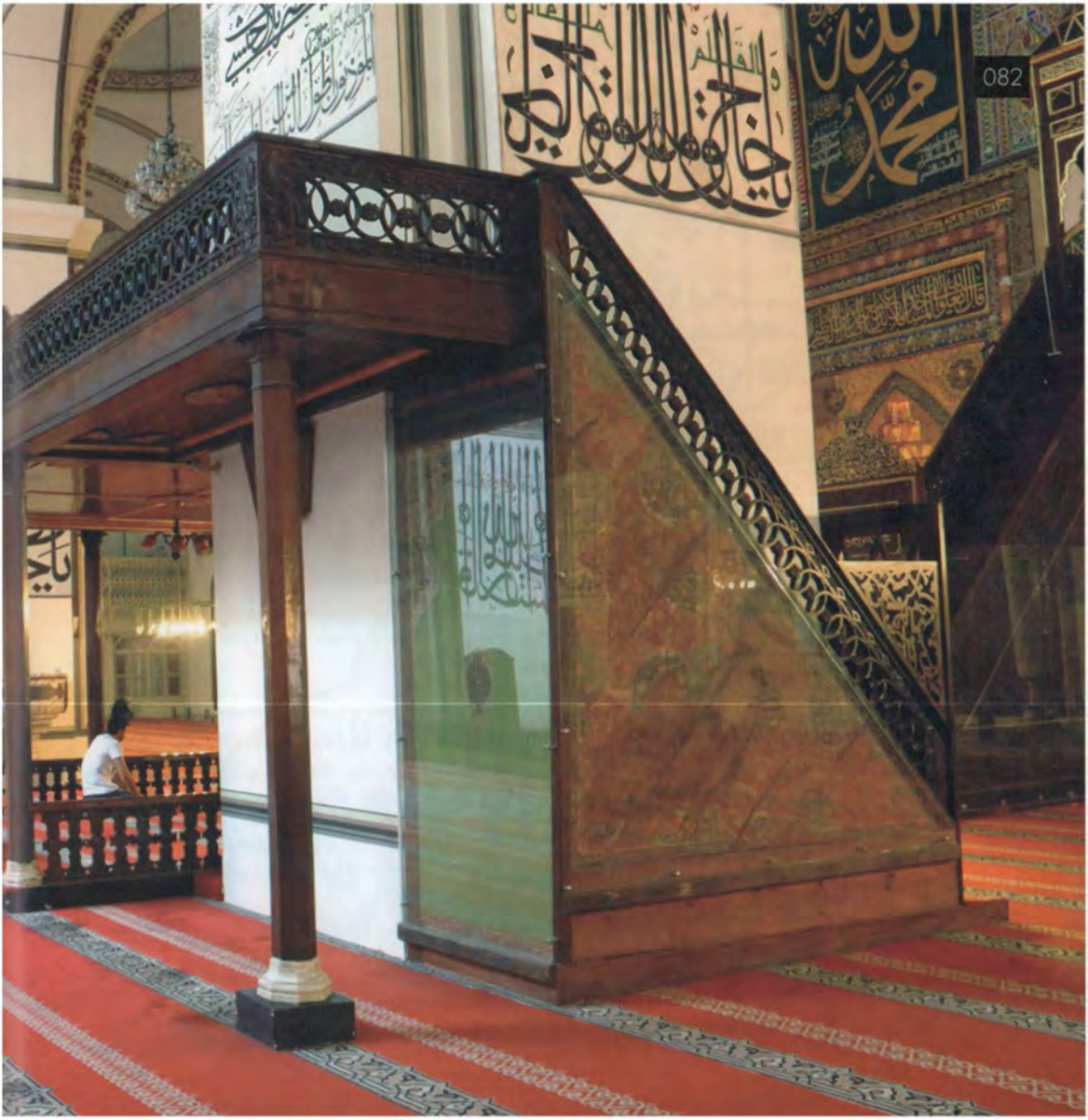
Mihrap maksuresinin hemen önünde sekiz direk sütun üzerine oturtulmuş, ceviz ağacından 1549 yılında yapılmış ve yapıldığı günden bu yana, sapasağlam ve güzel bir eser olarak duran müezzin mahfili vardır. (resim: 082)

Nice güzel insanlar bu ulu mabette müezzinlik yapmıştır. Bu güzel insanlardan birisi de Bursa'nın manevî büyüklerinden Muhammed Muhyiddin Üftade Hazretleridir. Üftade Hazretlerinin burada müezzinlik yaptığı dönemde güzel sesiyle içli ve hisli ezanlar okuduğu ve bu güzel sesin etkisiyle nice insanın camiye koştuğu rivayet edilir.

Müezzin Mahfilinin Dayandığı Direkteki Yazılar

Müezzin mahfilinin dayandığı direğin doğu yüzünde şu yazılar mevcuttur:

En üstte ezan ve hac ile ilgili bir ayet vardır: "Ve ezzin fi'n-nâsi ye'tûke ricâlen" "Ve bütün insanlar içinde Hacc'ı ilan et."[24] (resim: 083)

Bu ayet Hz. İbrahim'in (a.s.) Kâbe'yi inşa ettikten sonra Allah'ın emriyle burayı ziyaret maksadıyla insanları davet etmesiyle ilgilidir. Davet etmek için seslenmeyi ve ezanı hatırlattığı için bu ayetin buraya yazıldığı tahmin edilmektedir.

Hac ile ilgili yukarıdaki ayetin altına şöyle bir hadis yazılmış: "El-müezzinûne ümenâ ve'l-eimmetü zumenâ" "Müezzinler emin, imamlar öncü (uyulan) kişilerdir"[25] (resim: 083)

Müezzin ve imamla ilgili hadisin altında büyük celî sülüs harflerle müsenna olarak bir çift "Allah" lâfz-ı celâli ile onun yukarısına küçük kûfi yazı ile "ve hüve erham" "O en merhametli" ifadeleri yazılmıştır. (resim: 083)

Direğin Kuzey Yüzü

Müezzin mahfilinin dayandığı payenin kuzey yüzünde birçok yazı vardır. (resim: 084)

En yukarıda "Lâilâhe illallâh Muhammedü'r-resûlullah" ifadesi kûfi yazı ile yazılmış. Kelime-i Tevhidin altındaki küçük yazıda "Ketebehu es-Seyyid Muhammed Şefik 1275" ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeye göre bu yazıları yazanın hattat Şefik ve yazıların tarihinin de miladi 1859 olduğu anlaşılıyor.

Onun altına müsenna ve girift olarak celî sülüs yazı ile "Kâlallahü Tealâ celle celâluhu ve amme nevâluhu fi'l-kelâmi'l-kadîm" "Her şeyden mustağni Allah Tealâ celle celâlûhu, Kelâm-ı Kadim'inde buyurdu ki" denilerek namazla ilgili bir ayet yazılmış: "İnne's-Salâte kânet ale'l-mü'minîne kitâben mevkûta" "Muhakkak namaz belirli vakitlerde müminlere farz kılınmıştır"[26]

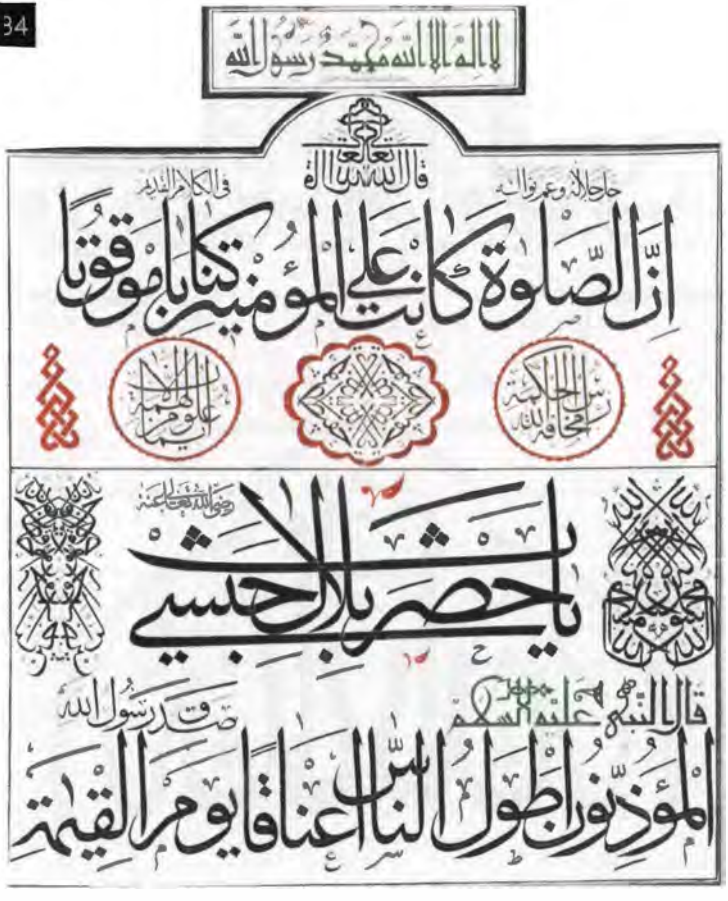
24) Hac suresi, 27. ayet
25) Ramûzü'l-Ehâdis Tercümesi, cilt 1, s. 230
26) Nisa suresi, 103. ayet

En üstte ezan ve hac ile ilgili bir ayet var: "Ve ezzin fi'n-nâsi ye'tûke ricâlen" "Ve bütün insanlar içinde Hacc'ı ilan et." (Hac suresi, 27. ayet)
Hac ile ilgili ayetin altında şöyle bir hadis yazılmış: "El-müezzinûne ümenâ ve'l-eimmetü zumenâ" "Müezzinler emin, imamlar öncü (uyulan) kişilerdir."
En altta ise büyük celi sülüs harflerle müsenna olarak bir çift "Allah" lafz-ı celâli ile onun yukarısına küçük kûfi yazı ile "ve hüve erham" "O en merhametli" ifadeleri yazılmıştır.

Müezzin mahfilinin dayandığı payenin kuzey yüzünde çok sayıda yazı yer almaktadır.

34

27) Beyhaki, Şuâbü'l-İman, cill 6, s.15, Hadis no: 7369

28) Yusuf suresi, 64. ayet

29) Müslim, Salât 14, Et Muhtarü'l-Ehadis Tercümesi, s. 150

İslâm'ın ilk müezzininin isminin geçtiği "Ya Hazret-i Bilâl-i Habeşî" yazısının üstündeki daire şeklindeki yazılarda sağdakinde; "Re'sü'l-hikmeti mehâfetullah"[27] "Hikmetin başı Allah korkusudur", ortadakinde; dört defa olarak "Ya Hafîz ya Allah" "Ey muhafaza eden Allah" ve soldakinde de; "Uluvvü'l-himmeti minel iman" "Kişinin himmetinin yüksekliği imanındandır." ifadeleri yazılı. Bilâl-i Habeşî isminin sağında, harflerin birbirine geçmesi ile meydana gelmiş zarif bir çiçek buketi şeklinde bir çift "Lâilâhe illallah Muhammedün resulullah" yazılmış. İlk müezzinimizin isminin solunda ise yine evvelki yazı gibi bir çiçek biçimini andıran ve güzel bir süs gibi görünen nesih yazı ile "Fallahü hayrun hâfizan ve hüve erhamü'r-râhimîn" "En iyi koruyan Allah'tır ve O merhametlilerin en merhametlisidir." yazılmıştır.[28]

En altta kûfi yazı ile "Kâle'n-nebiyyü aleyhisselâm" "Peygamber (a.s.) buyurdu ki" denilerek müezzinlerle ilgili bir hadis celî sülüs ile yazılmış: "El-müezzinûne etvâlünnâsi a'nâkan yevme'l-kıyâmeti"[29] "Müezzinler kıyamet gününde boyun itibariyle insanların en uzunu olacaklardır." Bu hadiste sesin çıktığı yer olduğu için boyun ifadesi kullanılmıştır. Boynu uzun olmakla da müezzinlerin Allah katında derecelerinin yüksekliği ifade edilmiştir.

Bir Şiir ve Müezzin Mahfilinin İnşa Tarihi

Müezzin mahfilinin merdiveni altında, direğin kuzey cephesinde, altta rûmi tezyinatlı bir mihrap süslemesi ile üstünde Bursa Yenişehirli şair Rahîmî Pir Mehmed Çelebi'nin müezzin mahfilinin inşasına dair sekiz mısralık Türkçe bir tarih manzumesi vardır. (resim: 085)

Yazı yağlı boya ve ta'lik yazı ile yazılmıştır. Şu an yazının çok kararmasından ve satırların baş tarafı duvarın boyasıyla kısmen bozulmuş olmasından dolayı okunması zor bir yazıdır.

085

Müezzin mahfilinin merdiveni altında, direğin kuzey cephesinde, altta rumî tezyinatlı bir mihrap süslemesi ile üstünde Bursa Yenişehirli şair Rahîmî Pir Mehmet Çelebi'nin müezzin mahfilinin inşaasına dair sekiz mısralık Türkçe bir tarih manzumesi vardır.

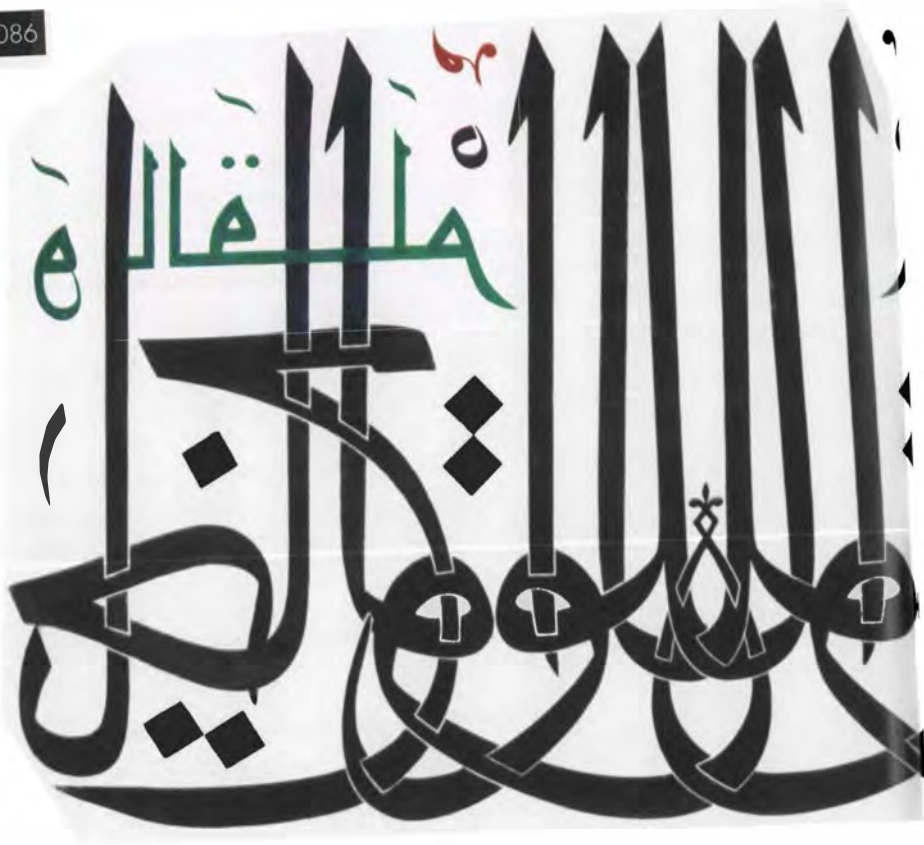
İki dörtlük hâlindeki yazı ve günümüz Türkçesine uyarlanmış hâli şöyledir:

Hakkıyla Hacı Mustafa içün	*Hakkıyla Hacı Mustafa için*
Tevliyet emrine oldu memur	*Vakfın işlerine görevlendirildi*
Can ile say edüp ol ehl-i safa	*Gönül insanları candan gayret gösterip*
Etdi bu mahfele sarf-ı makdur	*Bu mahfel için elinden geleni yaptı.*
* * *	* * *
Bihakkın mahfeli zîba etti	*Tümüyle mahfeli güzelce süsledi.*
Rahmet hakkıyle olsun me'cur	*Allah hakkıyla sevabını versin.*
Dedi itmamına Rahîmî tarih	*Rahîmî (mahfelin) bitimine tarih (düşürmek için) dedi*
Oldu ol mahfel-i dilkeş ma'mur	*Oldu bu mahfel gönül çekici ve ma'mur*

Bu manzumenin son mısrası ebcet hesabıyla h. 956/1549 olur ki, müezzin mahfilinin inşa edildiği tarihi göstermektedir. Bu yazı Ulu Cami'deki duvar yazılarının en eskilerinden biridir.

Ya Hâlika'l-levhi ve'l-kalem"
Ey levhi ve kalemi yaratan Allah"

086

30) El Ezkâr, İmam-ı Nevevi, s. 42

Ey Levhi ve Kalemi Yaratan Allah

Müezzin mahfilinin dayandığı payenin batı yüzünde müsenna celî sülüs harflerle "Ya Hâlıka'l-levhi ve'l-kalem" "Ey levhi ve kalemi yaratan Allah" manasında bir yazı vardır. (resim: 086)

Onun karşısındaki direkte büyük siyah celî sülüs harflerle müsenna olarak "Allahü ekber" altta kûfi yazı ile "Ve'l-hamdülillah" ifadesi bulunmaktadır. Yukarıya doğru yine kûfi ve müsenna olarak "hamden" "kesira" "kebira" ve "fesubhanellahi bükraten ve asîlâ" yazılmış. Bu ifadelerin tamamı şöyledir: "Allahu ekberu kebîrâ, ve'l-hamdülillâhi hamden kesîrâ, fesubhanellâhi bükraten ve asîlâ"[30] "Allah, bütün büyüklerden daha büyüktür. Fazlasıyla hamd ona mahsustur. Her türlü noksanlıklardan münezzehtir." (resim: 087)

Bu direğin kıble tarafında Şems suresinin ilk ayetleri altı tane "vav" harfi büyükçe ve sülüsle yazılarak içlerine kûfi yazı yerleştirilerek yazılmıştır. (resim: 088)

"Allahu ekberu kebîra, velhamdülillahi hamden kesira, fesubhânallahi bükraten ve asîlâ" "Allah, bütün büyüklerden daha büyüktür. Fazlasıyla hamd ona mahsustur. Her türlü noksanlıklardan münezzehtir."

087

088

Şems suresinin ilk ayetleri, sülüsle yazılmış altı tane "vav" harfinin içine küfi yazı ile yerleştirilmiştir.

089

Perdeli mihrap tasvirlerinin yer aldığı direklerin üst kısımlarında "mihrap" kelimesinin geçtiği ayetler yazılıdır.

Perdeli Mihrap Tasvirleri

Önceki sayfada verdiğimiz, üzerinde tesbih sözü ile Şems suresinin ilk ayetlerinin geçtiği direğin kuzey cephesinde perde biçimindeki yağlı boya resmin üstünde celî sülüs ve kûfi yazı ile bir ayet yazılmıştır. (resim: 089) Ayet şudur:

"Ve keffelehâ zekeriyyâ küllemâ dehale aleyhâ zekeriyye'l-mihrabe vecede indeha rızkan. Kâle yâ Meryemü ennâ leki hâzâ. Kâlet hüve min indillâh"[31] "Zekeriyya (a.s.) onun yanına mihraba (mabede) ne zaman girse, beraberinde yiyecekler bulurdu. 'Meryem! Bu yiyecekleri nereden buluyorsun!' deyince de O: 'Bunlar Allah tarafından gönderiliyor' derdi." (resim: 090)

Caminin kıble tarafında kalan dört direkten üçü üzerinde (müezzin mahfilinin dayandığı direk hariç) yağlı boya ile perde biçiminde mihrap tasviri yapılmış ve üzerlerine de mihrap kelimesinin geçtiği ayetler yazılmıştır. Yukarıdaki ayetin aynısı güneydoğu köşesinde kalan direkte de vardır. Mermerden yapılmış vaaz kürsüsünün dayalı olduğu direğin kuzey yüzündeki mihrapla ilgili ayet ise şudur:

"Ve hel etâke nebeü'l-hasmi iz tesevverü'l-mihrâb. İz dehâlû alâ Dâvûde fefezia minhüm kâlû lâ tehaf. Hasmâni beğâ ba'zunâ alâ ba'zin fahküm beynenâ bil-hakk"[32] Ayet buraya kadar yazılıdır. Meali: "O mahkemeleşen hasımların olayından haberin oldu mu? Onlar mihrabın (mabedin) duvarına tırmanıp Davud'un (a.s.) yanına birden girince Davud (a.s.) onlardan ürktü. Onlar da "Korkma! dediler, biz sadece birbirimize hakkı geçen iki davalıyız." (resim: 091)

31) Âl-i İmran suresi, 37. ayet
32) Sad suresi 21. 22. ayetler

090

Mihrap kelimelerinin geçtiği ayetler:
"Ve kefîlehâ zekeriyyâ kullemâ dehale aleyhâ zekeriye'l-mihrabe vecede indeha rızkan. Kâle yâ Meryemü ennâ leki hâzâ. Kâlet hüve min indillâh"
"Zekeriyya (a.s.) onun yanına mihraba (mabede) ne zaman girse beraberinde yiyecekler bulurdu. 'Meryem! Bu yiyecekleri nereden buluyorsun!' deyince de O: 'Bunlar Allah tarafından gönderiliyor' derdi." (Âl-i İmran, 37)

091

"Ve hel etâke nebeü'l-hasmi iz teseverü'l-mihrâb. İz dehâlû alâ Dâvûde fefezia minhüm kâlû lâ tehaf. Hasmâni beğâ ba'zunâ alâ ba'zin fahküm beynenâ bil-hakk"
"O mahkemelesen hasımların olayından haberin oldu mu? Onlar mihrabın (mabedin) duvarına tırmanıp Davud'un (a.s.) yanına birden girince Davud (a.s.) onlardan ürktü. Onlar da "Korkma! dediler, biz sadece birbirimize hakkı geçen iki davalıyız."
(Sad suresi, 21-22)

"Ya Sultan bi'r-rahmeti ve'l-gufran" "Ey bağışlaması ve rahmeti bol olan Sultan"

092

Allah'a Yakarışlar

Mihrap şeklindeki yağlı boya perdelerin olduğu direklerin tam karşılarında kalan dört direğin tamamının güney yüzünde Allah'a yakarış ve dua mahiyetinde olan çok güzel ifadeler vardır. En batıdaki direkten itibaren doğuya doğru dört direğin üzerindeki ifadeler şunlardır:

"Ya Sultan bi'r-rahmeti ve'l-gufran" "Ey bağışlaması ve rahmeti bol olan Sultan" (resim: 092)

093

"Ya Deyyan mine'l-kabûli ve'l-ihsan" "Ey kullarının hiçbir amelini zayi etmeden karşılığını veren, din gününün mutlak sahibi olan Allah'ım, bizim amellerimizi ihsanınla kabul eyle."

"Ya Deyyan mine'l-kabûli ve'l-ihsan" "Ey kullarının hiçbir amelini zayi etmeden karşılığını veren, din gününün mutlak sahibi olan Allah'ım, bizim amellerimizi ihsanınla kabul eyle." (resim: 093)

"Ya Mennan bi'l-atâi ve'l-ihsan" "Ey hakiki iyilik ve ihsan sahibi Allah'ım sen atâ ve ihsan sahibisin." (resim: 094)

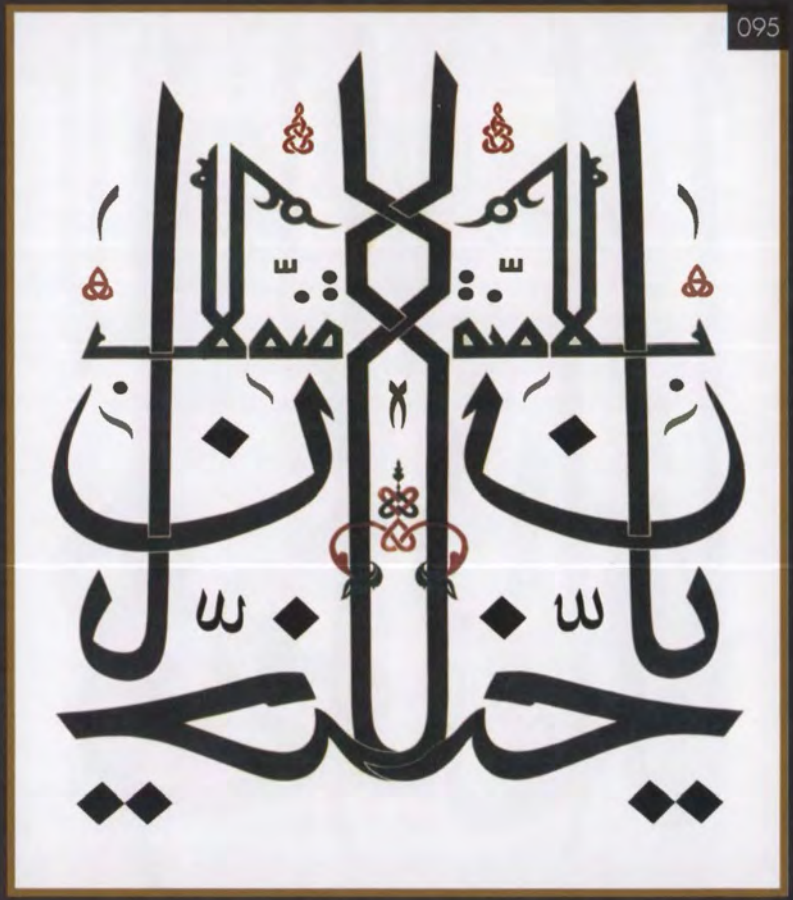
"Ya Hannan bilâ minneh" "Ey minnetsiz, sonsuz merhamet sahibi olan Allah'ım." (resim: 095)

094

"Ya Mennan bil-atâi ve'l-ihsan"
"Ey hakiki iyilik ve ihsan sahibi Allah'ım sen atâ ve ihsan sahibisin."

095

"Ya Hannân bilâ minneh" "Ey minnetsiz, sonsuz merhamet sahibi olan Allah'ım."

Şadırvanın güneybatı köşesindeki direğin doğu yüzünde Esmâü'l-Hüsnâ'nın başlangıcı sayılan isimler yazılıdır: "Hüvellâhü'l-lezî lâ ilâhe illâ hû, er-Rahman, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm" (resim: 096)

ULU CAMİ'DEKİ ESMAÜ'L-HÜSNA YAZILARI

Allah Resulü'nün (s.a.s.): "Muhakkak ki, Allah'a mahsus olarak doksandokuz isim vardır. Her kim bu doksandokuz ismi ihsa ederse (saymak, ezberlemek, manalarını şuurla anlamak) cennete girer, sonsuz saadete ulaşmış olur."[33] sözünden yola çıkılmış olmalı ki; Allah'ın Esmaü'l-Hüsna denilen güzel isimleri müsenna yazılarla ve genelde büyük harflerde celî sülüs, küçüklerinde kûfi yazı stili kullanılarak direklere paylaştırılmıştır. Şadırvanın güneybatı köşesindeki direğin doğu yüzünde Esmâü'l-Hüsna'nın başlangıcı sayılan isimler yazılıdır: "Hüvellâhü'l-lezi lâ ilâhe illâ hû, er-Rahman, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm" (resim: 096)

Allah'ın bu güzel isimlerinin camideki yerlerini ve hangi direkte hangi ismin var olduğunu belirtmek, zaman alacağından biz bu isimleri topluca sayıp kısaca manalarını vermekle yetineceğiz. Bu arada direklere paylaştırılmış bu isimlerde Esmaü'l-Hüsna'da geçen bütün isimlerin olmadığını belirtmeliyiz. Güzel isimlerden ondokuzu eksiktir. Bazı isimler ise birkaç yerde tekrarlanarak yazılmıştır. Eksik isimlerin bir kısmı ayetlerde, yazılarda geçiyorsa da yine de tamamı yoktur.

ESMÜ'L-HÜSNA VE MANALARI

1-HÜVE'LLÂHÜLLEZİ LÂİLAHE İLLÂ HU: O Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur.
2-ER-RAHMAN: Dünyada her kuluna karşı merhametli.
3-ER-RAHİM: Ahirette sadece mü'min kuluna karşı merhametli.
4-EL-MELİK: Her şeyin tek sahibi
5- EL-KUDDUS: Bütün noksanlıklardan uzak olan
6-ES-SELÂM: Selâmete ulaştıran
7-EL-MÜ'MİN: İman eden kulunu koruyan
8-EL-MÜHEYMİN: Gözetip muhafaza eden
9-EL-AZİZ: Üstün, kuvvetli olan

33) Ebu Hureyre (r.a.)'den Tirmizi, İbn-i Hibbân ve Hâkim rivayet etmişlerdir.

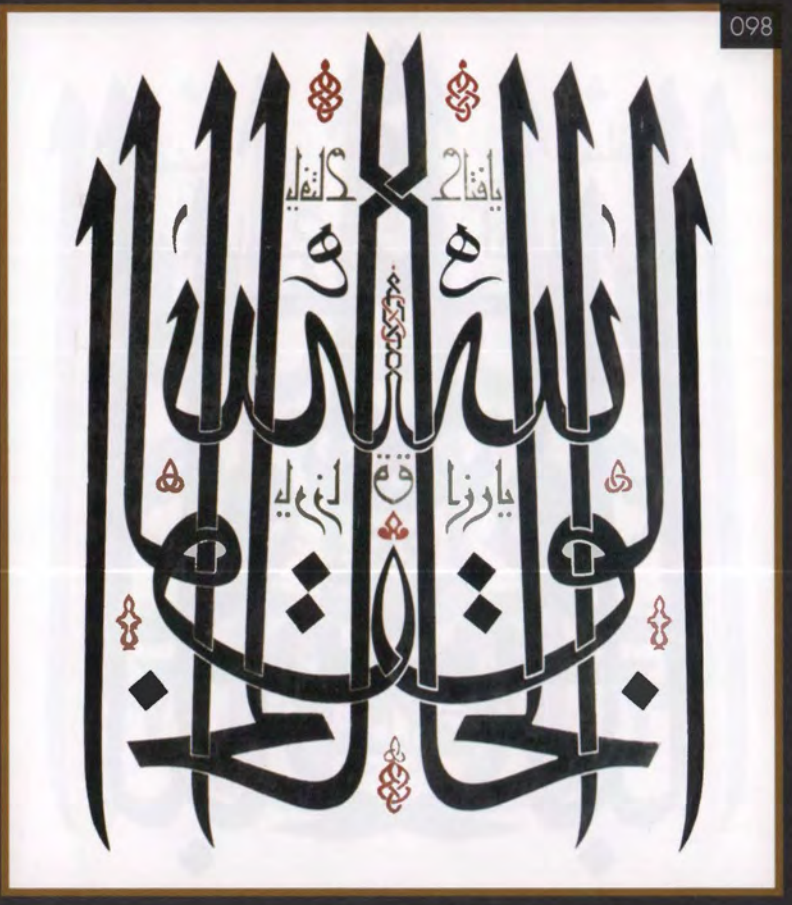
10-EL-CEBBAR: Dilediğini zorla yaptırmaya muktedir olan
11-EL-MÜTEKEBBİR: Her hadisede büyüklüğünü gösteren
12-EL-HALIK: Her şeyi yerli yerince yaratan
13-EL-BÂRİ': Her şeyi değişik biçim ve surette yaratan
14-EL-MUSAVVİR: Her şeye şekil veren
15-EL-GAFFAR: Günahları bağışlayan
16-EL-KAHHAR: Kahredici bir güçle her şeye galip olan
17-EL-VEHHAB: Karşılıksız istemeden veren
18-ER-REZZAK: Bütün mahlûkatın rızkını veren
19-EL-FETTAH: Her kapıyı açan.
20-EL-ALİM: Her şeyi bilen
21-EL-KÂBID: Ölüm anında ruhları alan
22-EL-BÂSIT: Bağışı çok, ihsanı bol olan
23-EL-HÂFID: En yüce mertebeden en aşağı indiren
24-ER-RÂFİ': Dereceleri yükselten
25-EL-MUİZ: İstediğini aziz eden
26-EL-MÜZİL: Dilediğini zelil eden
27-ES-SEMİ': Yer ve göklerdeki her şeyi işiten
28-EL-BASİR: Her şeyi gören
29-EL-HAKEM: Hüküm sahibi
30-EL-ADL: Adalet sahibi
31-EL-LÂTİF: Lütuf sahibi
32-EL-HABİR: Herşeyin gizlisinden haberdar olan
33-EL-HALİM: Çok yumuşak olan, mühlet tanıyan
34-EL-AZİM: Azametli, pek büyük olan
35-EL-GAFUR: Çok bağışlayıcı olan
36-EŞ-ŞEKUR: Yapılan şükrün karşılığını bolca veren
37-EL-ALî: Çok yüce
38-EL-KEBİR: En büyük
39-EL-HAFİZ: Koruyan, muhafaza eden
40-EL-MUKÎT: Yaşamak için gıdaları yaratan
41-EL-HASÎB: Hesaba çeken (*)
42-EL-CELÎL: Zatında, sıfatında hiçbir şey kendisine denk olmayan (*)
43-EL-KERİM: Cömert, kerem sahibi
44-ER-RAKİB: Gözeten, kontrol eden
45-EL-MUCİB: Dualara icabet eden
46-EL-VÂSİ': İhsanı, ilmi, kudreti ve rahmeti ile kuşatan
47-EL-HAKÎM: Her şeyin hakikatını bilen
48-EL-VEDUD: Aşkı ile yanan kullarını seven
49-EL-MECİD: Şanı büyük ve yüksek olan
50-EL-BÂİS: Gönderen, uyandıran, dirilten
51-EŞ-ŞEHİD: Her şeye şahid olan
52-EL-HAK: Sözünde sadık olan (*)
53-EL-VEKİL: İşlerini kendisine bırakanın işlerini en iyi şekilde yapan (*)
54-EL-KÂVÎ: Yegâne güç ve kuvvet sahibi
55-EL-METİN: Son derece güçlü

56-EL-VELİ: Dostlarına yardım eden
57-EL-HAMİD: Hamde tek layık olan
58-EL-MUHSÎ: Her yapılanı hesab eden (*)
59-EL-MÜBDİ': Kâinatı yoktan var eden (*)
60-EL-MUİD: Öldükten sonra dirilten (*)
61-EL-MUHYİ: Ölüleri dirilten (*)
62-EL-MÜMÎT: Eceli geleni öldüren (*)
63-EL-HAY: Ölmeyen diri olan
64-EL-KAYYUM: Bütün eşya kendi varlığı ile kaim olan
65-EL-VÂCİD: En zengin olan
66-EL-MÂCİD: Nimetleri ve ihsanı sonsuz olan (*)
67-EL-VÂHİD: Zatında ortağı olmayan tek (*)
68-ES-SAMED: Her şeyin kendisine muhtaç olduğu zat (*)
69-EL-KÂDİR: Kudret sahibi
70-EL-MUKTEDİR: Her şeye gücü yeten
71-EL-MUKADDİM: (EL-KADÎM: Ezelden beri var olan)
72-EL-MUAHHİR: İstediğini arkaya bırakan
73-EL-EVVEL: Varlığının başlangıcı olmayan
74-EL-ÂHİR: Varlığının sonu olmayan
75-EZ-ZÂHİR: Varlığı, kudretiyle aşikâr olan
76-EL-BÂTIN: Mahiyeti gizli olan (*)
77-EL-VÂLİ: Kâinatın tek yöneticisi
78-EL-MÜTEÂLÎ: İzzet ve şeref bakımından en yüce olan
79-EL-BERR: Bütün iyilik ve güzelliğin sahibi
80-ET-TEVVAB: Tevbeleri kabul eden
81-EL-MÜNTEKIM: Suçluları gerektiği gibi cezalandıran (*)
82-EL-AFÜV: Affeden (*)
83-ER-RAUF: Çok şefkatli olan (*)
84-MALİKÜ'L-MÜLK: Kâinatın tek sahibi
85-ZÜ'L-CELÂLİ VE'L-İKRAM: Büyüklük ve kerem sahibi
86-EL-MUKSİT: Adaletle hükmeden (*)
87-EL-CÂMİ': Güzellikleri zatında, kullarını ahirette toplayan
88-EL-GANÎ: Zenginlikte herkesin kendisine muhtaç olduğu
89-EL-MUĞNÎ: Dilediğini zengin kılan
90-EL-MÂNİ': Kötülüklere mani olan
91-ED-DÂRR: Zarar veren şeyleri de yaratan (*)
92-EN-NÂFİ': Fayda veren şeyleri yaratan (*)
93-EN-NUR: Nurlandıran
94-EL-HÂDÎ: Hidayete erdiren
95-EL-BEDÎ': Örneksiz, eşsiz yaratan
96-EL-BÂKÎ: Ebedi olan
97-EL-VÂRİS: Her şey yok olunca diri kalacak olan
98-ER-REŞÎD: Doğru yola ileten
99-ES-SABUR: Çok sabırlı olan
CELLE CELÂLÛHU

(*) Esmâü'l-Hüsnâ'dan olup Ulu Cami'de yazımına rastlanılmayan isimler.

097
ALLAH
EL-MÜ'MİN
EL-MÜHEYMİN
EL-AZİZ
EL-CEBBAR
EL-MÜTEKEBBİR

098
ALLAH
EL-HÂLIK
YÂ REZZAK
YÂ FETTAH

099
HÜVE
EL-BÂRÎ
YÂ MUSAVVÎR
YÂ GAFFAR
YÂ KAHHAR
YÂ VEHHAB

100
ALLAH
ER-REZZAK
YÂ ALÎM
YÂ HALÎM
YÂ VEDÛD
YÂ MECÎD

101
ALLAH
EL-FETTAH
EL-ALÎM
YA KÂBİZ
YA BÂSIT

102
ALLAH
EL-ADL
EL-LÂTÎF
EL-HABÎR
EL-HALÎM

103
ALLAH
EL-GAFUR
YÂ ŞEKUR
YÂ ALÎ
YÂ KEBÎR
YÂ HAFÎZ

104
YÂ ALÎ
YÂ KEBÎR

يا رافع
يا معز

106
YÂ HÂFIZ
YÂ MUIZ
YÂ RÂFİ'D-DERACÂT

107

107
ALLAH
EL-KERÎM
ER-RAKÎB
EL-BÂİS
ES-SEHÎD

108
ALLAH
EL-VÂSİ'
YÂ MECİD
EL-HAKİM
YÂ MECİD
EL-VEDÛD

109
ALLAH
EL-KÂVÎ
EL-METÎN
EL-VELÎY
EL-HAMÎD

110
ALLAH
EL-HAY
EL-KAYYÛM
EL-VÂCİD

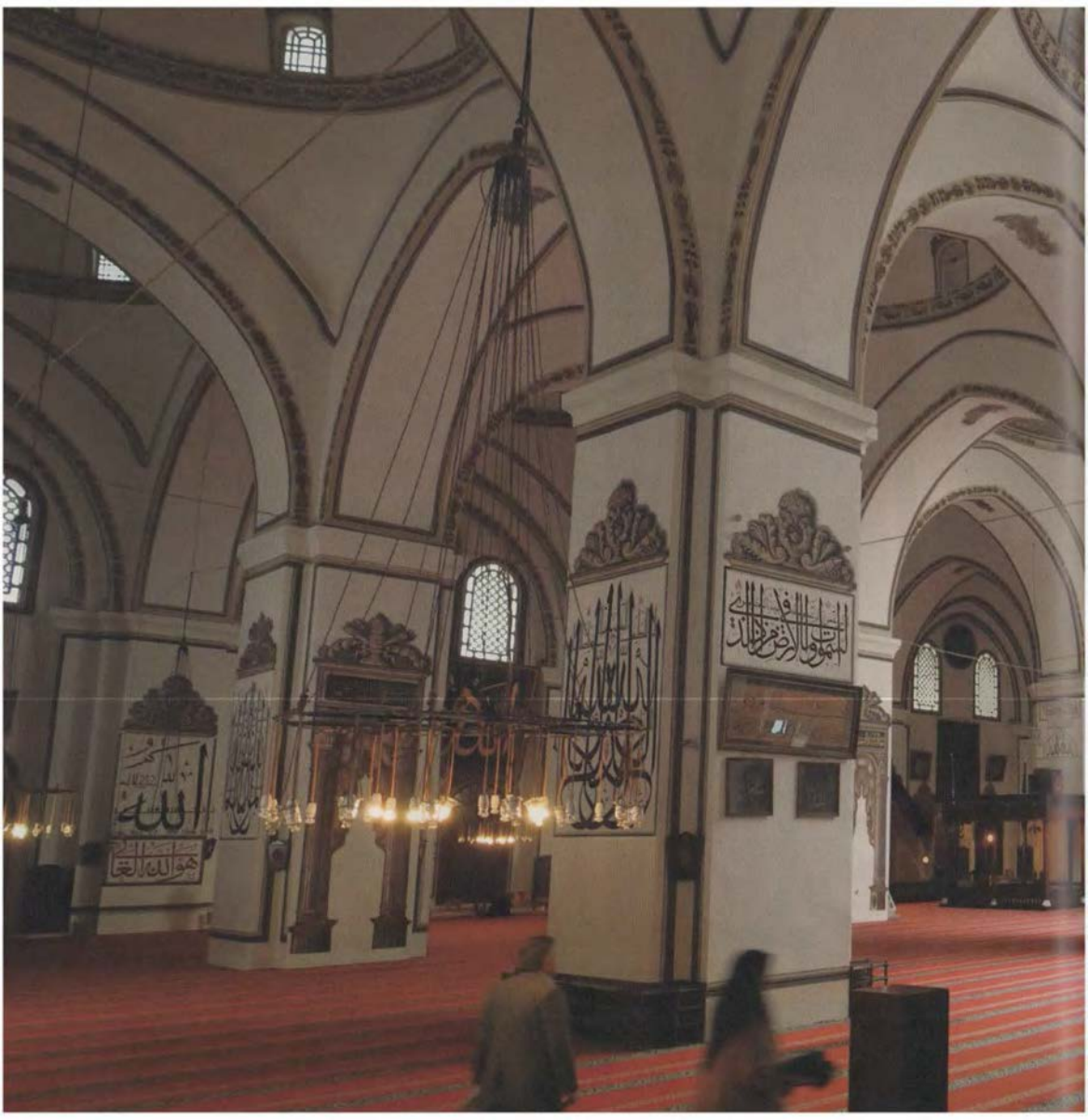
111
ALLAH
EL-KÂDİR
YÂ MUKTEDİR
YÂ MUKADDİM

112
ALLAH
EL-KADÎM
YÂ MUAHHİR
YÂ EVVEL
YÂ ÂHİR
YÂ ZÂHİR

113
ALLAH
EL-KADÎM
YÂ MUAHHİR
YÂ EVVEL
YÂ ÂHİR
YÂ ZÂHİR

115
YÂ VÂÛ
YÂ TEWÂB
YÂ MÜN'ÎM

116
ALLAH
EL-CÂMİ'
EL-GANÎ
EL-MUĞNİ
EL-MÂNİ'
EL-HÂDÎ

117
YÂ NÛR
EL-HÂDÎ
YÂ BEDÎ'
YÂ BÂKÎ

118
EL-HÂDÎ
YÂ BEDÎ'
YÂ BÂKÎ

119
ALLAH BÂKÎ

120
ALLAH
EL-VÂRİS
YÂ REŞİD
YÂ SABÛR

Müezzin mahfilinin doğusundaki direğin batı köşesinde var olan vaaz kürsüsü yekpare bir mermerden oyulmak suretiyle h.1231/m 1815 yılında yapılmıştır

Mermer Vaaz Kürsüsü

Müezzin mahfilinin doğusundaki direğin batı köşesinde var olan vaaz kürsüsü yekpare bir mermerden oyulmak suretiyle h.1231/1815 yılında yapılmıştır.

Mermer kürsüde kabartma bir çiçek motifi ile birlikte yine kabartılarak celî ta'lik ve "Mefâ'ilün Mefâ'ilün fe'ûlün" arûz vezni ile yazılmış bir beyit var:

"Disem ma'nide arş-asâ sezâdır

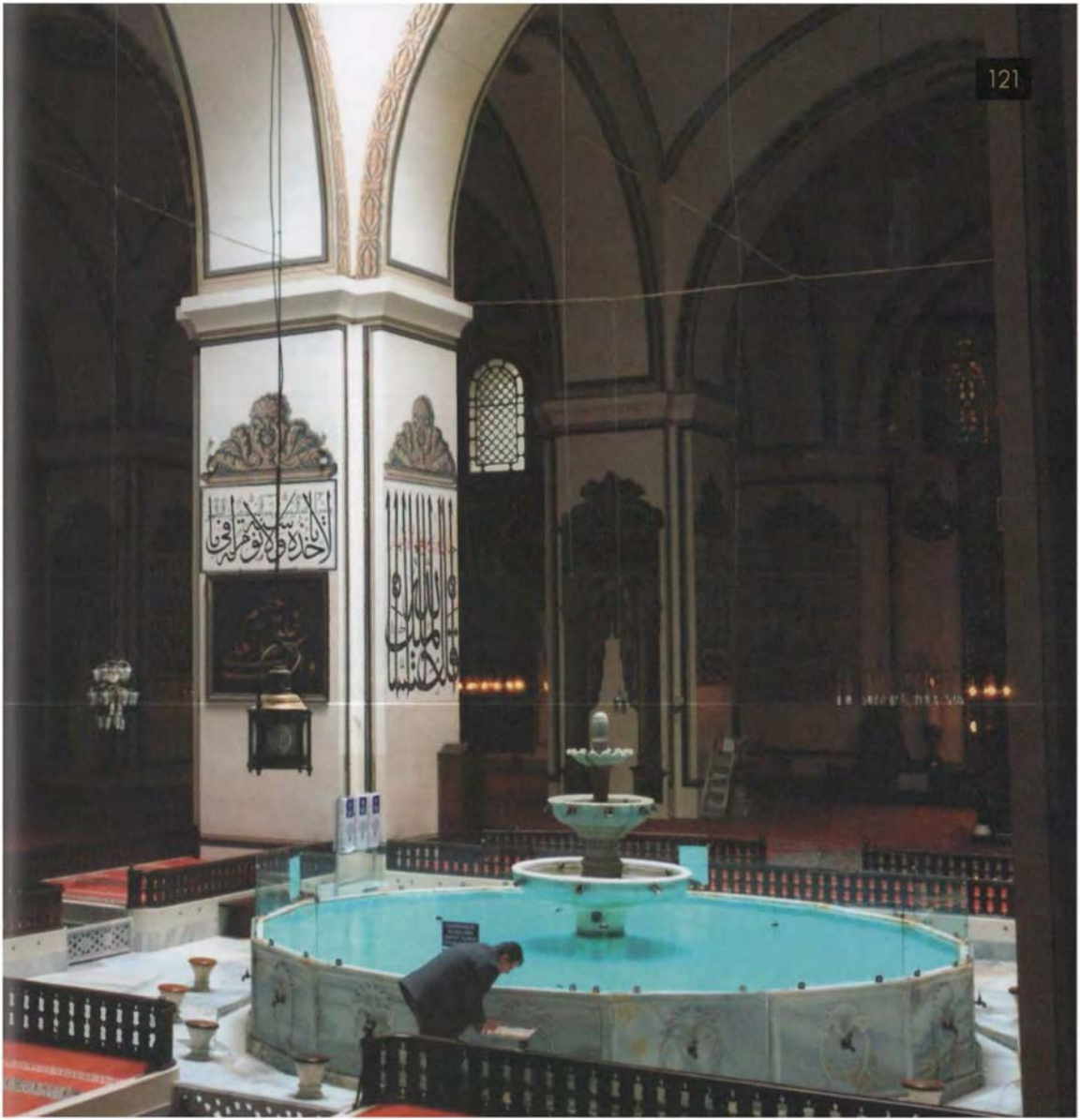
Ne ra'na kürsi-i dilkeş edâdır"

Bu beytin manası şöyledir: "Desem manada arşa benzer, buna layıktır. Ne hoş, ne güzel bir kürsüdür ki gönül alandır."

Günümüzde vaazlar bu kürsüden değil mihrabın soluna sonradan konulan ahşap kürsüden verilmektedir. Bu mermer kürsünün üzerinde kelime-i tevhit ibareli olarak dokunmuş küçük bir el halısı vardır. Demirci ve Gördes el dokumalarını andıran bu halıda herhangi bir isim yok ama üzerinde milâdî olarak Arap rakamlarıyla 1953 tarihi vardır.

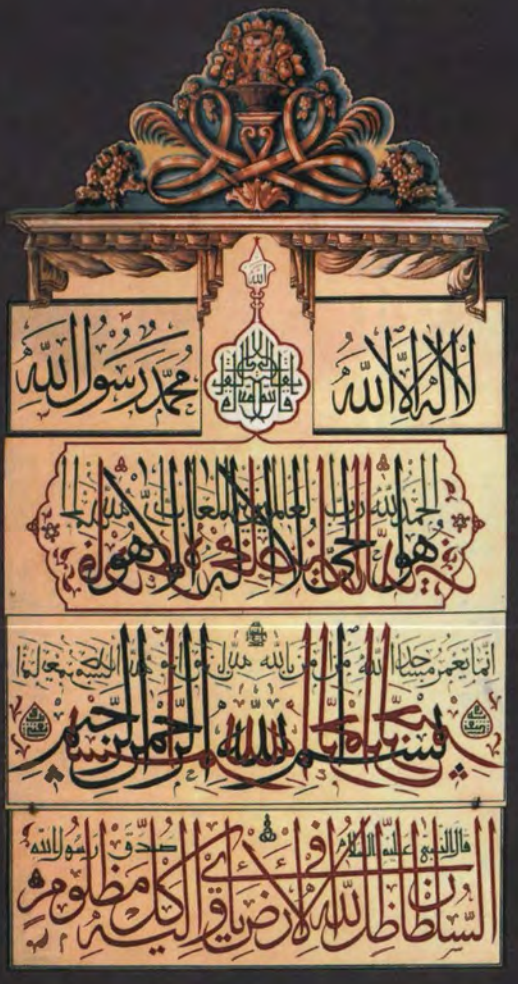
Bir Demir Halka ve Hakkında Söylenenler

Mermer kürsünün sol yanında direğin köşesinde demir bir halka vardır. Bu ve birkaç yerde geçen halkalar hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda geçen Timur'un askerlerinin 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Bursa'yı işgal edince Ulu Cami'yi ahır olarak kullandığı bilgisinden yola çıkılarak bu halkaların o askerlerin atlarını bağladığı halkalar olduğunu ifade edenler olduğu gibi bu halkaların camide yağ kandillerinin bağlanmasında kullanıldığını söyleyenler de vardır.

Ahşap vaaz kürsüsünün yanındaki duvar payesinde çok sayıda yazı bulunmaktadır.

122

123

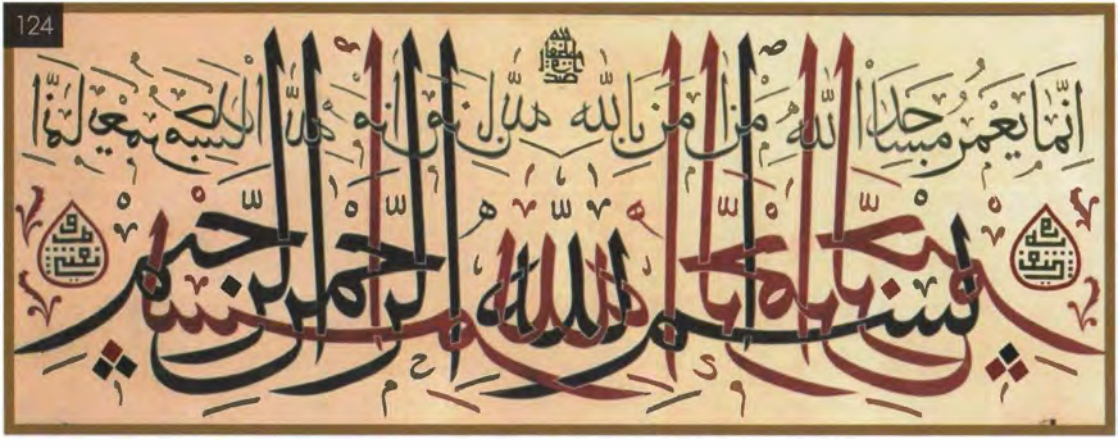
Ahşap Vaaz Kürsüsü Yanındaki Payenin Yazıları

Ahşap vaaz kürsüsünün yanındaki duvar payesinde yine birçok yazı bulunmaktadır. (resim: 122)

En üste sülüs yazı ile "Allah" lâfzı yazılmıştır. Onun altında büyükçe bir kelime-i tevhid vardır. Kelime-i tevhidin ortasında müsenna kûfi yazı ile güzel bir süs durumuna getirilmiş "Kâle'llahü Tealâ" "Allahü Tealâ buyurdu ki" ifadesi yazılarak altına kelimeleri aşağıdan yukarıya doğru değişik yazı stilleri ile değişik renklerde ve büyüklüklerde olmak üzere bir ayet yazılmıştır: "Hüve'l-hayyu lâ ilâhe illâ hüve fed'ûhu muhlisîne lehuddîn. El hamdü lillahi rabbi'l-âlemin." Anlamı şöyledir: "Tam manasıyla diri olan yalnız O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse ibadeti gönülden olarak ve yalnız O'na yapın, yalnız O'na yalvarın. Bütün hamd ve övgüler O'nundur." [34]

34) Mü'min suresi, 65. ayet

124

"İnnemâ ya'muru mesacidallahi men âmene billâhi" "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a iman eden mü'minler bina edip şenlendirir." (Tevbe suresi 18. ayet)

Cami Yaptıranlar Hakkında Bir Ayet

Yukarıdaki ayetin altına yine başka bir ayet, müsenna muhakkak hat ile yazılmış ki; mabetlerin ve mescitlerin kimler tarafından yaptırılabileceğini ifade etmektedir: "İnnemâ ya'muru mesâcidallahi men âmene billâhi" "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a iman eden mü'minler bina edip şenlendirir." [35] (resim: 124)

Ayet buraya kadar yazılmış ama ayetin devamında Allah (c.c.), mescit yaptıranların diğer özelliklerini şöyle ifade eder: "Ahireti tasdik eden, namazı gereği gibi kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden çekinmeyen mü'minler." Aynı ayetin sonunda Allah(c.c) bu kulları için büyük bir müjde olarak "İşte onlar cennete ve diğer ümitlerine kavuşmayı umabilirler." buyurmaktadır.

Cami imar edenler hakkındaki ayetin altında, muhakkak hat ile büyük bir çift besmele (yüksekliği 95 cm) müsenna olarak yazılmıştır. Siyah boya ile düzden, kırmızı boya ile de tersten yazılmış bu besmelenin sağ ve sol başlarında kalp şeklinde çizilmiş bir çizgi içinde kûfi yazı ile yazılmış "ve bihî sikatî" ifadesi vardır. Bu ifade Ulu Cami'de birkaç yerde geçer. Besmelelerin yanında yer alan bu ifade "Bu benim güvencem." anlamına gelmektedir.

Besmelelerin altında da "Kale'n-Nebiyyü aleyhisselâm" "Peygamber (a.s.) buyurdu ki" ifadesi ile başlayan bir hadîs-i şerif yazılmıştır: "Es-sultânü zillullâhi fi'l-arz ye'vî ileyhi küllü mazlûm" "Gücü elinde tutan sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir ve bütün mazlumların sığınağıdır."[36] Bu yazının sol üstünde "Sadaka resûlullah" "Resulullah muhakkak doğru söyledi." yazıyor. (resim: 125)

125

Bu hadiste sultan kelimesi geçtiği için 1927 yılında çıkarılan "Tuğra ve sultan methiyelerinin kaldırılması veya münasip bir şekilde örtülmesi ile ilgili kanun" sonrası bu yazının üzeri bir levha ile kapatılmıştır. Bu hadisin üzerine konan levha ise istişare ile ilgili ayetin olduğu levhadır. (Bkz. sayfa 75, resim: 043)

35) Tevbe suresi, 18. ayet

36) Sahih-i Buhari, DİB. Yay., cilt 2, s. 617

126

Camideki Saatler

Yukarıdaki yazıların yer aldığı payenin sol köşesinde Bursalı Hâfız İbrahim isminde bir saatçinin h.1241/1825 yılında yaptığı antika bir saat bulunmaktadır. Camideki dört antika saatten en değerlisi ve en eskisi budur. Bu saatin akrep ve yelkovanı ayrı ayrı çalışmaktadır. Orijinal ve güzel bir saattir. Saatin üzerinde "Hâfız İbrahim el-Bursevî sene 1241" yazısı vardır.

Diğer saatlerin ikisi, minberin sağ tarafında olup birbirinin benzeridir. Üzerlerinde bir yazı olmadığı için yapanı ve tarihleri belli değildir. Diğer saat ise Hünkâr

mahfilinin köşesinde olup diğerlerinden farklı bir saattir ve üzerinde "Mehmed İlâhî" yazısı vardır.

Hz. Mevlâna'yı Hatırlatan Bir Levha ve Yazının Kalemi

Hazreti Mevlâna'yı hatırlatan bir çift "Allah-Hû" lâfzının ortasındaki yazılara dikkat edildiğinde en yukarıda Mevlevî Sikkesini hatırlatan bir istif görülür. (resim: 126)

Ortada "vav" harflerinin içinde Mevlâna'nın sakalını hatırlatan bir yazı vardır. En altta ki yazı ise hattatın imzasıdır.

Bu yazılarda hep Allah'ın isimleri vardır. "Allah-Hû" lâfzının ortasındaki sakal şeklindeki yazıda müsenna olarak "Ya Hayyü Ya Kayyum", "Ey daima hayatta olan ve ey bütün herşey kendi varlığı ile kâim olan" denilerek Allah'ın iki büyük ismi yazılmış. Külâh şeklinin altında beyaz yazı ile "Ya Hazreti Mevlâ" yazılıdır. Külâh şeklindeki yazıda ise yine Allah'ın isimlerinden "Ya ze'l-Celâli ve'l-İkram" "Ey celâl ve ikram sahibi" ifadesi müsenna olarak yazılmıştır.

Bu levhayı büyük hattat Abdülfettah Efendi, h. 1275/ 1859 senesinde yazmıştır. Camide bu hattata ait üç levha (resim: 40, 54, 126) vardır ki -1927 yılında çıkarılan sultan isimlerinin kapatılması ile ilgili kanun gereği- bu levhalardaki hattat imzalarında yer alan "Sultan Abdülmecid Han" kelimelerinin üzeri kapatılmıştır.

Bugün, üzerinden 50 yıl geçtikten sonra üzeri kapatılan bu ifadeler yeniden yazılmış ve bu trajikomik durum ortadan kaldırılmıştır. İmza yerindeki yazı aynen şöyledir: "Ketebehü Abdülfettah, ser-sikkekünan fi ahdi's-Sultan el-Gazi Abdülmecid Han" Manası: "Gazi Sultan Abdülmecid Han devrinde para basanların başı (darphane sorumlusu) olan Abdülfettah yazdı."

Hazreti Mevlâna'yı hatırlatan bir çift "Allah-Hû" lâfzının ortasındaki yazılara dikkat edildiğinde en yukarıda Mevlevi sikkesini hatırlatan bir istif görülür. Ortada "vav" harflerinin içinde Mevlâna'nın sakalını hatırlatan bir yazı vardır. En altta ki yazı ise hattatın imzasıdır. Büyük hattat bu levhayı ve belki Ulu Cami'deki pek çok levhayı yazdığı 75 cm'lik tahta bir kalemi bu levhanın sağına direğin köşesine asmıştır. (resim: 126, 127)

127

"Allahü müfettihü'l-ebvâb"
"Allah kapıları açandır."
"İftah lenâ ebvâbe'l-hayrât"
"Bizim için bütün hayır kapılarını aç!"

128

Büyük hattat bu levhayı ve belki Ulu Cami'deki pek çok levhayı yazdığı 75 cm'lik ahşap bir kalemi bu levhanın sağına direğin köşesine asmıştır. Büyük levhaların ve yazıların nasıl bir kalemle yazıldığını buradan anlıyoruz. (resim: 127)

Allah Kapıları Açandır

Hz. Mevlâna'yı hatırlatan levhanın altındaki duvara, büyük bir daire içerisinde celî sülüs yazı ile "Allahü müfettihü'l-ebvâb" "Allah kapıları açandır" ifadesi yazılmıştır. Altına da bununla alâkalı bir dua kûfi yazı ile ve müsenna olarak yazılmıştır:

"İftah lenâ ebvâbe'l-hayrât" "Bizim için bütün hayır kapılarını aç!" (resim: 128)

"Allah kapıları açandır." levhasının solunda duvar payesi üzerinde Kâbe resminin altındaki "Allah celle celâlûhu" ifadesinin benzeri yazılıdır. (resim: 129)

Onun altına da kırmızı boya ve celî sülüs harflerle "Hüvallahü'l-âlî" "O Allah en yücedir." yazılmıştır. (resim: 129)

Kıble tarafının doğu köşesinde camekânlı odanın üstünde parmaklıkla çevrelenmiş balkon benzeri yer, hünkâr mahfili (yani padişahların namaz kıldığı yer)'dir.

Hünkâr Mahfili ve Bir Padişah Yazısı

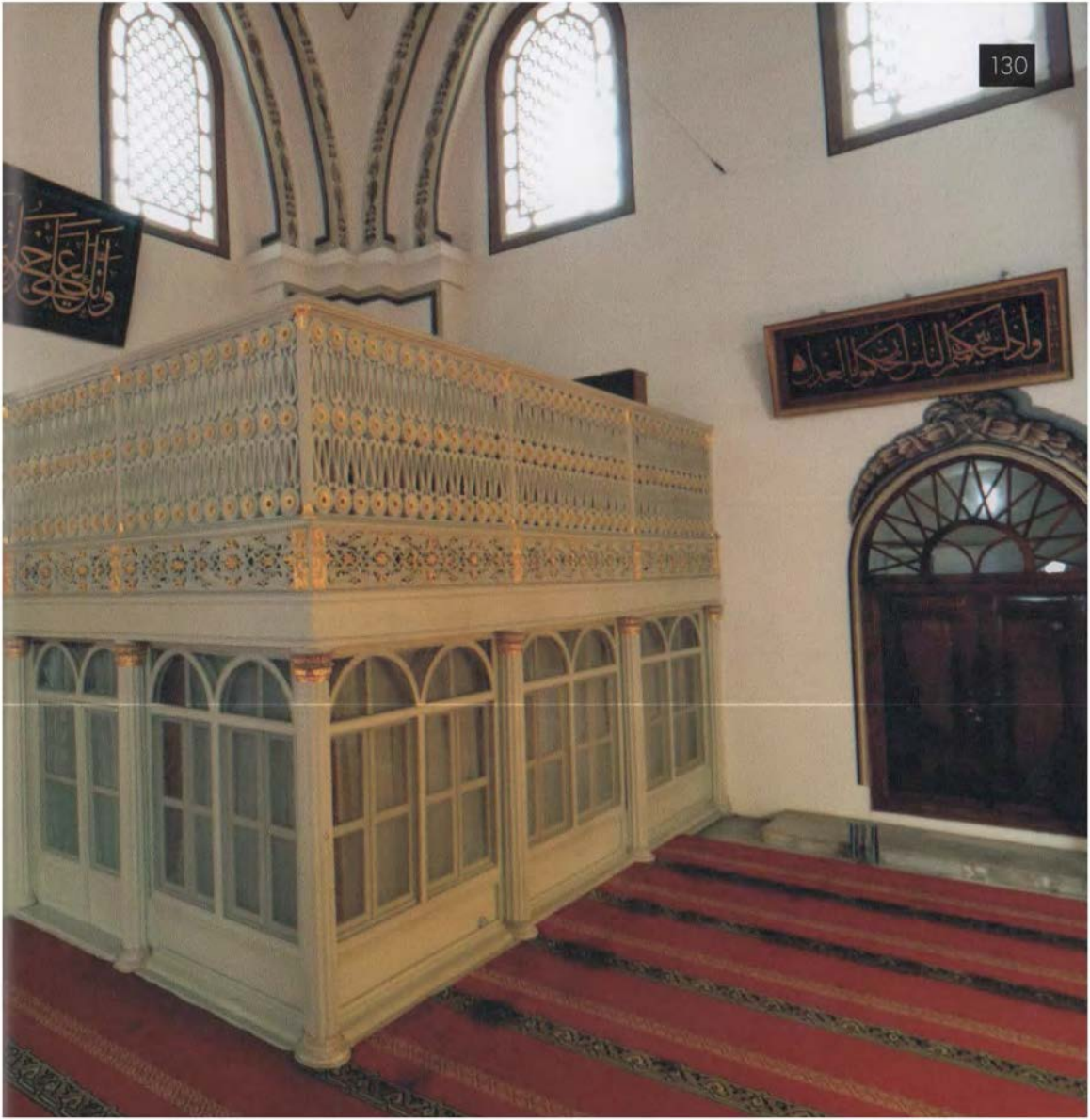
Kıble tarafının doğu köşesinde camekânlı odanın üstünde parmaklıkla çevrelenmiş balkon benzeri yer, hünkâr mahfili (yani padişahların namaz kıldığı yer)'dir. Burası 1740 yılında yapılmıştır. Ulu Cami'nin dördüncü kapısı da buradan padişahlar için açılmışsa da 1960 yılında kapı yeri kapatılmıştır. (resim: 130)

Hünkâr mahfilinin hemen sağındaki levhada Osmanlı Devleti'nin son dönem padişahlarından II. Mahmud'un altın varak ve celî sülüsle yazarak Ulu Cami'ye hediye ettiği çok güzel bir hat örneği mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin bu hattat padişahının yazısında şu ayet bulunmaktadır: "Ve-izâ hakemtüm beyne'n-nâsi en tahkümû bi'l-adli"[37] "Allah, insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder. (resim: 131)

Padişah II. Mahmud'un değerli bir hattat olduğunu ispat eden bu yazı, hattatların fevkalâde takdirlerini kazanan bir hat örneğidir. Bu levhanın tarihî kıymeti de, levhanın sol üst köşesine yine altınla yazılmış "ketebehu Mahmud bin Abdülhamid Han" "Hamid Han oğlu Mahmud yazdı." ifadesindeki padişahın imzasında gizlidir. II. Mahmud, I. Abdülhamid Han'ın oğludur. Levhayı önemli kılan, maddî değerinin ve bir Osmanlı Sultanı tarafından yazılmış

37) Nisa suresi 58. ayet

131

Padişah II. Mahmud'un değerli bir hattat olduğunu ispat eden bu levhada şu ayet yazılıdır: "Ve-izâ hakemtüm beyne'n-nasi en tahkümû bi'l-kadli" "Allah, insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder." (Nisa suresi, 58. ayet)

olmasının yanında levhaya yazılan ayetin manasıdır. Yöneticilerin adil olmaları gerektiğini hatırlatır. Adalet denilince İslâm tarihinde akla Hazreti Ömer (r.a.) gelir ve bu köşenin en yukarısındaki yuvarlak levhada onun ismi vardır. (resim: 132)

Âdeta bu köşe bir adalet köşesidir. Adalet timsali Hz. Ömer'in (r.a.) ismi, bir padişah tarafından yazılmış adaletle ilgili bir ayet ve padişahların namaz kıldığı mahfil. Bu önemli bir birliktelik ve Osmanlı tarihine tutulan bir aynadır.

Mahfilin üstünde doğu duvarındaki levhada "Peygamberimizin en yüce ahlâk üzerine olduğunu" ifade eden Kalem suresinin dördüncü ayeti Mustafa Şerif tarafından h.1286/1869 yılında yazılmıştır. Harfler ve kelimeler kısmen birbirine bağlanarak bir hatt-ı müselsel örneği sunulmuştur. (resim: 133)

132

Ulu Cami Kütüphanesi

Hünkâr mahfilinin altındaki camekânlı oda 1787'de dönemin âlim ve mutasavvıflarından olan Abdullah Münzevî'nin vakfettiği kitaplarla bir kütüphane haline getirilmiştir. Abdullah Münzevî (?-1795) Kur'ân, hadis, tefsir, fıkıh,

tasavvuf, mantık, tıp, tarih gibi yirmi ayrı bilim dalında 516 kitaptan oluşan güzel bir kütüphane meydana getirmiştir. Daha sonra bu kütüphane, yapılan ilâvelerle zenginleştirilmiştir. 1898 yılında buradaki kitap sayısı 2257 iken 1927'de 3285'e ulaşmıştır. Kapatılan tekkelerden gelen kitapların da buraya konulmasıyla 1934 yılında yaklaşık 6000 kitap birikmiştir. Bu kitapların bir kısmı Bakanlık emriyle daha sonra değişik illere aktarılmıştır. Önemli bir kısmı 1969 yılında Bursa İnebey Medresesine taşınmış olup günümüzde aynı yerde Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi içinde ilgililerine hizmet vermeye devam etmektedir. Burada Ulu Cami Kütüphanesi'ne ait 3170 adet kitap bulunmaktadır. Bunlardan 1959 tanesini el yazması kitaplar oluşturur.

134

Yardım ve Başarı Allah'tandır

Hünkâr mahfili ile doğu kapısı arasında Hattat Şefik imzalı h.1275/1859 tarihli büyük bir lehvada (335X760 cm); bir kelâm-ı kibar olarak "Allahü veliyyü't-tevfik" "Yardım ve başarı Allah'tandır." ifadesi yazılıdır. (resim: 134)

Sade bir çerçeve içinde güzel bir su yolu ortasında, varak altın ve celî sülüs ile yazılmış bu ifadede "Veliy" kelimesindeki "y" harfinin noktaları kelimenin üstüne yazılarak bir sanat yapılmıştır.

Bu büyük levhanın üstündeki yuvarlak levhada Hz. Hüseyin'in (r.a.) ismi yazılarak Allah, Muhammed, Dört Halife ile Peygamberimizin torunlarının isimlerini

135 Hattat Abdulfettah imzalı Hz. Hüseyin'in (radıyallahu anh) isminin yazılı olduğu levha.

içeren levhalar bitirilmiştir. Bu levhada, bütün o levhaları yazan Hattat Abdulfettah, imzasını atıp tarihini yazmıştır. (H. 1279 /1862) (resim: 135)

"Ve lillahi'l-izzetü. Ve liresülihi. Ve lilmü'minine Ve lâkinnel münafikîne lâ ya'lemûn." "İzzet (güç, onur ve üstünlük) Allah'ın, Resulü'nün ve mü'minlerindir. Ne var ki münafıklar bunu bilmezler."
(Münafikûn suresi 8. ayet))

136

İzzet, Allah'ın, Resulü'nün ve Müminlerindir

Yardım ve başarıyla ilgili büyük levhanın altında celî sülüs yazı ile iç içe ve derece derece küçülen dört adet vav harfi ile aralarında yeşil renkli kûfi yazıların hepsi birden, bir ayeti teşkil etmektedir. Ayet şöyledir: "Ve lillâhi'l-izzetü. Ve liresûlihî. Ve li'l-mü'minîne Ve lâkinne'l-münâfikîne lâ ya'lemûn." Anlamı: "İzzet (güç, onur ve üstünlük) Allah'ın, Resulü'nün ve mü'minlerindir. Ne var ki münafıklar bunu bilmezler."[38]

En büyük "vav" harfinin kuyruğunun ucunda celî sülüs yazı ile "Sadakallahülazîm" "Allah doğru söyledi." yazmaktadır. Resmin tam ortasında kırmızı ve siyah dairevî çizgilerin içinde yeşil kûfi yazı ile "Hâzâ mührü'ş-şerîf" ifadesi var ki "Bu mühr-ü şeriftir." manasına gelir. Besmele ile ilgili bir ifadedir. Zira en yukarıda güzel bir kûfi besmele-i şerif var. Resmin sağ alt köşesinde çok güzel bir lâle motifi bulunmaktadır. (resim: 136)

Dönüşümlü Levhalar

Namazla ilgili ayetin yazılı olduğu levhanın altında üç taraftan ayrı ayrı şekillerde okunan sülüs yazı ile yazılmış küçük bir levha vardır. Ortadan "Allah, Muhammed", biraz sağdan bakınca "Ebubekir, Ömer", sol taraftan da "Osman, Ali" yazıları okunmaktadır.

Cami içinde bu tarz üç küçük levha bulunmaktadır. İkincisi, doğu kapısından girişte sağda, ayakkabılığın üstünde bulunan küçük levhadır. Bu levhadaki ibareler şunlardır: Ortadan baktığınızda "Tevekkeltü alellah" "Allah'a tevekkül ettim", sağ taraftan "Allahü veliyyü't-tevfik" "Yardım ve başarı Allah'tandır." sol taraftan ise "Vallahü ğâlibün alâ emrih" "Allahü Tealâ iradesini yerine getirmede her zaman mutlak galiptir." Bu son ifade Yusuf suresinin 21. ayetinde geçmektedir.

38) Münafikûn suresi 8. ayet

137

Ulu Cami'deki üç küçük dönüşümlü levhadan biri.

Bu levhayı hattat İskender h.1324/1906 yılında yazmış. Üçüncü dönüşümlü levha ise caminin kuzey cephesinde büyük Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı "Vallâhü ğâlibun alâ emrih" yazılı levhanın altında bulunan Allah, Muhammed ve dört halifenin isimlerinin yazılı olduğu levhadır.

Muhakkak ki Namaz Kötülüklerden Alıkoyar

Doğu kapısının sağ yanındaki levhada Mustafa Şerif Efendi tarafından celî sülüsle h.1268/1851 yılında yazılmış, namazla ilgili bir ayet vardır: "İnne's-salâte tenhâ ani'l-fahşâi ve'l-münker ve le-zikrullâhi ekber. Vallahü ya'lemü mâ tasneûn."[39] Anlamı: "Muhakkak ki namaz, insanı, ahlâk dışı davranışlardan, meşru olmayan işlerden uzak tutar. Allah'ı namazla anmak, elbette en büyük fazilettir. Allah, bütün işlediklerinizi bilir." (resim: 138)

"Muhakkak ki namaz, insanı, ahlâk dışı davranışlardan, meşru olmayan işlerden uzak tutar. Allah'ı namazla anmak, elbette en büyük fazilettir. Allah, bütün işlediklerinizi bilir."
Ankebut suresi, 45. ayet

39) Ankebut suresi 45. ayet

Kalpler Ancak Allah'ı Zikretmekle Huzura Erer

Doğu kapısından girişte sağdaki direğin güney cephesindeki levhada huzurun kaynağını ve kalbin tatmin olmasının neye bağlı bulunduğunu öğreten ve hatırlatan bir ayet vardır: "Elâ bi-zikrillahi tatmeinnü'l-kulûb" "İyi bilin ki, kalpler ancak Allah'ı zikretmekle huzura erer." [40]

40) Ra'd suresi, 28. ayet

139

Sade bir çerçeve içinde lâcivert zemin üzerine zerendud (altın varak) celî ta'lik hat ile yazılmış bu ayeti Seyyid Ali Sırrî isimli bir hattat h. 1312/1895 yılında yazmıştır. (resim: 139)

Hattat Şefik'in yazdığı "Allah celle celâlühû" ve "Muhammed aleyhisselam" yazılı levhalar

141
محمد عليه السلام

Allah Resulü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Bana on ayet indirildi ki, kim bunların gereğini yerine getirirse Cennete girer." Bu ayetler Mü'minun suresinin ilk on ayetidir.

Firdevs Cennetine Girecek Müminlerin Vasıfları

Doğu kapısından girişte soldaki direğin kuzey cephesinde Hattat Şefik Bey'in yazdığı "Allah celle celâlühû" (resim: 140) ve "Muhammed aleyhisselam" (resim: 141) levhalarının üstündeki levhada "Kad eflahâ'l-müminûn..." "Muhakkak ki müminler, mutluluk ve başarıya erdiler." diye başlayan Mü'minun suresinin ilk dört ayeti yazılmıştır." (resim: 142) Bu levhada geçen ayetlerle ilgili Allah Resulü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Bana on ayet indirildi ki, kim bunların gereğini yerine getirirse Cennete girer." Bu ayetler şunlardır:

1- Muhakkak ki müminler, mutluluk ve başarıya erdiler.

2- Onlar, namazlarında tam bir saygı ve tevazu içindedirler.

3- Onlar, boş şeylerden uzak dururlar.

4- Onlar, zekâtı ifâ ederler. (Levhada buraya kadar yazılıdır.)

5- Onlar, mahrem yerlerini günahlardan korurlar.

6- Yalnız eşleri ve cariyeleri ile beraber olurlar. Çünkü bunu yapanlar ayıplanamazlar.

7- Ama bu sınırın ötesine geçmek peşinde olanlar, işte onlardır, haddi aşanlar.

8- O mü'minler, üzerlerindeki emanetleri gözetirler, verdikleri sözleri tam tamına tutarlar.

9- Onlar, namazlarını vaktinde eda edip zayi etmekten korurlar

10- İşte onlardır varis olanlar.

11- Onlardır ebedi kalacakları Firdevs cennetine varis olanlar.

Müminûn suresinin ilk dört ayeti zarif, oymalı ve yaldızlı bir çerçeve içinde kâğıda celî sülüs hat ile yazılmıştır. Yazının altında çok küçük harflerle yazılmış imza ve tarih bulunmaktadır. Buradan bu levhayı Mehmed Aziz isminde bir hattatın h.1325/1907 yılında yazdığını anlıyoruz. Levhanın altında ayrıca bir not daha vardır ki; bu levhanın h. 1329 /1911 yılında Ulu Cami'ye vakf edildiğini "Fatih civarındaki Hırka-i Saadet'te Ümmü Ken'an Efendi dergâh-ı şerifi postnişini Eş-Şeyh Es-Seyyid Abdülhalim Kenan Efendi Hazretleri'nin vakfıdır." ifadelerinden anlıyoruz.

"Ve inneke le alâ hulukin azim"
"Ve Sen pek yüksek bir ahlâk üzeresin."
(Kalem suresi, 4. ayet)

Peygamber Efendimizin (s.a.s.) Ahlâkı

Şadırvanın güneydoğu köşesindeki direkte; İşlemeli, sarı boyalı ve yaldızlı bir çerçeve içinde siyah muşamba üzerine hattat Mehmed Abdülaziz tarafından h. 1324/-1906 yılında yazılmış levhada (ölç. 175X185 c.m.) yine bir ayet yazılıdır: "Ve inneke le alâ hulukin azîm" "Ve Sen pek yüksek bir ahlâk üzeresin."[41] (resim: 143)

41) Kalem suresi 4. ayet

144

"Asâ en yeb'aseke rabbüke makâmen mahmûdâ" "Böylece Rabb'inin seni Makam-ı Mahmud'a eriştireceğini umabilirsin." (İsra suresi, 79. ayet)

Makam-ı Mahmud; herkesin övgü ile yücelteceği muazzam bir makam demektir ki, Allah'a mutlak yakınlık makamı olması yönüyle, hadislerde rivayet edildiği üzere Livâü'l-hamd altında Peygamberimizin (s.a.s) büyük şefaat makamıdır.

Makam-ı Mahmud ve Teheccüd Namazı

O levhanın karşısında, şadırvanın kuzeydoğu köşesindeki direkte ise mavi zemin üzerine sarı boya ile celî sülüs yazı ile hattat Mustafa Şerif tarafından h. 1281/ 1864 yılında yazılmış bir levhada İsra suresiden bir ayet vardır:

"Asâ en yeb'aseke rabbüke makâmen mahmûdâ" "Böylece Rabb'inin seni Makam-ı Mahmud'a eriştireceğini umabilirsin."[42] (resim: 144)

42) İsra suresi, 79. ayet

"Ekmelü'l-mü'minîne îmânen ahsenühüm hulukan." "Mü'minlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâkça en güzel olanıdır."

145

146

Müminlerin En Mükemmeli

Doğu kapısından girişte sağda Hattat İbrahim'in h. 1298/1880 yılında duvara yazdığı bir hadis-i şerif vardır: "Ekmelü'l-mü'minîne îmânen ahsenühüm hulukân."[43] "Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâkça en güzel olanıdır." (resim: 145)

Duvarda bulunan kemer payesi üzerine celî sülüs yazı ile (yüksekliği 180 cm) yazılmış "Ya Allah" ifadesi vardır. (resim: 147)

Bu yazı diğer Allah lâfızlarından farklıdır. Hattatı farklı olsa gerektir. Edirne Eski Cami yazılarına benzer bu yazının, caminin en eski yazılarından olması muhtemeldir.

"Ya Allah" lâfzının altında tarak biçiminde bir levha asılı bulunmaktadır ki, onun üzerinde müsenna besmele yazılıdır. (resim: 146)

43) Künûzü'l-Hakaik, s. 72

Duvarda bulunan kemer payesi üzerine celi sülüs büyük harflerle (yüksekliği 180 cm) yazılmış "Ya Allah" ifadesi

"Re'sü'l-hikmeti mehâfetullah"
"Hikmetin başı Allah korkusudur."

148

Hikmetin Başı Allah Korkusudur

Caminin kuzeydoğu köşesinde duvara celî sülüsle (240x760 cm), hattat Şefik Bey tarafından h.1279/1862 yılında yazılmış bir hadis vardır. "Re'sü'l-hikmeti mehâfetullah"[44] "Hikmetin başı Allah korkusudur." (resim: 148)

44) El-Muhtârü'l-Ehâdis Tercümesi, Hadis no: 629, s. 80 Beyhaki, Şuabü'l-İman, cilt 6, s.15, hadis no: 7369
45) Keşfü'l-Hafâ, cilt , s. 398, hadis No: 1074

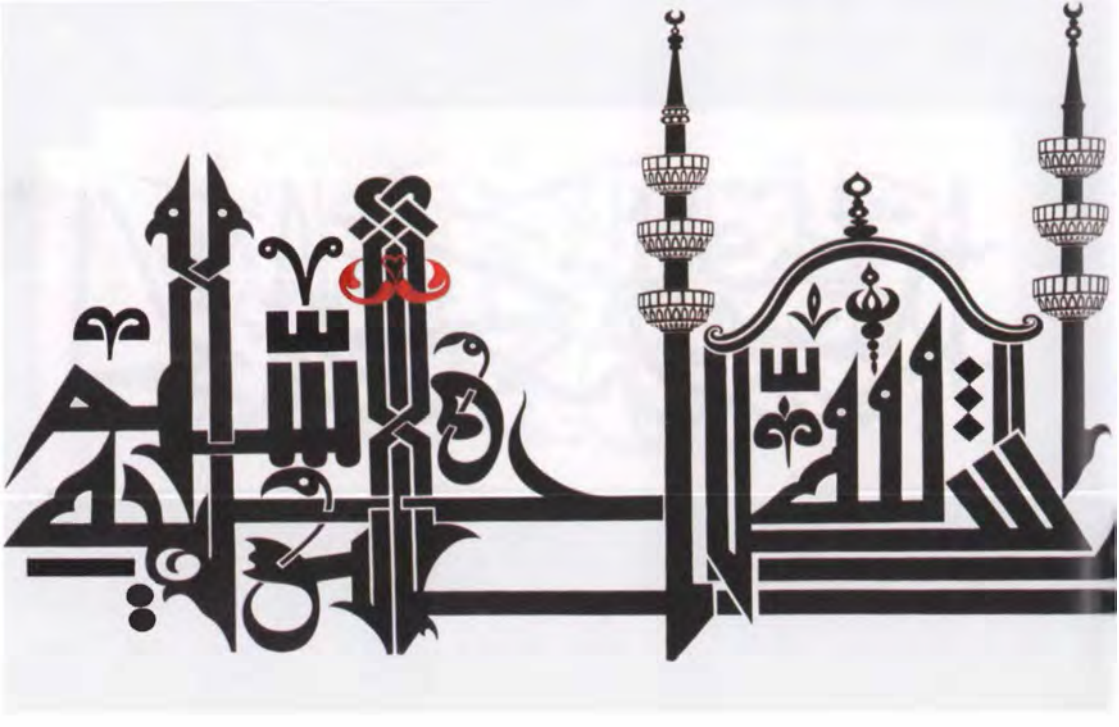
"El-cemâatü rahmetün ve'l-firkatü azâb" "Cemaatte rahmet, ayrılıkta azap vardır."

149

Allah'ın Rahmeti Cemaat Üzerinedir

Allah korkusu ile ilgili hadisin altında da yine Efendimiz'in (s.a.s.): "El-cemâatü rahmetün ve'l-firkatü azâb"[45] "Cemaatte rahmet, ayrılıkta azap vardır." hadisinin celî sülüs tarzda yazılmış olduğu bir duvar yazısı bulunmaktadır. (resim: 149)

İmam ve müezzin odalarının üstünde çok güzel, resim şeklinde yazılar vardır. Yazılarda küfi harfler değiştirilerek cami, caminin kubbesi ve minareler ile sol köşede duran bir minber şekli verilmiştir.

Cami şeklindeki yazının sağ ve solunda: "Kale'n-nebiyyu sallallahü tealâ aleyhi ve sellem" "Peygamber Elendimiz (s.a.s.) buyuruyor ki" yazılıdır. Bu yazının ortasında cami şeklinde "Maşaallah" ifadesi yer alır. (resim: 150)

151

Cami, Minare ve Minber İstifinde Yazılar

İmam ve müezzin odalarının üstünde çok güzel, resim şeklinde yazılar vardır. Yazılarda küfi harfler değiştirilerek cami, caminin kubbesi ve minareler ile sol köşede duran bir minber şekli verilmiştir. Bu yazılarda imza ve tarih yoktur. Bu ifadeler hadis-i şeriflerde geçmektedir.

Cami şeklindeki yazının sağ ve solunda: "Kale'n-nebiyyu sallallahü tealâ aleyhi ve sellem" "Peygamber Efendimiz (s.a.s.) buyuruyor ki:" yazılmış. Bu yazıların ortasında cami şeklinde "Maşaallah" (resim: 150) yazılı iken sol köşede minber şeklindeki yazıda "Bârekallah" ifadesi resmedilmiştir. (resim: 152)

46) Hud suresi, 88. ayet

152

Cami şeklindeki yazının altına duvara celî sülüs yazı ile bir hadis yazılmıştır: "Accilû bi's-salâti kable'l-fevti ve accilû bi't-tevbeti kable'l-mevti" "Vakti geçmeden namaz için acele edin ve ölüm gelmeden tevbe için acele edin." (resim: 151)

Minber şeklindeki yazının altında ise muhakkak hattı ile yazılmış bir ayet-i kerime vardır: "Ve mâ tevfikî illâ billah"[46] "Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımıyla olur." (resim: 152)

152

Siyah kâğıda küli yazıyla girift olarak yazılmış ve duvara yapıştırılmış bir Ayete'l-Kürsi yazısı. (resim: 153)

Ayete'l-Kürsi ve Bir Şiir

Acele edilmesi gereken konularla ilgili hadisin altında, kûfi hat ile yazılmış Ayet'el-Kürsi vardır. (resim: 153)

Yazının tam ortasında bulunan "Ellezî yeşfeu indehû" "O'nun yanında şefaat" ifadesi farklı yazılmıştır. Bu ayetin solunda, aynı kâğıtta, beyaz zemin üzerine küçük harflerle yazılmış bir tarih manzûmesi bulunmaktadır. Camideki küçük boy ta'lik türü yazıların en güzelidir ve Türkçedir. Aslı ve günümüz Türkçesinde yaklaşık karşılığı şöyledir:

İstiâze dahi besmele ile kıldım âya	*Allah'a sığınıp besmeleyle başlayarak*
Ayet'el-Kürsi hatt-ı kûfi ile inşa	*Ayet'ül-Kürsi'yi kûfi yazı ile yazdım*
Sarf-ı mechud ile bezl-i hüner ettim böyle	*Bütün gayretimle, hünerimi gösterdim böyle*
Yadigarım ola bu resmile bir hatt-ı ziba	*Hatıram olsun bu resimle süslü yazım*
Tâk-ı eflaka mülazım ola heman eseri	*Gök kubbe gibi yüce olsun eserim*
Her gören kevkeb-i nahsin müşteri olsun ona	*Her gören, Jüpiter'in etrafındaymış gibi dönsün dursun*
Gezme beyhude bu alemde hüner kıl tahsil	*Gayesiz, hedefsiz gezme bu alemde, bir hüner öğren ki*
İki alemde ola kadrin nejadın alâ	*İki dünyada da onurun, kıymetin yüce olsun*
Âdemiyet o ki, kendi gide kala eseri	*İnsanlık o ki, kendi gide kala eseri*

Ayete'l Kürsi şeridinin solunda küçük harflerle yazılmış bir tarih manzümesi bulunmaktadır. Camideki küçük boy ta'lik türü yazıların en güzelidir. Manzümenin sol kenarında iki adet kalp şeklindeki çizgi arasında tarih ve imza bulunmaktadır. Her kelime birer satır gibi olup alt alta dizilmiştir. Fakat yazılar silik olup, okunması çok zordur. (resim: 154)

Yoksa behime gibi olmada haz yok kat'a	*Yoksa hayvanlar gibi olmada haz yok kesinlikle*
Şems-i kadrin gün gibi aleme pertev salsun	*Senin ışığın, enerjin dünyayı güneş gibi aydınlatsın.*
Züyur-u zıll-i dırahtın ola her dem her câ	*Her zaman, her yerde ağaç gölgesi gibi korusun*
Garazı hayr-i duadır bunu tahrir edenin	*Bunu yazanın niyeti sadece hayır dua almaktır*
Rasim-i Sadık'a etsün okuyan hayr-ı dua	*Bu yazıyı okuyan Rasim-i Sadık'a hayır dua etsin*
Sal-i sagarda tamam oldu hattı nev eserim	*Bu yeni eserim, bu tarihte tamamlandı*
Tıbkı püşide-i tarihimi eyle ibda	*Sen de bu gizli tarihimi meydana çıkar*

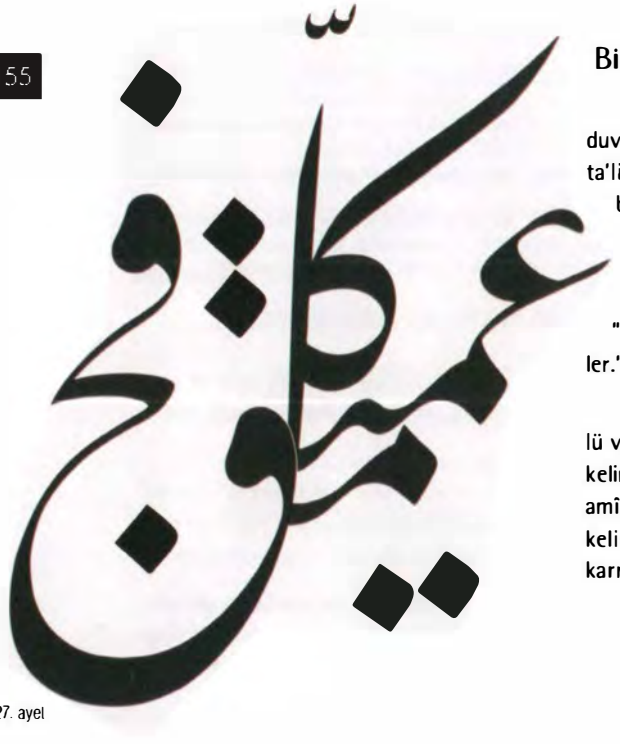
Bu yazının sol kenarında iki adet kalp şeklindeki çizgi arasında tarih ve imza bulunmaktadır. Her kelime birer satır gibi olup alt alta dizilmiştir. Fakat yazılar silik olup, okunması çok zordur.

Birinci şekilde: "Sene seb'îne ve mieteyn ve elf fî şehr-i muharremi'l-harâm" yazıyor ki; bu ifade bir tarihtir. "Haram aylardan Muharrem, sene 1270." Bu tarih milâdî 1853 yılına denk gelir.

İkinci şekilde: "El-hakir Es-seyyid Muhammed Sadık an mevlidihi der'aliy-ye teba-i Giridzade Mehmed Paşa" "Giridzâde Mehmet Paşaya bağlı der'aliyye (İstanbul) doğumlu hakir, seyyid Muhammed Sadık." yazıyor. (resim: 154)

"Min külli feccin amik" "Uzak yollardan sana gelsinler." Bu yazıda Nun harfine türlü vazifeler gördürülmüştür: Min kelimesinin nun'u; külli'nin lam'ı, amik kelimesinin kaf'ı ve feccin kelimesindeki cim harfinin de karnıdır.

155

Hac ile İlgili Bir Ayet ve Bir Harfe Dört Vazife

Müezzin odasının solundaki duvar payesi üzerine siyah, celî ta'lik yazı ile yazılmış ve harfleri birbirini tamamlayan tek yazı olan ifadede hac ile ilgili ayetten bir bölüm vardır: "Min külli feccin amîk"[47] "Uzak yollardan sana gelsinler."(resim: 155)

Bu yazıda "Nun" harfine türlü vazifeler gördürülmüştür: Min kelimesinin nun'u; külli'nin lam'ı, amîk kelimesinin kaf'ı ve feccin kelimesindeki cim harfinin de karnıdır.

47) Hac suresi, 27. ayet

Ey Hû Diyen

Yukarıdaki yazının karşısındaki direkte: "Ya Hû" "Ey Hû" ifadesi celî sülüs harflerle (yüksekliği 227 cm) müsenna olarak yazılmıştır. Yine müsenna olarak küçük harflerle "Ya men Hû" "Ey Hû diyen" ifadesi vardır. Üstünde de "Lâ ilâhe illâ Hû" "Allah'tan başka ilâh yoktur." ifadesinin müsenna yazılmış olduğu görülmektedir. Yazının tamamında çok zarif bir tezyinat göze çarpmaktadır. (resim: 156)

156

"Ya Hû" "Ey Hû!" ifadesi büyük sülüs harflerle (yüksekliği 227 cm) müsenna olarak yazılmıştır. Yine müsenna olarak küçük harflerle "Ya men Hû" "Ey Hû diyen!" ifadesi vardır. Üstünde de "Lâ ilâhe illâ Hû" "Allah'tan başka ilâh yoktur." yazılıdır.

"Vallahü ğâlibun alâ emrih" "Allah Tealâ, iradesini yerine getirmekte her zaman mutlak galiptir." Bu levhayı Kazasker Mustafa İzzet Efendi h.1279/1862 tarihinde yazmıştır.

Kazasker Mustafa İzzet Efendinin Levhası

Kuzey cephedeki kapının solunda kalan Ulu Cami'nin en büyük levhasında (400x900 cm) Yusuf suresinden bir ayet yazılıdır: "Vallâhü ğâlibun alâ emrih"[48] "Allah Tealâ, iradesini yerine getirmekte her zaman mutlak galiptir." (resim: 157)

157

Bu levhayı h. 1279/1862 senesinde yazmış olan hattat, Sultan Abdülmecid devrinin büyük ustalarından Kazasker Mustafa İzzet Efendi'dir. Ayasofya'da bulunan Allah(c.c.), Muhammed (s.a.s.) ve dört halife ile Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in (radiyallahü anhüm) isimlerinin yer aldığı levhalar ile kubbe yazısı da bu hattatımıza aittir.

48) Yusuf suresi, 21. ayet

158

49) Mü'minûn suresi, 14. ayet

En Güzel Şekilde Yaratan Allah, Pek Yücedir

Kuzey kapısının üzerindeki levhada "Fe-tebâreke'l-lâhü ahsenü'l-hâlıkîn"[49] "En güzel şekilde yaratan Allah, pek yücedir." yazıyor. Bu levhanın h. 1370 /1950 yılında Nedim isminde bir hattat tarafından kopye edildiği levhanın altında bulunan "müstensihi Nedim" ibaresinden anlaşılmaktadır. Zira bu istifin hattatı hattat Sami Efendi'dir. (resim: 158)

"Nûrun alâ Nûr" "Nur üstüne Nur" bu ifade müsenna (tersli yüzlü) olarak büyük harflerle yazılmıştır. Ayetin devamı olarak biraz daha küçük harflerle "Yehdi'l-lâhu li-nûrihî men-yeşâu" "Allah dilediği kimseyi nuruna iletir." yazılıdır. (Nur suresi 35 ayet)

Bu ayet, insanın yaratılış halleri sayıldıktan sonra söylenmiş bir Allah kelâmıdır. Mü'minun suresinin 12. ayetiyle 14. ayeti arasında insanın nasıl ve ne şekilde yaratıldığı anlatıldıktan sonra Allah'ın en mükemmel şekilde yaradan olduğunu bildiriyor.

Nûr Üstüne Nûr Ayeti

Kelime-i Tevhit levhasının sağındaki duvar payesinde celi ta'lik yazıyla çok güzel yazılmış Nur suresinin 35. ayetinden bir bölüm vardır: "Nûrun alâ Nûr" "Nur üstüne Nur" bu ifade müsenna (tersli yüzlü) olarak büyük harflerle yazılmıştır. Ayetin devamı olarak biraz daha küçük harflerle "Yehdi'l-lâhu li-nûrihî men-yeşâu" "Allah dilediği kimseyi nuruna iletir." yazılıdır. (resim: 159)

Bu güzel yazıyı da Hattat Şefik Efendi yazmıştır.

159

Şadırvanın kuzeyinde kalan direklerin birbirlerine bakan yüzlerinde birbirinin benzeri olan yazılar vardır.

Karşılıklı Direklerde Benzer Yazılar

Şadırvanın kuzeyinde kalan direklerin birbirlerine bakan yüzlerinde birbirinin benzeri olan yazılar vardır. (resim: 160)

En altta siyah boya ile celî sülüs hat ile "Lâ ilâhe illallah" yazarken aynı tarz yazı fakat kırmızı boya ile ve tersten "Muhammedü'r-Resulullah" yazılıdır. Bu kelime-i tevhidin hemen üstüne kûfi yazı ile "Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed" "Allah'ım Muhammed'e (s.a.s.) ve âline salât ve selâm eyle." ifadesi bulunmaktadır. Onun üstünde yine celî sülüs siyah ve kırmızı boya kullanılarak aynalı (müsenna) bir besmele yazılmıştır.

Besmelelerin ortasında imza gibi görünen kûfi siyah boya ile tersine yazılmış "ve bihi sikatî" "Bu benim güvencem" ifadesi vardır. En yukarıda müsenna kelimelerden mürekkep tek yazıda "Eûzubillâhi mineşşeytânirracîm" "Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım." yazıyor. Bu yazının sağında ve solunda yuvarlak, mühür ve bir rozet şeklindeki yazıda, beş defa tekrar eden "Elhamdülillâh" "Allah'a hamdolsun." ibareleri var. (resim: 161)

161

Bu payelerde bir zamanlar Kâzım Baykal'ın 'Bursa'da Ulu Cami' kitabında belirtildiğine göre; karşılıklı "Allah" ve "Muhammed" yazılı iki levha varmış. Bu levhaları küçük boncuklarla İlyas Şükrü isminde Bursa fırka-i askeriyesi kumandanı yazmış. Bu kumandan levhasında belirttiğine göre her levha için altı yüz saat emek harcamış. Fakat maalesef bu levhalar bugün yerinde yoktur. Nerede olduğunu ise tam bilemiyoruz. Bu levhalar kayıp olan değerli levhalardan sadece ikisidir.

"Fa'lem ennehû lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Resulullah" "Bil ki muhakkak, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed (s.a.s.) O'nun resulüdür."

162

50) Buraya kadar olan kısım Muhammed suresi, 19. ayette geçmektedir.

51) Tarikat-ı Muhammediye Tercümesi, Tekmile, s. 315, Berika, Birgivi, cilt 5, s. 33

En Önemli Bilgi

Kuzey kapısının sağında yer alan hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin h. 1279/1862 yılında celî sülüs yazı ile yazdığı büyük bir levhada (450X425 cm) bilinmesi gereken en önemli bilgi vardır. "Fa'lem ennehû lâ ilâhe illallâh[50] Muhammedu'r-Resulullah" "Bil ki muhakkak, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed (s.a.s.) O'nun resulüdür." (resim: 162)

Vav'lardan Çekinin

Caminin batı cephesinde, günümüzde hanımların namaz kıldığı yerin batı duvarında çok değişik bir şekilde işlenmiş büyük celî sülüs dört tane vav harfi dikkat çekmektedir. (resim: 163)

Bu istifin sağında ve solunda rozet gibi işlenmiş yazılar buraya bir hadis yazıldığını ifade etmektedir. Sağdaki yazıda "Kâle'n-nebiyyü aleyhisselâm" "Peygamberimiz (s.a.s.) buyuruyor ki" soldakinde ise "Sadaka resulullah" "Resulullah doğru söyledi." yazıyor. Vav harflerinin içine tersli yüzlü olarak "İttaku'l-vâvât"[51] "Vavlardan ittikâ edin" yazılmıştır. Bu ifade önemli bir nasihattır. Allah Resulü (s.a.s.) bizleri sorumluluğu olan şeylerden sakınma noktasında uyarıyor ve "Vavlardan sakının, vavlardan çekinin" diyor. Nedir o vavlar? Ve harfi ile başlayan ve sorumluluk isteyen şeylerdir. Meselâ, Vali olmak, Veli olmak, Varis olmak, Vekil olmak, Vezir olmak, Vakıf malını değerlendirmek, Vallahu (vallahi) yemininde bulunmak... bunlar ve bunlar gibi sorumluluğu büyük olan vazifeleri yerine getirirken hassas olmamızı, ölçülü davranmamızı tavsiye ediyor Efendimiz (s.a.s.).

Bu vav harflerinin altında siyah talik yazı ile bir beyit yazılmış:

"Bu hutûtun emr olub tezhîb u tashihi hemân

Eyledi icrâ Muhammedle Şefik nâtuvân" (resim: 164)

Caminin batı cephesinde, günümüzde bayanların namaz kıldığı yerin batı duvarında çok değişik bir şekilde işlenmiş büyük dört tane vav harfi dikkat çekmektedir.
Bu istifin sağında ve solunda rozet gibi işlenmiş yazılar buraya bir hadis yazıldığını ifade etmektedir.
Sağdaki yazıda "Kâle'n-nebiyyü aleyhisselâm" "Peygamberimiz (s.a.s.) buyuruyor ki" soldakinde ise "Sadaka resulullah" "Resulullah doğru söyledi." yazıyor.

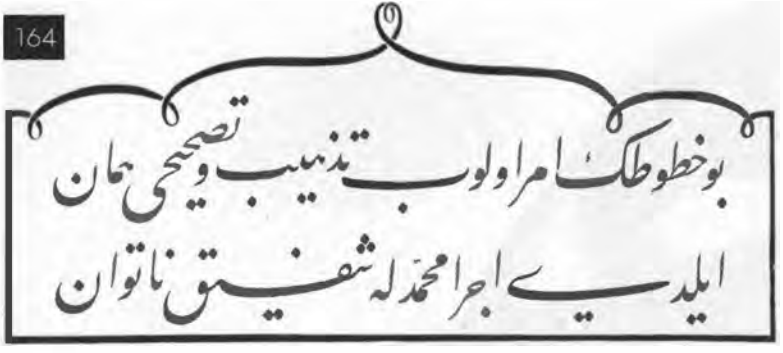

Bu beyitte camideki yazıları, 1855 depremi sonrası padişah emri ile düzelten ve yeni yazılar yazan hattat Şefik ile tezhip işlerini yapan, Kur'ân-ı Kerim'leri ciltleyen Muhammed Efendi'nin isimleri yazılıdır.

Yukarıdaki yazıların altında bir çerçeve içinde yaldızla yazılmış bir dua ifadesi vardır. O ifade de şöyledir: "Ya Erhamerrâhimîn. İrhamnâ" "Ey merhametlilerin en merhametlisi bize de merhamet et!" (resim: 167)

"Bu hulûtun emr olub tezhib u tashihi hemân
Eyledi icrâ Muhammedle Şefik nâluvân"
Bu beyitle camideki yazıları, 1855 depremi sonrası padişah emri ile düzelten ve yeni yazılar yazan hattat Şefik ile tezhip işlerini yapan, Kur'ân-ı Kerim'leri cilitleyen Muhammed Efendi'nin isimleri yazılıdır. (resim: 164)

Hattatlara Bir Müjde

"Nurun alâ Nur" yazısının karşısında kalan direğin kuzey yüzünde özellikle hattatları ilgilendiren bir hadis vardır: "Men hassene kitâbete 'bismillahirrahmanirrahim' dehale'l-cennete." Anlamı söyledir: "Kim bismillahirrahmanirrahim'i güzel yazarsa cennete girer." (resim: 165)

O yazının altında celî sülüs hat ile "Allahü lâ ilâhe illâ hüve" yazısı ve üzerinde de "Lehü'l-esmâ'ül-hüsnâ" ile "ve hel etâke hadîsü Mûsa" ifadeleri yazılmış. (resim: 166)

Taha suresi 8. ve 9. ayette geçen bu ifadelerin meali:

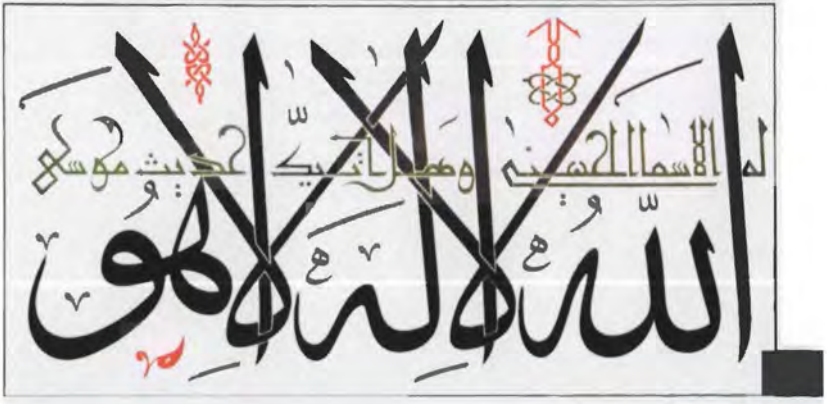
"O'dur Allah, O'ndan başka yoktur ilâh. Hep O'nundur, en güzel isimler ve vasıflar."

"Sahi, olmadı mı senin haberin, Musa'nın hadisesinden."

165

"Men hassene kilâbele 'bis-millahirrahmanirrahim' dehale'l-cenneh." "Kim bismillahirrahmanirrahim'i güzel yazarsa cennete girer." (resim: 165)

167

Hac İle İlgili Bir Yazı

Caminin kuzeybatı cephesindeki bir levhada çok ilginç ve farklı bir yazı vardır. Hac ile ilgili bir kelâm-ı kibar olan bu yazıda sekiz kelime yanyana sıralanmıştır. Hepsinde de üçer tane cim harfi mevcuttur. İfadenin okunuşu şöyledir: "Netehaccecü bitehaccici tehaccece bihuccâci tehaccecet bitahcîci haccecet haccâbî."

168

İlk kelimede hattat nun ile te harflerinin noktalarını birlikte koyduğu için bazen yanlış olarak "Sehaccecü" diye okunur. Doğrusu "Netehaccecü"dir. Bu yazının manası ise kelime kelime şöyledir: "Biz hac yaparız, hac yapanlarla, hac yaparız, hacılarla, sen de hac yap, benim hac yaptığım gibi, hac yap, kafilemdeki hacılar gibi." Bu levhayı hattat Mustafa Şerif yazmıştır. Levhada tarih yoktur. (resim: 168)

Balı kapısından girişte sağda kalan ilk direğin kuzey yüzündeki yazıları okuyarak tanıtımı bitirelim.

Bu direkleki ayetlerden biri:

"Şehide'l-lâhü ennehû lâ ilâhe illâ hüve ve'l-melâikelü ve ülü'l-ilmi kâimen bi'l-kıst. Lâ ilâhe illâ hüve'l-azîzü'l-hakîm"

"Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şahid bizzat Allah'tır. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Aziz ve Hakîm olan Allah'tan başka tanrı olmadığına şahittirler.

(Âl-i İmran suresi, 18. ayet)

Tanıtımın Bittiği Direk

Batı kapısından girişte sağda kalan ilk direğin kuzey yüzündeki yazıları okuyarak tanıtımı bitirelim. (resim: 169)

Bu direğin en yukarısında müsenna olarak celî sülüs hat ile "Kal-Allâhu tealâ azze ve celle" "Aziz ve Celîl olan Allahü Teâlâ buyuruyor ki" yazılmıştır. Buradan anlaşılıyor ki aşağısındaki yazılarda ayetler vardır. Hemen altında Âl-i İmran suresinden iki ayet yazılıdır: "Şehide'l-lâhü ennehû lâ ilâhe illâ hüve ve'l-melâiketü ve ülü'l-ilmi kâimen bi'l-kıst. Lâ ilâhe illâ hüve'l-azîzü'l-hakîm" "Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şâhit bizzat Allah'tır. Bütün melekler, hak ve adâletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Aziz ve Hakîm olan Allah'tan başka tanrı olmadığına şahittirler."[52]

Ayetin devamı olarak 19. ayetin (Âl-i İmran suresi) birinci cümlesi de yazılmış: "İnne'd-dîne ındellâhi'l-İslâm." "Allah katında hak din, İslâm'dır."

O ayetlerin altında harf boyları bir metreyi bulan müsenna siyah ve kırmızı renk ile yazılmış besmele-i şerif vardır.

Besmelelerin üstüne de kûfi hat ile mihrap gövdesinde de yazılı olan ayet yazılmıştır: "Ve enne'l-mesâcide lillâhi felâ ted'û meallahi ehadâ." "Şüphesiz ki mescitler Allah'ındır. Öyleyse sakın Allah'tan başka hiçbir tanrıya dua ve ibadet etmeyin!" [53]

52) Âl-i İmran suresi, 18. ayet
53) Cin suresi, 18. ayet

Üftade Hazretleri'nin Ulu Cami ziyaretçilerine müjdesi: "Ey büyük cami veya ey büyüklerin toplandığı yer! Seni gece ve gündüz ziyaret edenlere müjdeler olsun!"

Üftade Hazretlerinin Ulu Cami Ziyaretçilerine Müjdesi

Ulu Cami'de onsekiz yıl müezzinlik yapmış, Bursa'nın büyük zatlarından Mehmed Muhyiddin Üftade Hazretleri'nin Ulu Cami'yi metheden ve ziyaretçilere müjde içeren bir sözü ile Ulu Cami tanıtımını bitiriyoruz.

Yukarıda anlatılan yazıların altındaki ince uzun bir levhaya (45X175 cm) büyük hattat Şefik Bey tarafından h.1277/1860 tarihinde yazılan Üftade

170

Hazretleri'nin beyti şöyledir:

"Yâ câmia'l-kebîr veyâ mecmea'l-kibâr

Tûbâ limen yezûrüke fi'l-leyli ve'n-nehâr"

Anlamı:

"Ey büyük cami veya ey büyüklerin toplandığı yer

Seni gece ve gündüz ziyaret edenlere müjdeler olsun!" (resim: 170)

KAYNAKLAR

1- Kazım Baykal, Bursa'da Ulu Cami, Bursa ve Liselerinden Yetişenler Cemiyeti, İstanbul 1950, 159 s.

2- Süleyman Berk. Hattat Mustafa Râkım Efendi. İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, 184 s.

3- Abdülhamid Tüfekçioğlu. Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Yazı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 768 s.

4- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983

5- Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul Fetih Cemiyeti

6- Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Eser Neşriyat, İstanbul

7- Prof. Dr. İbrahim Canan, Kütüb-ü Sitte, Akçağ Yayıncılık, 1988 Ankara

8- Suat Yıldırım, Kur'ân-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli

9- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları, 1999

10- Dr. Hüseyin Algül, Emir Sultan, Nil Yayınları, İzmir

11- Hasan Turyan, Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri, Hünkâr Ofset, 1997, İstanbul

12- Mehmet Önder, Anadolu'yu Aydınlatanlar, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988 Ankara

13- Mustafa Armağan, Bursa Şehrengizi, İz Yayıncılık, 1997 İstanbul

14- Prof. Dr. Süleyman Ateş, Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli, Kılıç Kitabevi

15- Ali Osman Tatlısu, Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi, Başak Yayınları

16-M.İbrahim Tepe, Tarihi ve Yazılarıyla Bursa Ulu Cami, Uludağ Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, Bitirme Ödevi, Bursa,1996

17-Kazım Baykal, Süleyman Çelebi ve Mevlit, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları

18-Dr. Hüseyin Algül, Mübarek Gün ve Geceler, Nil Yayınları, İzmir, 1992

19-Mustafa Utku, İsmail Hakkı Bursevi, Ferahu'r-Rûh, Muhammediye Şerhi, cilt 3, Uludağ Yayınları, İstanbul, 2002

20-Mahmud Bedreddin Yazır, Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli, cilt 1-2-3 DİB yayınları

21-Bayram Sarıcan, Bursa'da Dînî Hayat, Düşünce Kitabevi, İst. 2003

22-Düşkapı, Bursa, Yön. Ertuğrul Kaan, 2002

23-Raif Kaplanoğlu, Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa, Osmangazi Bld. Yay., 2003

24-Ramis Dara, Turistik Bursa Sözlüğü, Kare Yay., İst. 2003

25-Eser Çalıkuşu, Bursada Yaşam Dergisi, Mayıs 2004

26- Adnan Turani, Sanat Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, Ekim, 2000

27- Prof. Dr. Mustafa Kara, Bursa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4

28-www.hatsanati.netteyim.net/turklerde_hatsanati.html

29-www.basakekonomi.com.tr/arsiv/hattat.html

30-www.geocities.com/sgumussoy/islamyazisi.html

ULU CAMİ: ÖNEMLİ ÂLİM VE MUTASAVVIFLARCA, KÂBE-İ ŞERİF, MESCİT-İ NEBEVÎ, MESCİT-İ AKSA VE MESCİT-İ EMEVİYE'DEN SONRA "BEŞİNCİ MAKAM" OLARAK NİTELENİR. BUNLAR, DUA VE İBADETLERİN EN ÇOK KABUL EDİLDİĞİ İBADET MEKÂNLARIDIR.

ISBN 978-605-5510-43-5
9 786055 510435
www.kaynakyayinlari.com.tr
KAYNAK
19,90 TL